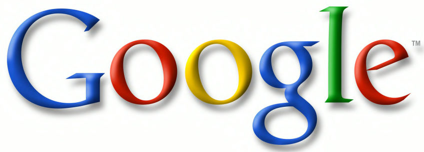
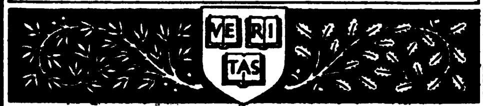
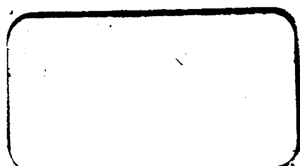

Google

VE
RI
TAS

176

PUČKA KNJIŽNICA

IZDAVANA

DRUŠTVOM SVETOJERONIMSKIM.

KNJIGA LXIII.

PRIPOVIESTI IZ HRVATSKE POVIESTI

OD

VJEK. KLAIĆA.

U ZAGREBU.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1886.

PRIPOVIESTI

IZ

HRVATSKE POVIESTI.

NAPISAO

VJEK. KLAIĆ

NA SVIET IZDALO

DRUŠTVO SV. JERONIMA.

PRVI DIO.

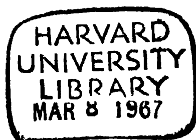

U ZAGREBU.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1886.

U zemljah od Drave i Dunava pa sve do jadranskoga mora žive malen, ali čestit i hrabar narod, koji se zove Hrvati. Ima doduše u raznih predjelih i pokrajinah i druga imena, kano Slavonac, Sriemac, Dalmatinac, Istranin, Bosanac, Hercegovac, — ili Primorac, Zagorac, Krajišnik, Bokelj, Ličanin, Bunjevac, — ili Šijak, Šokac, Vlah, Morlak, Bezjak, Bodul; — ali sva ta imena ili su pokrajinska, ili mjestna, ili opet šaljivi nadimci. Pravo narodno ime bilo je čitavome narodu od davne davnine samo Hrvat; pod ovim je imenom stvorio državu, pod ovim imenom poznaje ga danas čitavi sviet.

Hrvati ne žive od pamtivieka u današnjoj krasnoj domovini svojoj. Prošlo je tome nešto više od tisuću dvie sto i petdeset godina, odkad se ovdje nastaniše. Prije toga boravili su kroz stoljeća u svojoj staroj pradomovini, u Velikoj ili Bieloj Hrvatskoj, iz koje se izseliše svakolika plemena i narodi slovjenski: Česi, Rusi, Poljaci, Srbi i Hrvati. Velika ili Biela Hrvatska bila je na sjeveru današnje Ugarske, na sjeveru planina Karpata, tamo po prilici, gdje su danas poljske zemlje Halič i Vladimirija.

Velika Hrvatska morala je zaista biti velika i prostrana, pošto je iz nje izašao sav slovjenski sviet. Čehe je odveo preko triju rieka knez Čeh, Poljake knez Ljeh, a Ruse knez Meh. Srbe je vodio neki knez, koji se je

s rodjenim bratom zavadio radi baštine; dočim je napokon Hrvate vodila čitava zadruga, naime petero braće: Hrvat, Kluk, Lobel, Muhlo i Kosjenac, i dvie sestre: Tuga i Buga.

Premda je već davno tome, što su se braća slovjenska iz Velike Hrvatske na sve strane svieta razišla, ipak se je dosta dugo sačuvala u njih uspomena na zajedničku domovinu. U Rusa ponosilo se je još u 10. stoljeću po Is. jedno pleme imenom hrvatskim, isto tako u Češkoj dva plemena; a i u Poljskoj zvala se je Mala Poljska dugo vremena Hrvatskom. No najbolje sačuvali su uspomenu na staru slovjensku pradomovinu baš Hrvati; oni su ne samo pridržali to ime za svoje narodno, nego su i svoju novu domovinu prozvali Hrvatskom.

A ne moraju se ni stiditi, što su pridržali to prastaro ime. Jer što znači ime Hrvat? Znamenuje isto, što i junak ili branilac. Junaci su naši djedovi vazda bili, zato je i zgodno, što su zadržali krasno i dično ime hrvatsko. A i branioci bili su vjerni; ta i danas još pjevamo ponosito:

„Hrvat nikog sam ne rani,
Nego samo svoje brani."

Bože daj, i praunukom našim bilo ime hrvatsko dično i sveto, kao što je nama, i ko što je bilo našim slavnim djedovom. Baš o dičnih djedovih naših pričat ću vam, što sam čitao u knjigah starostavnih. A vi, braćo Hrvati, slušajte i ugledajte se u dobra djela predja svojih.

1. Dalmacija i Panonija.

U krasnih zemljah hrvatskih, koje opasuju rieke Drava, Dunav, Sava i Kupa, a oplakuje sinje more jadransko, živjeli su prije dolazka Hrvata mnogi drugi narodi, kojim je ime već davno izginulo. U zemlji med Savom, Dravom i Dunavom stanovaše nekad narod Panonci, a u zemlji uz jadransko more prebivaše ratoborni narod Ilira, razdieljen na mnogobrojna plemena, od kojih su bila najznatniji vješti mornari Liburni od Istre i Rieke do Zadra, i Dalmati u Dalmaciji.

Kroz stoljeća živjela su ova plemena i narodi sami za se pod svojimi knezovi i kralji. Imali su svoje gradove i sela, bavili se poljodjelstvom, zanatom i trgovinom, a plovili su i na svojih brodovih po jadranskom moru Ali za ilirske kraljice Teute (oko god. 230 pr. Isusa) sukobiše se neka plemena s glasovitom i moćnom rimskom državom, koja je obuhvatala veliku čest poznatoga tada svieta. Ratovanju vješti Rimljani brzo uhvatiše čvrste stope u ovih predjelih, a zatim nastojahu, da pokore svu zemlju od jadranskoga mora do Drave i Dunava. Dalmati, Liburni i Panonci otimahu im se hrabro, ali na posljedku iza dugotrajnih i krvavih bojeva podlegoše jačoj sili. Oko godine 78. pr. Is. svladaše Rimljani hrabre Dalmate i zauzeše znameniti grad njihov Salonu (Solin),

a g. 35. pr. Is. pokori kasniji car Oktavijan Panonce, osvojivši glavni grad njihov Segestike ili Siscia (danas Sisak) kod sutoka Save i Kupe.

Može se reći, da su u vrieme rodjenja Isukrstova Rimljani već čitavim predjelom od mora do Drave i Dunava mirno vladali. Od osvojenih zemalja ·stvoriše dvie svoje pokrajine ili provincije: Dalmaciju, koja obuhvataše osim dalmatske zemlje još i zemlju Liburniju, zatim sve krajeve do Drine na iztoku i Drima na jugu; i Panoniju, koja zapremaše zemlju med Savom, Dunavom i Dravom.

Obima pokrajinama vladahu odsle Rimljani kroz stoljeća. Uvedoše svoje uredbe, svoj latinski jezik i svoje običaje, svoje zakone i svoju pogansku vjeru, tako da je za par godina prevladala sasvim latinština. Stara plemena dalmatska, liburnijska i panonska prometnuše se u Latine, te zaboraviše sasvim na svoje porieklo. No pored toga procvatoše ove pokrajine toli bujno, ko nikad prije ni kasnije. Stare gradove i trgove poljepšaše Rimljani i razširiše: okitiše ih velebnimi hramovi, ogromnimi palačami, tvrdimi kulami, prostranimi kazališti (amfiteatar), obskrbiše ih vodovodi i svačim, česa treba za sretan i udoban život. U Dalmaciji bijaše grad Salona (Solin) mala slika i prilika svjetskoga Rima; u njoj stolovaše carski namjestnik i upravitelj čitave pokrajine. No uz ovaj glavni grad cvali su i drugi gradovi, poimence uz primorje, kako no Jader (Zadar), Tragurion (Trogir), Epidaurum (Cavtat, Ragusa vecchia), Risinum (Risan), Ascrivium (Kotor) i t. d. U Panoniji bijaše opet najznamenitiji grad Siscia (Sisak) s krasnim hramom boga Mithre, palačami, kupališti, kazališti, vodovodom i kovnicom novaca; sa Sisciom natjecao se je slavni Sirmium (danas Mitrovica) na utoku Bosuta u Savu, po kojemu se i danas iztočna Slavonija

zove Sriemom. Neko vrieme bijaše dapače Sirmium znamenitiji od Siscie, jer je bio sielo poglavice čitavoga Ilirika. U Sirmiju stajaše carski dvor s mnogimi palačami i hramovi u slavu bogova i božica: Apolona, Venere i Cerere; tu bijaše velika tvornica oružja, kovnica novaca, sielo dunavske mornarice; tu bijaše kazališta, kupka, i svega udoblja ko što u samom Rimu. Zato ga i zove neki stari pisac „vele napučenom i slavnom majkom gradova“. Uz ove velike gradove bijahu u Panoniji još znameniti i ovi: Taurunum (Zemun), Cibalis (Vinkovci), Marsonia (Brod) i Mursa maior (Osiek). Bilo je i glasovitih kupališta, kao: Aquae Jassae (Varaždinske toplice), Aquae Balissae (Lipik ili Daruvar). Uz gradove posagradiše Rimljani krasne i čvrste ceste i drumove, podigoše obrt i trgovinu, zavedoše rudokopja, pače osnovaše i neke škole. Car Probus, rodom Sriemac, zasadi goru Mons Almus (Frušku goru) u svom zavičaju izabranom i plemenitom vinovom lozom, te je i danas još na dobru glasu sriemsko vino.

Rimsko vladanje u Dalmaciji i Panoniji oslabiše i napokon upropastiše dvie stvari: kršćanska vjera i provale stranih naroda sa sjevera (seoba naroda).

Premda poganski Rimljani niesu voljeli kršćanskoj vjeri, već su ju čak i progonili, ipak se ona brzo razširi u obim pokrajinama. Veoma stare predaje kažu, da su jur prvi apostoli sv. Petar i Pavao poslali u Dalmaciju svoje učenike sv. Tita i sv. Dujma; ovaj potonji osnova god. 65. po Is. u gradu Saloni prvu kršćansku biskupiju, koju g. 98. posveti svojom krvi. Iz Salone razširi se vjera kršćanska po čitavoj pokrajini, premda je to stajalo mnogo mučeničke krvi; no zato se do mala pojaviše u zemlji i druge biskupije, kojim ostade maticom i majkom crkva salonska. U Panoniji osnova oko g. 56. Andronik kršćansku

biskupiju u Sirmiju, a uz ovu podigoše se brzo biskupije u Sisciji i kasnije u Mursi.

Rimski carevi progonjahu kršćane i njihovu vjeru po čitavom carstvu svojem, pa tako i u Dalmaciji i Panoniji. Najžešći bijaše progon za cara Dioklecijana g. 294—303 po Is. U to doba pogibe u obima pokrajinama do pet sto kršćanskih mučenika. Dne 8. studenoga 294. nastrada tužnom smrti pet vrstnih radnika, koji su radili u kamenolomu Fruške gore. Car im naime bješe naložio, da izklešu kip boga Aesculapa; no pošto oni kao dobri kršćani to ne htjedoše da čine, biše najprvo ljuto bičevani, a zatim ih po zapovjedi carevoj metnuše u olovne struge i baciše u vodu. Malo zatim, g. 303. umre mučeničkom smrću i biskup Siscije, po imenu Quirinus. Pošto nije hotio zatajiti svoje vjere, metnuše mu mlinski kamen oko vrata i baciše ga u rieku. No on plivaše nad vodom i opominjaše svedjer na obalah stojeći narod, neka se ne da zaplašiti udesom njegovim, već neka prione uz vjeru kršćansku. Napokon izprosi u Boga, da je mogao potonuti.

Car Dioklecijan bijaše rodom Dalmatinac. Pravo se zvaše Caius Aurelius Valerius, a pošto se bješe rodio u gradu Diokleji (u današnjoj Crnoj gori, gdje se i sad još kod utoka Zete u Moraču vide velike podrtine staroga Dukljangrada), dobi pridjevak Dioklecijan ili car Dukljanin. Spomen ovoga cara sačuvala se je i u nas; jedna narodna pjesma pjeva o caru Dukljanu i krstitelju Jovanu, a Crnogorci i danas pričaju, da car Dukljan sjedi negdje u dubini morskoj kao ukleti duh, po svoj prilici zato, što je kršćansku vjeru toli nemilo progonio.

No svi progoni bijahu u taman, car Dioklecijan ne mogaše zatrti kršćana. Na posljedku dosadi mu i samo vladanje, zato se 1. svibnja 305. odreče carske krune, te se vrati u svoju domovinu Dalmaciju, da tu mirno u

samoći proživi zadnje dane svoje. Nedaleko grada Salone dade si tik mora sagraditi ogromnu i veleliepu palaču, kakove u Dalmaciji nikad ni poslije ni prije nije bilo. Bila je to čitava varoš, okružena zidovi u četverokutu (iztočni i zapadni zid bijaše dug po 213 metara, a sjeverni i južni po 158 metara); unutar zidina bijaše carski dvor, zgrade za dvoranike i tjelesnu stražu, divan hram boga Jupitra, carev mausoleum ili grobnica, kupalište, cirkus, kazalište i t. d. Na zidovih bijaše 18 kula ili tornjeva, a ulazilo se je na troja vrata, a najglavnija bijahu zlatna vrata, kroz koja je vodio put iz susjednoga grada Salone. U ovoj dakle sjajnoj palači ostao je car Dioklecijan sve do smrti svoje g. 313., a baš iste godine izdao je njegov nasljednik na priestolu, car Konstantin u Milanu glasoviti proglas, kojim je dozvolio, da kršćani mogu slobodno izpoviedati svetu vjeru svoju.

Dočim je odsad sve više nestajalo starorimskoga života, hvatala je kršćanska vjera sve dublje korienje. Poimence u Dalmaciji i Panoniji nicahu redom nove biskupije, a uz njih se je širila i vjera kršćanska. U to se je doba god. 331. rodio sv. Jeronim (Hieronymus) u gradu Stridonu na medji Panonije i Dalmacije. On bijaše vele učen muž, znao je izvrstno židovski, grčki i latinski, te je preveo sveto pismo iz židovskoga i grčkoga jezika na latinski (vulgata). U kasnije doba pričalo se još, da je sv. Jeronim izumio i glagolska pismena, kojimi su pisane najstarije crkvene knjige hrvatske.

Baš u vrieme sv. Jeronima počeli su rimsko carstvo salietati neznani dosle narodi sa sjevera Europe. Kako je rimsko vladanje bilo prostrano, ne mogaše jedan car da suzbija tolike neprijatelje. Zato bi rimsko carstvo g. 395. po Is. razdieljeno na dvoje, na zapadno-rimsko i na iztočno-rimsko. Ovo potonje zvali su takodjer grčkim ili byzantskim, jer mu se glavni grad Carigrad ili Kon-

stantinopolis u staro vrieme zvao Byzant. No ni dva cara ne mogahu dovoljno braniti svojih država, te zapriečiti sjeverne narode, poimence njemačka plemena, da ne provaljuju u pokrajine na medjah obiju carstva.

Pokrajine Dalmacija i Panonija bijahu nekako baš u sredini obiju carevina, te stajahu sad uz jednu, sad uz drugu državu. Kraj ovoga kolebanja stradahu od čestih navala sjevernih, poimence njemačkih naroda. Osobito od god. 476., kad su njemački narodi razorili zapadnorimsko carstvo i osnovali u rimskih pokrajinah svoje države, ne bijaše Panoniji ni Dalmaciji ni časa mira. God. 493. dapače spadoše obje pod kralja Teodorika, koji je sa svojim narodom, sa njemačkimi Goti (iztočnimi) osnovao kraljevstvo u Italiji.

Gotska vlada potraja u Dalmaciji i Panoniji god. 493—555., dakle preko šestdeset godina. Još za kasnijih stoljeća sjećahu se žitelji stare Dalmacije Gotâ, poimence njihova kralja Totile, o kojem pričahu mnogo dobra i zla. Pripoviedahu, da je progonio pravovjerne kršćane (on sam i njegovi zemljaci bili su krivovjerci — Arijevci); no to ne će biti istini prilično, pošto se izvjestno znade, da je baš u to vrieme kršćanska crkva i u Dalmaciji i u Panoniji liepo cvjetala.

2. Slovjeni i Hrvati.

Na sjevero-iztoku planina Karpata, koje diele srednju Evropu od iztočne, izviru dvie rieke po imenu Bug (Bog); jedna utiče u Vislu, a s njom u Baltijsko more, dočim druga teče ravno u Crno more. Prostrana ravnica naokolo obiju rieka pradomovina je Slovjena. To je Velika ili Biela Hrvatska, iz koje se na sve strane razseliše slovjenska plemena i narodi. Jedni kre-

nuše na zapad prema Krkonošam i Labi, drugi podjoše preko Karpata prema staroj Panoniji, a treći se uz Crno more prikučiše dolnjemu Dunavu i iztočno-rimskomu carstvu.

O Slovjenih u staro doba piše neki suvremeni Grk ovako: „Slovjeni govore jezikom priprostim; visoka su i vitka stasa, a uza to veoma krepki. Boja puti nije im baš biela, a niti posve crna, nego rusa. Isto tako nije im ni kosa posve plava. Hrane se kukavno i priprosto, kraj toga su nečisti i zamrljani. Srca niesu ni lukava ni varava, već su jednostavni u svojih običajih. Obitavaju pako u nizkih kolibah, koje su jako raztresene; uz to mienjaju često svoja obitališta. Ne pokoravaju se jednome čovjeku (kralju), već od starine žive pod narodnom vladom, pa zato se sastaju na zbor (vieće, sabor), kad ih snadje nesreća ili sreća. Ako idu u boj, mnogo navaljuju pješke na neprijatelja, noseći u rukuh malene štitove i sulice; oklopa ne meću na prsa. Neki dapače nemaju ni zobunca (dolnje haljine) ni kabanice (gornje haljine), nego oblače duge i široke gaće, koje sižu do pupka, te idu tako neprijatelju u susret. Štuju samo jednoga boga, tvorca munja i gospodara svemira (P e r u n a), te mu žrtvuju volove i druge žrtve. Za usud ne znaju ni najmanje, već kad ih snadje bolest ili im je poći u rat, pa vide da im prieti smrt, to se bogu zavjetuju, da će mu za svoj spas žrtve doprinieti; pa oslobode li se pogibelji, to i čine, što su obrekli, jer misle, da im je zavjet zaista život spasao. Osim toga štuju još i rieke i v i l e, i druga neka božanstva, pa im doprinose žrtve, kod kojih tada gataju". Ovu sliku starih Slovjena dopunjuje drugi grčki pisac, kad piše, da Slovjeni niesu ni lukavi ni zlobni, već iskreni i otvoreni, a uz to osobito gostoljubivi. Slobodu da ljube nada sve, pa se s toga ne će uz nijedan uvjet spokoriti, a niti će kome

služiti. U svojòj domovini da se bore hrabro i uztrajno, da podnose veoma lako vrućinu i zimu, a i nestašicu hrane i odiela. Na otvorenom polju da ne umiju vojevati, no zato da su osobito vješti, kad se bore u šumah, močvarah i klancih. Najmilije da im je udarati na neprijatelja iznebuha ili iz zasjede; s toga mora ovaj biti vazda na oprezu.

Već u četvrtom stoljeću po Is. počela su neka slovjenska plemena prelaziti na dolnjem Dunavu u iztočnorimsko ili byzantsko carstvo. Neka dobiše od careva zemalja, te se u njih nastaniše, druga biše opet silom protjerana preko Dunava. U kasnije doba dolazilo je sve više takih doseljenika, te su se mnogi u byzantskom carstvu domogli velikih časti i dostojanstva. Pače neki postadoše čak i carevi, kako no Justin I. i nećak mu Justinijan I.

Car Justinijan zvao se je pravo Upravda. Rodio se je u Vederiani u Maćedoniji od otca Istoka i majke Viljenice. Zacarivši se iza smrti ujčeve g. 527. upravo je prvi od byzantskih careva svimi silami počeo suzbijati svoje slovjenske rodjake, koji su u sve većih četah na carstvo navaljivali. U isto doba zamisli on oživiti propalo zapadno-rimsko carstvo, te sjediniti pod svojim žezlom sve pokrajine toga carstva, koje su bile u rukuh njemačkih naroda. Najprvo se obori na Gote, koji su uz Italiju imali još Panoniju i Dalmaciju. S toga se porodi dvadesetgodišnji rat, za kojega su obje pokrajine ljuto stradale. Osobito kad je gotski kralj Totila uvidio, da ne može sili carevoj odoljeti, pozove on Slovjene u pomoć. I tako g. 548. prvi put slovjenska noga stupi na zemljište Panonije i Dalmacije. Slovjeni oplieniše obje pokrajine nemilo, zauzeše mnoge tvrdje i doprieše na jug čak do grada Drača. Navale se ove obnoviše još g. 551. i 553., i možda bi još više

učestale, da nije u to g. 555. car Justinijan Gote sasvim svladao, te Dalmaciju i Panoniju zajedno s Italijom svojoj državi pridružio.

Tako spadoše Dalmacija i Panonija pod byzantsko carstvo. Za života Justinijanova ostadoše kroz nekoliko godina mirne; no umah iza smrti njegove počeše na njih navaljivati iznovice ne samo Slovjeni, nego i Obri (Avari), koji se bjehu g. 568. prikučili byzantskomu carstvu, podloživši si uzput mnoga slovjenska plemena i knezove. Avarski kan (vojvoda) pozva još i slovjenskoga kneza Lovretu, da mu se pokori i danak plaća; ali ovaj odsieče kanovim poslanikom: „Tko bi od svih ljudi, koje sunčane zrake griju, mogao silu našu svladati? Mi smo vikli, da drugim vladamo, a ne da se pokoravamo. Pa tako će i ostati, dok bude rata i mačeva.“

Obri, a uz njih i Slovjeni, zauzeše najprvo Panoniju, a onda provaljivahu odavle svaki čas u Dalmaciju. Mnoga slovjenska plemena ostajala bi za ovakih provala u gorskih predjelih dalmatinskih, te je tako ova pokrajina sve više dobivala slovjenske žitelje Osobito grozna bijaše provala avarsko-slovjenska godine 598. Avarski kan udari ovaj put starom rimskom cestom, koja je iz Sirmiuma (Mitrovica) kroz sredinu Dalmacije sve do morske obale kod Salone vodila. Kud su prelazile čete avarske i slovjenske, ostajaše iza njih pustoš i razvaline. Do četrdeset manjih gradova dalmatinskih obraćeno bi u prah i pepeo, zemlja ostade poharana, a žitelji biše poubijani ili u roblje povedeni.

Slavna nekad pokrajina Dalmacija naličila je garištu. Jedino još gradovi uz morsku obalu, poimence Jader, Salona, Tragurium i Epidaurum ostadoše još čitavi, jer su ih branile tvrde zidine, a i more, kojemu ni Avari ni Slovjeni niesu vični bili. No i ovim primorskim gradovom osvanuše na jednom crni dani, osobito od onoga

časa, kad se pokrajini Dalmaciji prikuči opet jedno novo pleme slovjensko, koje dodje sa daleka sjevera. Bijahu to Hrvati.

Stara, pradavna priča kaže, da su Hrvati poput mnogih plemena slovjenskih ostavili svoju sjevernu domovinu na Bugu (u današnjoj Poljskoj), te pošli na jug prema moru. Vodilo ih je petero braće: Hrvat, Kluk, Lobel, Muhlo i Kosjenac, i dvie sestre: Tuga i Buga. Ne zna se, da li su bili sporazumni s iztočno-rimskim carem Heraklijem ili s obarskim kanom; no svakako stoji, da su njegdje iza g. 600 došli u Dalmaciju, da ju zauzmu i u njoj se nastane. Iz posavskih krajeva provališe najprvo u zagorske predjele, te si upokoriše ne samo slovjenska plemena, koja sé nedavno naseliše, nego i stare žitelje ilirskoga i latinskoga poriekla. Napredujući sve više dopriešе i do primorskih gradova, koji su dosle sretno odolievali svim navalam. No ovaj put kucnu im osudni čas.

Najprvo padoše Hrvati pod starodrevnu Salonu, glavni grad čitave pokrajine. Veličanstveni taj nekoć grad bješe u potonje vrieme poradi neprestanih navala slovjenskih i obarskih duboko pao. Jedan ljetopisac pripovieda o tadanjih prilikah Salone ovako: „U gradu bijaše sve nesložno; načelnik gradski ne bijaše pametan ni mudar muž, u gradu nije bilo pravice, već je zavladalo samosilje, s kojega su osobito slabiji stradali. Straha Božjega bješe nestalo, a i pobožnosti, a mjesto toga otela mah mržnja, otimačina i drugi griesi. Vjera bila je izvrgnuta smiehu, svećenstvo se nije poštivalo, crkva u svojih pravih stezala. Načelnik gradski nije radio za obći boljak, već je radio u prilog samo svojim prijateljem, a na škodu protivnikom; u gradu bilo je puno gospodara, a malo se tko pokoravao; dohodke gradske grabili su odličniji gradjani, a sve terete plaćali i snašali su samo ubogi. Oso-

bito je u gradu zavladala velika razkalašenost. Ugadjalo se je najprostijim strastim: žene, mladići i starci, sve to bilo je izkvareno i puteno. Jezikom bili su svi junaci; no kad se je bilo ogledati s neprijateljem, svi su bili bojazljive kukavice".

Uz ovake prilike kako bi odoljeli latinski žitelji surovim, ali krepkim i hrabrim Hrvatom? Ovi obkoliše grad s iztočne, a i sa zapadne ili morske strane. te počeše na nj svom silom udarati. Salonjani se doduše izprva ohrabriše, te će juriše hrvatske suzbijati; no na jednom obuze ih tolik strah, da su mislili samo na bieg. Jednoga dana odnieše bogatiji gradjani svoje blago kriomice k moru, da bi ga u brodove ukrcali i s njim pobjegli. Kad to opaziše pučani, svi nagnuše bježati k luci; i pograbiv svatko, što bi gdje našao, krcali bi se u brodove i ladje. Stajaše tu vika žene i djece; neki skočiše goli u more, a mnogi potonuše u valovih morskih. Ali još se niesu svi mogli ukrcati u ladje, kad Hrvati provale u grad, te robeći i plieneći unište sve, što je ostalo. Grad sâm sa svojimi liepimi palačami i crkvami bi spaljen i razoren, te obraćen u prah i pepeo, preostavše pučanstvo bi koje poubijano, koje zarobljeno.. Tako nestade staroslavne Salone sa lica zemlje, a danas se još razabiru samo silne razvaline njezine kod Solina. Latinski žitelji Salone, koji se spasoše, razbjegoše se po susjednih otocih, po Braču, Maslinici, Hvaru i Visu.

Zauzevši Hrvati ovako Salonu oboriše se na druge primorske gradove. Neke posvojiše, kakono Nonu (Nin), a druge razoriše, kako liepi Epidaurus. Žitelji latinski ovih gradova ili se spasoše biegom na more, ili umakoše u nutrnju zemlju, da se zaklone u šumah, špiljah i pećinah. Stanovnici grada Trogira obraniše se jedino tako, da su pobjegli na susjedni otok Čiovo (Bua), koji bijaše uzkom prevlakom spojen s ostalim kopnom. Od svih

krasnih i bogatih gradova latinskih odhrva se jedina Jadera (Zadar), pošto joj se žitelji nagodiše s hrvatskimi knezovi.

Čitava Dalmacija bijaše sada u rukuh hrvatskoga naroda. Gospodstva i života latinskoga nestade sasvim; pače i ime zemlje promienilo se: ona se ne zove više Dalmacija, nego Hrvatska (Hrvati).

Ostatci starih latinskih žitelja na otocih i po gorah trajali su tužne dane. Hrvatski knezovi i župani progonjahu ih svagdje, gdje bi ih stizavali. A još ih više zatirahu i s toga, što su bili kršćani, dočim su Hrvati bili pogani, te su se klanjali svome bogu Perunu (gromovniku), njegovu sinu Dajbogu (suncu), mjesecu, zviezdi Danici i drugim bogovom.

3. Sabor na Duvanjskom polju.

Tužni udes slavne nekad Dalmacije kosnuo se je ne samo gospodara njezina, iztočno-rimskoga cara u Carigradu, nego još više poglavice kršćanske crkve, pape u Rimu.

Još godine 600., umah iza prvih žestokih provala slovjenskih, sažaljivao je slavni papa Gregorije I. solinskoga nadbiskupa Maksima, što sa svojim vjernim stadom toliko pati od Slovjena. On mu pisa: „Poradi slovjenskih pukova, koji vama silno priete, žalostim se jako, a i uznemirujem. Žalostim se, jer zajedno s vama patim; a bojim se, jer eto već kroz Istru počeše udarati na Italiju."

No kako se je tek prestravio rimski papa, kad mu malo zatim stigoše glasi o hrvatskoj provali; kad je razumio, da je čitava Dalmacija opustošena, bogati i sjajni gradovi razoreni, biskupije uništene, a kršćanski puk izginuo ili raztjeran na sve kraje svieta. Bio je tada u

Rimu papa Ivan IV. (640—642), kojega je nevolja Dalmacije još više boljela, jer je i sâm bio sin te kršne zemlje. Čim je razabrao, što se je tamo preko mora zbilo, i kako mu je domovina postradala, umah se pobrinu, da se spasi, što bi se još spasiti moglo. Posla s toga pobožnoga opata Martina u Dalmaciju, a na put mu dade silu novca. Ovim će novcem izkupljivati Martin tužne sužnje latinske od poganskih Hrvata, zatim će sabrati svete moći svetaca i Božjih ugodnika iz razorenih crkava. Opat Martin dodje u Dalmaciju, sada već Hrvatsku, i nadje za čudo krotke hrvatske knezove i župane. Oni mu dozvoliše, da pokupi svete moći iz razorenih hramova, pa ih onda poveze u Rim, gdje ih papa sahrani u lateranskoj crkvi sv. Ivana. Opat Martin za cielo je Hrvatom govorio i o drugih stvarih; on ih je sigurno odvraćao od poganskih bogova njihovih i razlagao im vjeru u jednoga Boga, a možda i onu kršćansku: „Ljubi iskrnjega svoga ko samoga sebe“.

Latini medjutim, koji su za provale hrvatske ostali bez kuće i kućišta, boravili su još neko vrieme tužne dane. Razštrkani po otocih dalmatinskih i po gorskih dolinah i pećinah ne mogahu se dovoljno braniti od hrvatskih četa, koje su ih svuda tražile i progonile. No domala počeše se dozivati sviesti i skupljati, ne bi li se ipak Hrvatom ma kako odhrvali.

Prvi se ohrabriše oni Latini, koji bijahu razasuti po otocih. Vještiji moru od Hrvata uzeše se sabirati u oveće čete, pa bi na svojih brodovih gonili Hrvate, kad bi ih na morskoj pučini zatekli. Pomagani jošte doseljenicî iz Italije snovahu ti Latini skoro o tom, kako bi se opet na kopno vratili. Najprvo se izkrcaše na južnoj obali, pa podigoše nedaleko mjesta, gdje je prije stajao grad Epidaurum, novu naselbinu, koja se prozove domala Rausium ili Dubrovnik. Temelj ovomu gradu položiše do-

seljenici, koji biše protjerani (ili možda poslani od pape) iz Italije, poimence iz Rima, ali se ovim strancem pridruži i liepo čislo epidauritanskih, a i salonskih porodica, koje su dosle prebivale na otocih Braču, Hvaru i Korčuli.

Ovako je jedna čest salonskih žitelja stekla opet dom i ognjište. No većina Salonjana ostade i dalje na otocih, bojeći se vratiti u svoj razvaljeni grad. Tad se pojavi medj timi bjegunci neki hrabri muž, po imenu Severus, koji se rieši, da će svoju braću prevesti na kopno. Severus, koga kasnije prozvaše Velikim, svjetova svoje sugradjane, da ne idu stanovati više u svoj rodni grad Salonu, pošto je posve razvaljena, već da se nasele u susjednoj palači Dioklecijanovoj, koja je za hrvatske provale ostala čitava, pa da ovdje čekaju zgodnije vrieme, kad bi mogli svoj rodni grad obnoviti. Ovaj savjet svidje se i plemićem i pučanom salonskim, pa se sporazumješe, da će si imućniji gradjani sami o svom trošku kuće podići, dočim će se ostali smjestiti po kulah i po drugih praznih prostorijah, gdje ih goder našli. Na to se diže veliko i mlado, mužko i žensko, pa ostavivši stoku na otocih, izkrcaše se na obali i udjoše u palaču Dioklecijanovu, koja tako postade novim zavičajem salonskih bezkućnika. Novi se grad zvao i kasnije palača ili po latinski „palatium“, odakle mu je nastalo i ime Spalatum, ili po hrvatski Split (Spljet).

Vidivši hrvatski knezovi i župani, kako se Latini ohrabriše i na kopno povratiše, počeše ih iznova progoniti. Padoše sa svojimi četami tik pod zidine novoga grada Splita, pa ne dadoše gradjanom, ni da se maknu na polje. Poharaše im takodjer polja i oranice, što su ih izvan grada imali, te je ubogim Splićanom zaprietila nova nevolja. U toj se biedi utekoše Latini, poimence Splićani pod možno okrilje bizantskoga cara, a i rim-

skoga pape, moleći ih, da ih obrane od hrvatske sile, a Splićani zamoliše još cara, da bi im dozvolio stalno prebivati u nekadanjoj carskoj palači, u sadanjem Splitu.

U Carigradu vladaše tada (oko g. 679) car Konstantin Pogonat. On primi poslanike splitske veoma milostivo, darova im rado Dioklecijanovu palaču, a u isto doba poče i o tom raditi, kako bi Latine, stare podanike rimskoga carstva, njekako izmirio s Hrvati, te bi mogli zadovoljno i sretno živjeti jedni pored drugih. Pošalje zato svoje ljude k hrvatskim knezovom i županom, da im dojave carevu poruku, a njima pridruži i nešto kršćanskih viestnika, nebi li ovim pošlo za rukom, da Hrvate odvrate od poganskih bogova i upute u vjeru kršćansku. Carevo nastojanje pomagaše i rimski papa, pa tako se doskora nadje u novih hrvatskih zemljah uz careve glasnike i liepo čislo kršćanskih svećenika. Ovi zatekoše hrvatski narod za čudo spreman na svako dobro djelo, i tako im sve podje sretno za rukom.

Najprvo nastojahu carski glasnici, kako će Hrvate izmiriti s latinskimi žitelji. Hrvati se brzo pogodiše: oni privoliše, da latinski žitelji u gradovih primorskih, poimence u Zadru, Splitu, Trogiru i Dubrovniku žive slobodno po svojih starih zakonih i da se pokoravaju bizantskomu caru u Carigradu; ali zato zadržaše za se svu ostalu zemlju zajedno s onimi gradovi primorskimi, koje su u prvi čas osvojili. Hrvati ne će smetati Latina, koji žive u svojih tvrdih, bedemî opasanih gradovih, ali za to će latinski žitelji za svoje vinograde i polja, što ih imaju izvan zidina gradskih u zemlji hrvatskoj, plaćati hrvatskim knezovom i županom godišnji danak.

U to se kršćanski svećenici, poslani iz Rima i Carigrada, razidjoše po čitavoj zemlji hrvatskoj, propoviedajući narodu vjeru Božju. Hrvati prihvatiše rado vjeru

kršćansku, i tako domala sav narod zavrgne stare svoje poganske bogove, te prione uz novu vjeru i novi red.

Da bi se taj novi red utvrdio, uputiše bizantski car i rimski papa hrvatske knezove, da sazovu sav svoj narod ili barem poglavice njegove na veliku narodnu skupštinu na prostrano Duvanjsko polje, koje se stere nekako u sredini stare Dalmacije. Ovamo će doći glasnici carski i papinski, pa će s poslanici latinskih gradova i s čitavim narodom hrvatskim sve udesiti, da se uredi crkva kršćanska i da se opeta povrati stari red u svih zemljah uz obalu jadranskoga mora. Stići će amo i plemena srbska, najsrodnija po krvi i jeziku hrvatskomu puku, koja su se nedavno naselila dozvolom carevom u zemljah Hrvatom na iztoku.

I razidjoše se glasnici po svih županah hrvatskih, te pozivahu narod, da se za dvadeset i pet dana sabere oružan na Duvanjskom polju. Osvanu urečeni dan, a na širokom tom polju polegla sila naroda, a na čelu mu knezovi, župani, satnici i druge poglavice. Dodjoše i srbska plemena pod svojimi župani, dodjoše i gradjani latinskih gradova, a i mnogi svećenici i redovnici, što ih posla Rim i Carigrad. Sve se sastalo, samo se još čekalo na poslanike carske i papinske. Kad su se i ovi primicali, krenuše im u susret hrvatski knezovi i župani, i dovedoše ih na Duvanjsko polje.

Skupština na Duvanjskom polju trajala je, kako se priča, dvanaest dana. Kroz osam dana razpravljalo se o duhovnih i crkvenih stvarih. Najprvo bi pokršteno ono naroda, što se još nije prignulo pred svetim krstom, a onda se viećalo, kako da se obnove porušene biskupije i koje nove da se osnuju u zemlji Hrvata. Naredjeno bi, da čitava zemlja ostane i dalje, kako je prije bila, pod jednim nadbiskupom, koji će stolovati u Splitu mjesto u razvaljenoj Saloni. Uz metropolitu splitskoga bit će ši-

rom zemlje hrvatske, a i po latinskih gradovih (koji će se odsad svi zajedno zvati Dalmacija na uspomenu starorimske pokrajine) biskupi, koji će se brinuti za spas i Hrvata i Latina. Taki biskupi bit će poimence u Zadru (Jadera), na otocih Osoru (Absaro, danas Cres i Lošinj), Rabu (Arbe) i Krku (Veglia), zatim u južnih krajevih u gradovih Stonu (Stagnum), Dubrovniku i Kotoru (Cataro). Da li se je i u nutrnjoj zemlji obnovila koja stara biskupija, nije nam poviest zabilježila. Na sve ove uredbe privoliše knezovi i župani Hrvata, pače obrekoše poklisarom papinskim, da će odsad na miru živjeti ne samo s Latini, nego i sa susjednimi narodi, i da ne će nikad više u tudje zemlje provaljivati. Papinski opet glasnici blagosloviše hrvatski narod, udieliše mu za zaštitnike sv. Petra i Pavla, i obrekoše mu, da će ga vazda braniti Bog i sveta stolica rimska, kad bi mu na zemlju drugi narodi udarili O svem tom biše i sastavljena pisma, na koja prisegoše i Hrvati i poslanici rimskoga pape.

Sad se prešlo, da se razpravlja o svjetskih prilikah. Ponajglavnije bijaše, da se što točnije označe medjaši i hrvatskih i srbskih župa prema latinskim gradovom, pa da se znade, što je čije. Poslanici cara byzantskoga sastaviše razvod, koji prihvatiše i hrvatski i srbski knezovi i župani.

Staro-rimska pokrajina Dalmacija bi raztrojena. Dalmacijom zvalo se odsele samo onih osam gradova tik uz more i na trima otocima, gdje su živjeli ostatci Latina; sva ostala zemlja postala je hrvatska i srbska. Što je god zemlje uz more od Bojane do Istre, prozvana bi H r v a t s k a (Primorje), te se je dielila na s j e v e r n u ili b i e l u H r v a t s k u, i na j u ž n u ili c r v e n u. Ostala zemlja Hrvatom za ledjima dobi ime S r b i j a, a dielila se je kasnije na R a š k u i B o s n u. U svakoj od tih oblasti

živjelo je po više plemena, svako je pleme imalo svoju župu i svoga župana, i u sred župe utvrdjen grad (većinom na briegu), u kojem bi se zaklanjala djeca, starci i žene, kad bi neprijatelj navalio. Uz župane biše u svakoj župi namješteni i satnici (stotnici), da „budu puku suditi“; a nad svimi župani i satnici neka bude u svakoj oblasti po jedan veliki župan ili knez, koji će biti gospodar svima, i kome će svaki sudac „dati treti dil dohodka, da ga tako pripozna za gospodina svoga“.

Još mnogi drugi a dobri zakoni biše postavljeni na velikoj skupštini na Duvanjskom polju. A kad se sve uredilo i ustanovilo, oprostiše se poslanici carski i papinski od knezova i župana hrvatskih i srbskih, i „odpraviše se s velikim poštenjem i darovi“. A i puk na to zajedno sa svojimi glavari razidje se, i svi „pojdoše domom i u svoju zemlju“.

Malo vremena bješe prošlo iza sabora na Duvnu, a u Dalmaciju stigo poslanik papin, po imenu Ivan iz Ravene grada. Došavši ovaj u Split, ondješnji ga sviet zavoli, te bi od svećenstva i puka izabran za prvoga nadbiskupa splitskoga. Kad ga je i papa posvetio, nastani se stalno u Splitu, i to u domu, što mu ga darova Severus, osnovatelj grada. Novi nadbiskup bijaše gorljiv pastir svoga stada: on putovaše svom zemljom hrvatskom i dalmatinskom, popravljajući i gradeći crkve, posvećujući biskupe, osnivajući župe (plovanije), upućujući puk u svete istine vjere kršćanske. On htjede, da nova nadbiskupija splitska bude isto tako dična, slavna i ugledna, kako no nekad salonska. Zato ga je i boljelo, što se je još u samom Splitu dizao poganski hram boga Jupitra, što ga bješe car Dioklecijan sagradio. Odluči ovaj poganski hram pretvoriti u kršćansku crkvu sv. Marije, te priredi veliku svečanost, za koje na očigled brojnoga puka i svećenstva posveti taj hram. I tako postade Ju-

pitrov hram stolnom crkvom nadbiskupije splitske. No sve to ne bijaše još dosta. Trebalo je još u tu novu kršćansku crkvu prenieti moći svetaca i ugodnika Božjih iz ruševinah salonskih. O tom prenosu priča jedan stari pisac ovako:

„Čestiti i vriedni biskup Ivan poče gradjanom splitskim govoriti, da bi se tielo sv. Dujma, koje bješe ostalo u razvaljenoj Saloni, izkopalo i preneslo u netom posvéćenu crkvu splitsku. I svidje se svima ovaj predlog. Izabravši zato zgodan čas, kad bi to mogli izvesti, podjoše do Salone, nu unišavši u nekadanju biskupsku crkvu sv. Marije nadjoše tamo sve razbacano i razštrkano, pošto je to mjesto bilo prepunjeno porušenimi krovovi i silnim pepelom od požara, te je već čak i grmlje bilo iz te hrpe izraslo. Bilo je doduše Splićana, koji su znali, gdje su moći sv. Dujma sahranjene, nu pošto je grobnica bila podzemnim svodovljem zakrita, nije se moglo lasno razabrati, gdje da se izvadi tielo sv. Dujma. Izkopavši zemlju i očistivši mjesto uzeše lies, koji su prvi ugledali, pa bojeći se svedjer, da ih ne bi Hrvati zaskočili, pohitiše s njim što brže u Split. Kad ga medjutim u gradu otvoriše, uvjeriše se, da to nije tielo sv. Dujma, nego sv. Anastazija mučenika. Zato podjoše sutradan opet put Salone, te na istom mjestu izvadiše sarkofag sv. Dujma. I pohrliše opet s njim u Split. Na to sahraniše u stolnoj crkvi sv. Marije oba svetca, i tu počivaju još i dan danas.“

4. Hrvatske oblasti.

Čim su Hrvati, a za njimi Srbi zauzeli staru rimsku pokrajinu Dalmaciju, umah si porazdieliše osvojenu zemlju, i to još prije sabora na Duvanjskom polju, tako da su

Hrvati zapremili predjele uz more počev od Istre do rieke Bojane (Primorje), a Srbi predjele Hrvatom za ledjima (Zagorje). Taj posjed njihov potvrdjen bi i na saboru Duvanjskom.

No ni Hrvati ni Srbi niesu umah stvorili države ni kraljevstva, već su u prvo vrieme bili podieljeni na mnogo malih plemena, a svako pleme opet na stotine zadruga. Zemlja, koju je zauzela jedna zadruga, zvala se je baština ili djedina, a predjel, gdje se je nastanilo čitavo pleme, prozvan bi župa. Poglavica župe bio je župan, a njemu su bili podredjeni podžupani i satnici. Pleme je bilo razštrkano po čitavoj župi, samo je u sredini župe, obično na strmu briegu ili uz jezero (močvaru) stajao grad, koji je bio branikom čitave župe. Za neko vrieme prevlada običaj, te se počeše župe skupljati u oblasti, t. j. više plemena sjedinilo bi se u jedno, da si obrane zemlju i život. Ovaka oblast, nastala od više župa, prozvana bi onda po imenu koje rieke, uz koju se je sterala, ili koje gore, koja se je u njoj dizala. Tako biše prozvane oblasti: Neretva od rieke Neretve (Naro), Zahumlje ili Humska zemlja od gore Huma, Bosna od rieke Bosne (Basante) itd. Koji put dobila bi oblast ime od grada, koji je u njoj bio; n. pr. Duklja prozvana bi tako od Dukljan-grada (Dioclea). Poglavica ovake oblasti, koja bijaše sastavljena od više župa, zvao se je ili veliki župan, ili knez, ili opet ban; a njemu bi se pokoravali svi župani čitave oblasti.

U Hrvata i Srba pojavi se brzo više omanjih oblasti, kojim bijahu na čelu veliki župani ili knezovi. U Hrvata bijaše najznamenitija ona oblast, koja se steraše od južnoga obronka Velebita i od rieke Zrmanje prema jugu do ušća rieke Cetine i do Duvanjskoga polja. Ova se oblast podiže najviše za to, što je bila u blizini starih i slavnih gradova dalmatinskih: Jadere (Zadra), Salone

(Solina) i Traguriuma (Trogira), te se je žiteljstva njezina najviše doimala ne samo vjera kršćanska, koju su med njim širili svećenici ovih biskupskih gradova, nego i starodrevna uljudjenost rimsko-latinska. Ova oblast ne dobi posebna imena, već bi na uspomenu stare pradomovine slovjenske prozvana imenom Biela Hrvatska. U njoj se bješe nastanila i ona zadruga od pet braće i dviju sestara, koja je hrvatska plemena s daleka sjevera dovela na topli jug.

Biela Hrvatska postala je tako, da se je u jedno sjedinilo dvanaest plemena hrvatskih, koja su stanovala u dvanaest župa. Plemena ta bijahu: Kačići, Kukari, Šubići, Čudomerići, Svačići, Mogorovići, Gušići, Lapčani (kasnije i Karinjani), Poletčići, Lačničići, Jamometići i Tugomerići. Izprva zvale su se župe po ovih plemenih, no kasnije dobiše nova imena po riekah, gorah, po položaju svome, a i po staro-rimskih gradovih i podorih, što su u njih bili. Tako bi župa uz rieku Cetinu prozvana cetinskom, župa uz more primorskom, župa za gorami zagorskom, župa u okolici rimskoga grada Nina (Nona) ninskom, župa naokolo grada Knina kninskom, i t. d. U svakoj župi bilo je sela i selišta, no najznatnije mjesto bio je grad, koji je bio srčika i branik čitave župe. Te su gradove Hrvati ili sasvim s temelja podigli, ili su opet obnovili stare rimske gradove, koji za prijašnjih burnih vremena niesu posve propali. Obnovljeni starorimski gradovi bijahu Nin, Knin, Drid i Karin, a na novo osnovani biše Bribir, Hlivno ili Livno, Klis, Imotski, po kojih biše kasnije prozvane i njihove župe. Ali i uz morsku obalu utemeljiše Hrvati više gradova, kako no znameniti Belgrad, za kasnijih stoljeća kneževski i kraljevski grad, — zatim Bihać (s kneževskim dvorom), a valjda i Šibenik.

Ne znamo pravo, kad se je i kojom prilikom dvanaest plemena hrvatskih u dvanaest župa sjedinilo u oblast Bielu Hrvatsku, ali svakako se je to zbilo još prije velikoga sabora na Duvanjskom polju. Poglavica te oblasti bio je knez, latinski dux, a birali su ga župani sigurno iz one plemenite zadruge, koja je dovela Hrvate na jug. Jedan od prvih knezova Biele Hrvatske bijaše Porga. On stolovaše po svoj prilici već u kneževskom dvoru u Bihaću, gdje su i kasnije mnogo puta boravili bielo-hrvatski knezovi, premda su imali i drugih dvorova u svojoj oblasti.

Knezovi Biele Hrvatske ne bijahu dugo zadovoljni svojom kneževinom, već pomagani nadbiskupom solinsko-splitskim i svećenstvom počeše iza Duvanjskoga sabora o tom nastojati, kako bi svoju vlast razmaknuli na sve strane. Najprvo uzeše o tom raditi, da si podlože Hrvate u staroj Liburniji, t. j. u predjelu od rieke Zrmanje prema sjeveru do rieke Raše u Istri. I ovdje bješe više plemena svoje župe stopilo u jednu veću oblast. Najznamenitije župe bijahu tu: krbavska, lička i gadska (gačka); no sigurno postojale su već tada župe: bočačka, bužka i vinodolska. Uz župne gradove bilo je u toj oblasti i primorskih gradova, koji su ostali iza rimskoga vladanja, a od svih bili su najznatniji Trsat, Bakar, Senj i Ortopla (Starigrad). Znamenito je, da se poglavica ove oblasti nije zvao knez, nego ban. S ovim dakle banom zametne knez Biele Hrvatske borbu, ne bi li ga svladao. Ne zna se, kako je dugo borba trajala i kako se je vodila, ali je sigurno, da su se na posljedku oba vladara ovako pogodila: Banova oblast sjedinit će se s Bielom Hrvatskom u jednu jedinu kneževinu, kojom će vladati rod kneza Porge, ban pako bit će prvi častnik do kneza i njegov namjestnik, te će kneza zamjenjivati ne samo u svojoj dosadanjoj banovini, kojom će posebice upravljati, nego

u čitavoj kneževini. Tako postade u Bieloj Hrvatskoj banska čast, te je ban bio odsle prvi iza kneza, a poslije prvi iza kralja. Kad su kasnijih stoljeća hrvatski knezovi i kralji širili svoju vlast u druge oblasti, svagdje bi u stečenih pokrajinah namještali bane za svoje namjestnike; no prvi ban bio je i ostao je u čitavoj državi uviek onaj, koji je bio uz kneza ili kralja u Bieloj Hrvatskoj.

Ovako je postala i razširila se kneževina Biela Hrvatska. Što je god bilo zemlje uz jadransko more ovoj kneževini na jugu sve do rieke Bojane, zvala se je Crvena Hrvatska. Ali ova ne bijaše kneževina, nego se je kroz stoljeća dielila u četiri manje oblasti, a ove su bile: Neretva, Zahumlje, Travunja i Duklja.

Oblast Neretva (zvana takodjer Pagania i Maronia, kasnije Krajina, a danas Primorje) sastojala je od tri župe (makarska, rastočka, duvanjska), u kojih su stanovala tri osobito hrabra plemena, odana dugo staroj poganskoj vjeri, te se dugo niesu htjela pokrstiti. Gradovi u Neretvi bili su ovi: Makarska, Vrulja, Ostrog i Labinac (Lapčanj). Ovoj oblasti pribrajahu se još veliki otoci Brač, Hvar, Korčula i Mljet, te su Neretljani već od prvoga časa slovili kao vješti i smioni brodari. Imali su obilje brodova, s kojimi su plovili po jadranskom moru čak do italskih obala.

Neretvi na jugu pa sve do latinskoga grada Ragusiuma ili Dubrovnika prostirala se je oblast Zahumlje ili Humska zemlja. Tu bijaše najznatniji grad Blagaj više izvora rieke Bune; uza nj se spominje još Ston (Stagnum) i drugi gradovi. Zahumlju na jugu bila je malena oblast Travunja s gradovi Trebinjem i Risnom i sa župom Konavlima; a najjužnija crveno-hrvatska oblast bila je Duklja (kasnije Zeta, danas južna Crna Gora).

Već smo spomenuli, da su se Hrvatom za ledjima (u Zagorju) nastanili Srbi, te su se predjeli, koje su ovi napučili, prozvali Srbija. I Srbija nije izprva bila jedna jedina država, nego se je dielila na više oblasti, od kojih su nam poznate samo dvie: Raša (Raška) i Bosna. Raša bijaše matica svih srbskih oblasti, baš kako Biela Hrvatska u Hrvata. U Raši bilo je mnogo župa i plemena, a i gradova, no od svih bijaše najznamenitiji grad Ras ili Raški grad (danas Novi pazar). Oblast Bosna steraše se naokolo izvora rieke Bosne, a najznatniji grad u njoj bijaše Kotor, nedaleko od današnjega grada Sarajeva.

Kako je Bosna medjašila s Bielom Hrvatskom, to su bielo-hrvatski knezovi već u najstarije doba nastojali, da Bosnu sjedine sa svojom kneževinom. Dok su ovako hrvatski knezovi težili za Bosnom, dotle su veliki župani srbski, koji su vladali u Raši, svom silom o tom radili, kako da se prikuče jadranskomu moru i da si pokore one crveno-hrvatske oblasti, koje su s njihovom zemljom medjašile, a to su bile oblasti: Duklja, Travunja i Zahumlje.

5. Borbe s Franci.

Kad su Hrvati bili pošli na jug da zauzmu rimsku pokrajinu Dalmaciju, neka se plemena njihova putem odvojiše od ostale braće, te ostadoše sa svojimi župani u Panoniji, poimence u onoj česti ove pokrajine, što no se prostire medju Dravom, Savom i Dunavom. No ovdje se je Hrvatom desilo sasvim drugačije, nego li u Dalmaciji. Mnogo im zadavahu jada još uviek silni a divlji Avari, koji su dapače i neke hrvatske župane podložili i puk njihov zatirali. Imenito stradali su oni Hrvati, koji

se nastaniše u okolišu slavnoga nekad grada Sirmiuma (Mitrovice), po kojem bješe čitav onaj kraj prozvan Sirmium ili hrvatski Sriem. Sriemski su Hrvati toliko trpjeli, da je knez njihov Kuber ustao na Avare, ne bi li svoj puk oslobodio njihova jarma. Ali Kuberu posluži loša sreća, te bi savladan. Na to on g. 758. s čitavim pukom svojim ostavi Sriem i izseli se preko Dunava u byzantsko carstvo, samo da dulje ne robuje Avarom.

Mnogo bolje nije bilo ni onim Hrvatom, što su prebivali više na zapadu, i kojim je bio glavni grad starodrevna Siscia ili Sisak. Ova hrvatska oblast nije izprva imala posebna imena, nego su ju zvali starim latinskim imenom Panonija; istom u kasnija stoljeća počeli su ju južni Bieli Hrvati zvati imenom: Slovinska zemlja, po čemu bi sva zemlja med Dravom i Savom (zajedno sa Sriemom) prozvana od stranaca imenom Slavonija.

I ovi Hrvati, što su bili u Slovinskoj zemlji pod svojim knezom u gradu Sisku, mnogo su stradali od Avara i njihovih kana (kagana), kojim su morali danak plaćati i u vojsci služiti. Priča se, da su Avari s ovim hrvatskim pukom baš nemilo postupali. Zaprezali bi muževe i mladiće u jaram, te bi njimi orali ko marvom; a žene hrvatske i djevojke zlostavljali bi i skvrnili, gdje bi ih samo zatekli. Kad bi Avari pošli u rat, hrvatske bi čete morale prve srtati u vatru, te mnogo puta i ludo gubiti glavu, samo da utru put avarskim vojnikom.

Upravo ovo težko robovanje dodija Hrvatom u Slovinskoj zemlji, te se ogledavahu na sve strane za pomoć. Baš u to vrieme digo se u današnjoj Njemačkoj i Francezkoj silan vladar, po imenu Karlo Veliki,* kralj franački, da kazni Avare, što su i na njegove zemlje

---

* Slovjeni su toliko cienili i poštivali Karla, da su kasnije i svoje vojvode počeli zvati karl ili kralj (dakle slovjenska rieč kralj postala je od imena Karl).

udarali i njegove podanike robili. God. 791. odpravi Karlo Veliki tri velike vojske, da potraže Avare u njihovoj zemlji i da taj divlji narod izkoriene. Kuda su godj uz put prolazile franačke vojske, svagdje bi im se pokorili slovjenski puci i pristajali uz njih na zator Avara. I Hrvati u Slovinskoj zemlji pridružiše se već g. 792. Karlovim vojskam, te vojevahu s njimi sve do propasti avarske države. Istom g. 799. slomljena bi moć avarska. Glavni tabor (hring = prsten, jer je bio poput koluta okrugao) avarski medju Dunavom i Tisom u današnjoj Ugarskoj bi osvojen i razoren, a ostatci naroda biše ili iztriebljeni ili silom pokršteni. U taboru zarobljen bi silan plien, poimence množtvo srebra i zlata, koje su Avari ovdje kroz dva stoljeća zgrtali. Sav plien poslan bi Karlu Velikome u Aachen, koji jedan dio blaga pokloni rimskome papi.

Ovako se Hrvati u Slovinskoj zemlji iza dviestoljetnih patnja oslobodiše Avara i njihove vlasti. Ali spadoše samo iz zla u gore, jer postadoše podanici njemački. Car Karlo ostavi doduše Hrvatom Slovinske zemlje domaće knezove i župane, ali im nametnu za svoga namjestnika furlanskoga markgrofa Ericha, muža u istinu hrabra i oružju vješta, no srca kruta i nemilostna. Osim toga poliegoše po čitavoj zemlji i po Sriemu silne franačke vojske, tobož da brane franačko carstvo od Bugara. Ove čete banile su se poimence u Sriemu, koji se je po njih tada i prozvao Frankohorion, (t. j. zemlja Franaka). Franci osnovaše u Sriemu i jedan grad Frankavilla (današnji Mangjelos), koji se često i za kasnijih stoljeća spominje. U obće mora da je vlast Franaka u tom kraju silna bila, pošto narod još i danas zove sriemsku goru imenom „Fruška gora“ t. j. Franačka gora (Frug = Franak).

Franci ne bijahu zadovoljni time, što su sretno oborili avarsku državu i pokorili hrvatska plemena, koja su u staroj Panoniji obitavala. Franačkome markgrofu Erichu, gospodaru Istre, Furlanske i drugih zemalja, prohtjede se još, da svlada i hrvatska plemena, što su bila u staroj rimskoj Dalmaciji pod svojimi knezovi i župani, a pod zaštitom byzantskoga cara i rimskoga pape. U to ime diže Erich još god. 799. vojsku na Biele Hrvate. On provali iz Istre i prolazeći primorjem dopre do grada Trsata kraj Rieke. No u Trsatu dočekaše ga Hrvati baš ljudski. On poče grad obsiedati i jurišati, ali bi suzbit. Žitelji grada Trsata bacahu na vojsku franačku ljute strjelice i ogromno kamenje, te ju potjeraše u bieg. Sâm Erich pogibe u toj borbi.

Poraz franačke vojske i smrt Ericha pod Trsatom silno se kosnu Franaka. Patrijarha oglejski Pavle zabugari u smrt Erichovu tužaljkom, u kojoj prokune zemlju, gdje je franački junak poginuo. A nasljednik Erichov, po imenu Kadolach, umah druge godine (800) po nalogu Karla Velikoga upade u Bielu Hrvatsku. Ali ni on ne pokori Hrvata.

U to bi Karlo Veliki na sâm Božić godine 800 u gradu Rimu okrunjen od pape za cara rimskoga. Čuvši to hrvatski knezovi, ne htjedoše se više otimati vlasti njegovoj, već ga priznaše za vrhovnoga gospodina svoga, znajući, da bi onako njegovoj većoj sili na posljedku podlegli. Novi se car sporazumi s Hrvati lako: Hrvati (i bieli i crveni) birat će si i dalje po svojoj volji svoje knezove, velike župane i bane, a izabranici poći će pred cara, pokloniti mu se, te ga moliti, da ih potvrdi. U druge posle hrvatske ne će pačati ni car ni ljudi njegovi; neka Hrvati žive po starih običajih svojih, kako no i dosada.

Godine 814. umre car Karlo Veliki, a nasliedi ga sin Ljudevit Pobožni. Čim je ovaj sjeo na priestolje, potekoše predanj u grad Paderborn i hrvatski knezovi, da mu se poklone. U Bieloj Hrvatskoj vladaše tada knez Borna, a u Slovinskoj zemlji u gradu Sisku knez Ljudevit. Oba bijahu dobri junaci i vrstne vojvode, ali pomamni za tudjim dobrom. Jedan i drugi ulagivao se caru i franačkoj gospodi, ne bi li ga zapalo vladati svimi Hrvati.

Franačka gospoda zamietiše tu neslogu i jal hrvatskih knezova, koji još niesu znali onu divnu: „Tko ne će brata za brata, priznat će tudjina za gospodara“. Osobito je lukavi markgrof Kadolach sve više razpirivao surevnjivost hrvatskih knezova, ne bi li posvema omrazio jednoga drugome. Sad bi radio u prilog Borni, ma da je i kriv bio; sad je opet prikratio Ljudevita, pa bio on prav i čist ko zlato. Tako se zavadiše dva po Bogu i jeziku rodjena brata, dvie nesretne zemlje hrvatske, a sve tudjinu na uhar, koji je, zavrgnuvši obećanja Karla Velikoga, sve se više banio po ubogoj zemlji i upletao se u domaće posle hrvatske. Kako je car Ljudevit Pobožni bio daleko, a k tome slab i nemoćan, markgrof je Kadolach radio sve po volji svojoj, ne pazeći ni malo, što je pravo i zdravo.

Zulum markgrofa Kadolacha dodija najprvo knezu Ljudevitu. Pošalje zato jeseni god. 818. svoje glasnike pred cara u Heristall. Ovi će caru potanko izpričati nasilja i okrutnosti Kadolachove, oni će zatražiti lieka svemu zlu. No car ni da čuje, da je Kadolach išta kriv, ta kako bi vrana vrani oči izkopala! Poslanici se vratiše ne opravivši ništa.

Ljudevita se to težko kosnulo. Mjesto da car usliša pravedne tužbe njegove, on mu glasnike nemilo odpravi pače ga potvori, da snuje o nevjeri! Uvjerio se knez

Ljudevit, da mu je zalud uticati se caru slabiću, koji samo ono radi, u što ga bezdušni savjetnici upućuju, pače se Ljudevit morao bojati, da će sad kivni mu Kadolach još gore zulumčariti. I zbilja nam stare knjige pričaju, da su sada Franci u Slovinskoj zemlji gotovo pomanitali. Bies njihov bijaše tolik, da su čak i sitnu djecu s materinjih grudi trgali, ubijali i psom za hranu bacali. Toga ne mogaše Ljudevit više gledati, pa diže napokon sav narod svoj na oružje, voleći slavno izginuti, nego sramotno robovati. Ali i Franci ne ostaše skrštenih ruku. Čim su stigli glasi, da se je Slovinska zemlja odmetnula, umah poslaše još g. 819. veliku vojsku iz Italije, na čelu joj markgrofa Kadolacha, da svlada buntovnike. No franačka vojska prodje zlo: ona bi od Hrvata razbita, te se morade sramotno vratiti. Na povratku razboli se i umre Kadolach; ljetopisi kažu, da ga je shrvala groznica, ali bit će što nije mogo preživjeti poraza u Slovinskoj zemlji.

Car franački boravio je u srpnju 819. u Ingelheimu, kad mu stigoše tužni glasi, da mu je vojska od Hrvata potučena, a markgrof Kadolach da je umro. No još ga više iznenadi, kad malo zatim dodjoše preda nj poslanici kneza Ljudevita, nudeći mu mir. Knez naime Ljudevit nije se uzoholio s pobjede svoje, već znajući, da je bojna sreća čudne ćudi i promjenljiva, htjede se s carem izmiriti. Knez će opet priznati vrhovnu vlast franačku, ako car pristane na neke uvjete. No car se ne htjede tobož s odmetnikom nagadjati, već zavrgne sve njegove uvjete i zahtievaše od njega, da mu se pokori. Tome opet ne mogaše privoljeti Ljudevit, pa tako ne ostade druge, nego da se nastavi rat.

Obje se stranke spremahu sada na odlučan rat. Knez Ljudevit znao je dobro, da mu se nije šaliti, jer će se na nj dići sva sila ogromnoga carstva. Razumio je, da

mu kneževini prieti velika pogibelj, pa da mu je ovaj put ili sjajno pobiediti ili sasvim propasti. No kako da se mala kneževina Slovinska odupre ogromnoj sili franačkoj? Zato se najprvo pobrinu za saveznike. Liepu mu pomoć pruži patrijarká Gradski, podanik byzantskoga cara, koji se nije upravo pazio s franačkim carem. Ovaj mu pošalje četu zidara i tesara, koji se razštrkaše po Slovinskoj zemlji, gradeći kule i braništa, i utvrdjujući glavni grad Sisak, da bi mogao franačkim jurišem odoljeti. Najviše pomoći izčekivaše Ljudevit od slovjenskih srodnika, što su bili naokolo kneževine njegove. I ne prevari se. Slovenci u Korutanskoj, što ih je god bilo pod franačkom vladom od gornje Drave do Soče na jugu, digoše se listom na noge, da se oslobode tlačitelja i krvnika svojih: Bavaraca i Franaka. I slovjenska plemena na iztoku, koja se nedavno pokoriše Frankom, poimence Timočani oko rieke Timoka (u današnjoj Srbiji) odmetnuše se opet i zgrnuše se pod zastavu Ljudevitovu, da se bore za slobodu i neovisnost svoju. Tako se okupiše oko Slovinske zemlje svi Slovjeni počam od izvora Drave, Save i Soče pa sve onamo do sutoka Timoka i Dunava. Samo s jednoga zazebe Ljudevita na dnu srca: najbliži brat njegov, bielohrvatski knez Borna ne htjede ni čuti o tom, da bi ga pomagao, nego se čak sdruži s Franci na propast i zator njegov. Tužne li braće, kad jedan gradi sreću svoju na propasti drugoga!

U to se pripraviše i Franci. Car na mjesto Kadolacha imenova furlanskim markgrofom Baldericha, te mu povjeri vojsku, koju će voditi na Ljudevita. Baldérichu se dobre volje pridruži bielohrvatski knez Borna, jer se nadaše, da će iza pada Ljudevitova sjediniti njegovu zemlju sa svojom kneževinom. Odlučeno bi, da će se na Slovinsku zemlju udariti s dvie strane: sa zapada

iz Korutanske provalit će Balderich, a s juga iz Biele Hrvatske prodriet će knez Borna.

Junačina Ljudevit razabere, kako ga snuju s dvie strane zaskočiti, pa će zato svoje neprijatelje preteći. Najprvo upade s vojskom svojom u Korutansku, gdje se Slovenac bješe listom podigo, pa podje odavle pred Baldericha. Ali ga zlo snašlo. Na gornjoj Dravi suzbio ga Balderich, te morade na to i Korutansku ostaviti. Balderich ga nije progonio, već bijaše sav sretan, što je svoju zemlju od neprijatelja oslobodio. U to se bješe i knez Borna podigo, da provali u Slovinsku zemlju, koju je tada velika i gusta šuma Gvozd (danas Velika i Mala Kapela) razstavljala od Biele Hrvatske. Borna predje Gvozd i krene na sjever prema rieci Kupi. Nu tu ga dočeka Ljudevit, vrativši se iz Korutanske. Borna je imao veliku vojsku, a u njoj je bio i Dragomuž, tast Ljudevitov, koji je bojeći se njegdje Franaka volio pristati uz Bornu, nego li uz svoga zeta. U bitci naginjaše pobjeda izprva sad jednoj, sad drugoj strani; no na jedanput odmetne se od Borne pleme Gadčana (žitelji župe Gacke uz rieku Gacku kod današnjega Otočca) i predje k Ljudevitu, ne htijući, da krv svoju prolieva za propast svojih zemljaka. Borna bi sada do nogu potučen, pače bi i sâm dopanuo rana ili sužanjstva, da ga nije obranila tjelesna straža njegova. Desilo se to njegdje zadnjih mjeseci g. 819.

Vrativši se poraženi Borna kući, nastojaše da kazni nevjerne Gadčane, i da tako krvlju opere sramotu svoju. Ali mu ni to ne podje za rukom, jer je već u prosincu iste godine u sred zime knez Ljudevit provalio s odabranom vojskom u Bielu Hrvatsku, da izdajicu u vlastitoj kući potraži. Silan strah zavlada sada u Bieloj Hrvatskoj; Borna se ne usudi oprieti ni dočekati ga na otvorenom polju. Djecu, žene i starce, a i sve vrednije stvari od-

premi u tvrde gradove, što su sred župa hrvatskih bili, a sâm s najodabranijimi junaci začne četovati u onih planinskih krajevih, napadajući na Ljudevita sad iza ledja, sad s boka, te uznemirivaše tako njegovu vojsku dan i noć bez prestanka.

Ljudevitova vojska, privikla životu u nizkoj Posavini, ne mogaše u tih planinah sred ciče zime neprestanim hajdučkim navalam Borninih četa dugo odolievati. Ljudevit izgubi za te vojne do 3000 ljudi i 300 i više konja, a k tomu još mnogo hrane i pliena. Videći napokon, da ne može uz ove prilike postići svoga cilja, vrati se kući. Mogao se je barem pohvaliti, da ga sve uz bratsku izdaju ni ovaj put nije franačka sila nadhrvala. Borna pako, sretan što je ostao živ i čitav, pošalje glasnike caru franačkomu, te ga obaviesti kako mu je bilo; a uz to snovaše pun gnieva osnove, kako bi se Ljudevitu osvetio.

U siečnju 820. desio se je car Ljudevit na državnom saboru franačkom u Aachenu. Tu se je posve ozbiljno razpravljalo, kako da se svlada ustanak u Slovinskoj zemlji, koji je iza neuspjele vojne od prošle godine tolik mah preoteo, da su svi Slovenci uz Ljudevita pristali. Na zbor u Aachen bješe došao i sâm knez Borna, da bude svojim savjetom Frankom u pomoć. Na carskom dvoru uvjeriše se, da se je ustanak već toliko razgranio, te se ne bi običnimi silami mogao ugušiti; zato bi odlučeno, da se podignu tri velike vojske, koje će s tri strane na Ljudevita udariti. I zbilja, čim je zima minula i snieg okopnio, zalistala šuma i probila trava iz zemlje, da bude hrana teglećoj marvi, krenuše tri ogromne vojske franačke put Slovinske zemlje. Južnoj vojsci bilo je poći iz Italije, sjevernoj iz Bavarske preko gornje Panonije, dočim je srednja a glavna polazila kroz Korutansku. Sve tri vojske sjedinit će se na medji Slovinske kneževine i posve sgnječiti tu ubogu zemlju.

No Božja providnost nije ni ovaj put dosudila, da Ljudevit podlegne. Južna vojska dočekana bi od hrvatskih i slovenskih četa u planinah, te bi sustavljena; sjeverna vojska prevali doduše daleki svoj put Panonijom i dopre do Drave, ali preko ove rieke ne mogaše preći, jer su prelaz branili junaci kneza Ljudevita. Odlučna borba bijaše i ovaj put u Korutanskoj, kamo bješe Ljudevit provalio, da zaprieči franačkoj vojsci put u svoju kneževinu. Ova franačka vojska bijaše veoma jaka, te sastojaše od Sasa, iztočnih Franaka i Alemana. Tri put ogleda se s njom Ljudevit, ali svaki put morade uzmaći pred većom silom. Na posljedku morade i Korutansku ostaviti, te se vratiti u svoju domovinu. Čim se Ljudevit udalji iz Korutanske, ubogi Slovenci, što su bili priskočili njemu u pomoć, opet biše svladani i postadoše kmetovi okrutnih Franaka.

Sada provališe sve tri vojske franačke u kneževinu Slovinsku, te se sjediniše u jedno. Ljudevit videći, da ne bi mogao tolikoj sili odoljeti na otvorenom polju, zapovjedi svojemu narodu, da ostavi kuće i kućišta, pa da umakne u šume, močvare, i u župne gradove. Sâm pako zatvori se s izabranom četom u jedan tvrdi grad, što ga bješe na visoku i strmu briegu sagradio, te suzbijaše odavle juriše neprijateljske. Franačka vojska ne mogaše utvrdjenih gradova i mjesta nikako zauzeti; a videći, kako Ljudevit ni čuti ne će, da se pokori, poče na sve strane ravno polje pustošiti i ostavljene kuće paliti. Ljudevit, premda ga je duša boljela, kad mu je krasna zemlja ostala pustoš, ostade ipak tvrd i postojan, dok nije franačka vojska duhom klonula. U sjevernoj vojsci franačkoj, koja bješe preko Drave prešla, te je zatim morala prolaziti močvarnimi predjeli, zavlada kužna bolest. Ovo, a i slaba nada, da bi Franci skoro mogli osvojiti tvrda mjesta u Slovinskoj zemlji, sklone franačke vojvode na povratak

u svoj zavičaj. Slovinska kneževina ostade doduše poharana i poplienjena, ali slobodna i neovisna. Samo je Ljudevit ovaj put izgubio najvjerniju braću svoju, Slovence, koji na novo spadoše pod markgrofa Baldericha.

I opet se u veljači g. 821. sastane državni sabor franački, gdje se je viećalo, kako da se ipak jednom satre hrabri Ljudevit. Na ovaj sabor dodjoše i glasnici Bielih Hrvata; ovi javiše caru, da im je umro knez Borna, te zamoliše cara, da im potvrdi kneza Ladislava, sinovca Borne, koga su za svoga vladara izabrali. Car privoli na to, a zatim umah odredi, da se ljeti opet priberu tri vojske, koje će poći na kneza Ljudevita. Već u svibnju krenuše sve tri vojske na hrvatskoga junaka, koji lišen svojih dosadanjih saveznika nije više mogao da dočekuje Franke na otvorenom polju. On se opet zatvori u tvrde gradove i Franci opet opustošiše ravno polje; ali zemlje ipak ne pokoriše, jer Ljudevit nije htio da zametne boj. Poharavši Franci Slovinsku zemlju vratiše se zlovoljni kući, i kad je polovinom listopada opet bio državni sabor u Diedenhofenu, obaviestiše franačke vojvode cara, da su Hrvatsku doduše strašno opustošili, ali Ljudevita da niesu svladali, jer on nije htio, da se s njimi bori.

Sve do konca 821. nebi Slovinska zemlja svladana. Ljudevit je junački uztrajao kroz četiri godine i suzbio navale od devet franačkih vojska. No kraj ovih groznih borba bješe i snaga njegove zemlje sasvim smalaksala. Kad je car franački opet g. 822. poslao vojsku iz Italije, Ljudevit podvoji o spasu Slovinske zemlje, i videći da se ne bi mogao oprieti, ostavi svoj glavni grad Sisak i pobježe preko Save i Bosne u Srbiju, gdje se udomi u nekoga župana. Odlazak Ljudevitov bijaše smrtni udarac za ubogu Slovinsku zemlju: ustanak bi sasvim ugušen, a zemlja opet s furlanskom markgrofijom sdružena.

Nesretni Ljudevit bude u Srbiji nezahvalan svome domaćinu. On ga naime ubije, otme mu grad i župu i zavlada objema. No radi toga morade pobjeći iz Srbije. On umakne u Bielu-Hrvatsku i nadje zaklona u Ljudemišla, ujaka svoga suparnika Borne. Nu tu ga dade Ljudemišl u potaji ubiti. Kad se je po franačkom carstvu raznesla u svibnju 823. g. viest o smrti Ljudevitovoj, nastade veliko veselje u svem puku, jer je néstalo muža, koji je kroz punih pet godina prietio miru franačke države.

6. Borbe s Mletcima.

Još u ono vrieme, kad je u staroj rimskoj Dalmaciji gradio car Dioklecijan (Dukljanin) svoju palaču kod Salone, živio je u sjevernoj Italiji, a uz obalu jadranskoga mora narod po imenu Veneti. Veneti su tada govorili latinskim jezikom, a glavni grad njihov bila je Aquileia ili Oglej. U petom stoljeću po Is. počeli su Veneti mnogo stradati od naroda, koji su sa sjevera provaljivali u Italiju. Priča kaže, da su najviše pretrpjeli jada, kad se je pojavio kralj Hunâ po imenu Attila. Kralj Attila, prozvan „bič Božji", razorio je oko g. 455. po Is. Aquileiu, a žitelji ovoga grada pobjegoše na to s mnogo drugih Veneta s kopna na one brojne otoke, što se nižu uz morsku obalu od ušća rieke Pada pa do ušća Piave. Stanovnici deset otoka, kojima je na početku stajao na čelu otok Grado, složili su se u jednu gradsku obćinu, koja se prozove Venetia (Venezia), t. j. grad Veneta. Po ovom imenu postade i hrvatsko ime toga grada Mletci (u starije doba Bnetci). Gradom i pukom upravljali su od početka VII. stoljeća vojvode, koje su žitelji zvali dux ili doge, po čem je postalo i hrvatsko ime duž d ili dužda. Sielo dužda bijaše izprva otok Grado,

zatim otok Heraklea (danas Cortellazo), kasnije otočić Malamocco, a napokon Rialto, koji je postao maticom današnjih Mletaka.

Mletčani su od prvoga početka svoga bili ponajpače brodari i trgovci. Dok su zajedno s Istrom i Dalmacijom imali jednoga vrhovnoga gospodara, naime cara byzantskoga, plovili su slobodno čitavim jadranskim morem, pristajali su sa svojimi brodovi i trgovali u gradovih dalmatinskih i istarskih. No odkad su Hrvati osnovali svoje kneževine na ruševinah stare Dalmacije, počeše se otimati s Mletčani, tko će biti jedini gospodar jadranskoga mora. Najviše se ogledahu s Mletcima knezovi Biele Hrvatske, ali i Neretljani u Crvenoj Hrvatskoj zadavahu Mletčanom trista jada, pošto su još bili pogani, pa s toga mnogo goropadniji i silovitiji od ostalih plemena hrvatskih. Zalud je oko g. 830. mletački duždo Ivan nastojao, da umiri i pokrsti Neretljane, oni nastaviše gusarenje po moru, pače zarobiše g. 834. nekoliko brodova mletačkih, koji se iz Beneventa vraćahu kućam svojim. U isto vrieme zarati se i bielohrvatski knez Mojslav (nasljednik Ladislava) sa Mletcima. Tadanji duždo mletački Petar Tradonico htjede da velikim brodovljem uništi hrvatsku mornaricu, te podje 839. preko mora prema Hrvatskoj. Nu doprievši do nekoga primorskoga gradića, koji se je zvao Sv. Martin, sklopi mir s hrvatskim knezom Mojslavom. Odavle krenu na jug, te se pogodi takodjer s neretvanskim županom Družcem, koji mu obreče, da ne će više puštati svojih ljudi, da po moru gusare.

U Bieloj Hrvatskoj nasliedi Mojslava knez Trpimir, koji stolovaše u kneževskom gradu Bihaću uz more (medju latinskimi gradovi Splitom i Trogirom). Tu na kneževskom dvoru sastajahu se na sabor župani iz najudaljenijih župa bielo-hrvatskih; tu su kneza hrvatskoga

okružavali njegovi komornici, dvorski kapelani i drugi službenici. Trpimir, kojega se je kneževina sterala daleko u nutrnju zemlju, bio je vladar miroljubiv i pobožan, te se je držao svetih ugovora, što su ih nekad uglavili predji njegovi s rimskim papom. Osobito je volio kršćansku vjeru i crkvene poglavare, poimence nadbiskupa splitskoga Petra, koji mu je bio i krstnim kumom. God. 852. darova on nadbiskupiji splitskoj i njezinome vriednome pastiru, koji se je u velike brinuo za duševno dobro hrvatskoga puka, mnoge zemlje i posjede u svojoj kneževini, zajedno sa svimi kmetovi, što su živili po ovih zemljah.

Za kneza Trpimira smiriše se neko vrieme borbe medju Hrvati i Mletcima, a to zato, što je obima zaprietio zajednički neprijatelj. Bijahu to Arapi ili Saraceni iz sjeverne Afrike. Ovi su još od g. 827 udarali na otok Siciliju i južnu Italiju, a kad se ovdje smjestiše, počeše se zalietavati i gusariti po jadranskom moru, tako da su od njih ljuto stradali trgovci mletački, a i hrvastki i dalmatinski. Najsmjelije vojvode tih saracenskih gusara bijahu Kalfo i Saba, koji su zadavali straha i trepeta, gdje bi se samo pojavili. God. 840 krenuše s 36 brodova put južne Dalmacije i Crvene Hrvatske, te poharaše ovdje više gradova, poimence Budvu i Kotor. Kasnije doprieše i na sjever do Dubrovnika, te ga obsiedahu punih petnaest mjeseci. Dubrovčani u tolikoj nevolji zatražiše pomoći u svoga vrhovnoga gospodara, u cara byzantskoga. I zbilja im podje grčka mornarica u pomoć; no čuvši Saraceni za to, ostaviše Dubrovnik i podjoše preko mora na italsko primorje, gdje zauzeše znamenite gradove Bar i Tarent (g. 841), odakle su sada uznemirivali čitavo jadransko more. Mletčani stradahu od toga zuluma najviše; zato se diže njihov duždo Petar Tradonik sa šestdeset brodova i podje prema Tarentu, da

razprši silu saracensku. Ali bješe loše sreće; vojvoda Saba razbije mletačku mornaricu, što nije Mletčana u bitci izginulo, bi zasužnjeno i u roblje prodano. Sad se tek Saraceni uzjoguniše. Umah iza poraza mletačkoga provališe sve do otoka Cresa i na sâm drugi dan uskrsa spališe tamo grad Osor; na povratku pako zaskočiše grad Jakin i pohvataše silu mletačkih trgovaca, koji se vraćahu trgovinom iz Sicilije (g. 842). Dvie godine zatim doploviše Saraceni s velikim brodovljem čak u Kvarnerski ili Riečki zaljev. Mletčani se toli prepadoše, da su umah sabrali brodove i pošli im u susret. Kod malenoga otoka Sušaka (Sansego) zametnu se bitka. Izprva činilo se, da će Mletčani nadjačati; no kasnije okrenuše ledja i pobjegoše glavom bez obzira.

Poraz Mletaka kod Tarenta i Sušaka obodri opet Hrvate i Neretljane, da udaraju na Mletčane God. 846 ohrabriše se Hrvati toliko, da su zauzeli mletački otok Caorle, pače se Neretljani spremahu i na to, kako bi osvojili i same Mletke. Borba medju Mletčani i Hrvati plane na novo svom silom, kad je umro miroljubivi Trpimir, a knezom hrvatskim postao Domagoj.

Knez Domagoj vladao je u Bieloj Hrvatskoj g. 865—876. Ma da je za njega i Hrvatskoj zaprietila koji put pogibija od Saracena, on je ipak najvolio udarati na Mletčane, samo da bi moć njihovu posve skršio. Mletčani su ga za to zvali „najgori knez Hrvata," i mrzili su na-nj iz sve duše. Knez Domagoj bio je obće silan vladar, koji nije htio znati za nikakoga gospodara nad sobom, niti za cara byzantskoga, a niti za cara franačkoga, kojega je još knez Trpimir, barem po imenu pripoznavao. Za kneza Domagoja borili su se Hrvati na moru i sa Mletčani i sa Saraceni, te je hrvatsko ime postalo strah i trepet susjeda. Sâm papa Ivan VIII. pisao je za to na Domagoja ovo pismo: „Slavnomu

knezu Domagoju. Opominjemo tebe i tvoju revnost, da što žešće uzradiš i planeš na morske gusare, koji iznoseći tvoje ime biesne na kršćane, tim većma, što znadeš, da je po nevaljanštini ovih ljudi došlo i tvoje ime na zao glas. Vjerovati se može doduše, da gusari suprotiv tvoje volje čine zasjede brodovom; no pošto se znade, da bi ih ti mogao prisiliti na mir, ne ćemo te smatrati nedužnim, ako ih zbilja ne utjeraš u rog. Pisano je naime: „Tko griehe i zločine, ako ih može, sâm ne izpravi i ne zaprieči, kriv je kano da ih je sâm počinio."

No ovo je pismo slabo prudilo. Domagoj doduše nije više puštao svojim ratnim brodovom, da udaraju na Mletčane, ali su zato ipak pojedine družine hrvatske krstarile morem i prietile prolaznikom. God. 875. dapače, kad su Saraceni opet na Mletke udarili i Comacchio oplienili, navališe družine hrvatskih gusara na samu Istru i razvališe tamo četiri grada. medju njimi i Rovinj. Odavle se spremahu da udare na same Mletke, na otok Grado. Mletčani skupiše sve svoje sile i opremiše jedno 30 brodova, samo da obrane taj otok. U odlučnoj bitci potuče mletački duždo hametom Hrvate; mletački se ljetopisi hvale, da se baš nijedan Hrvat nije domu povratio, već da su svi do jednoga izginuli.

Sada tek planuše ljute i krvave borbe, koje potrajaše sve do smrti kneza Domagoja. Istom kad je g. 876 Domagoja nestalo, a na priestol hrvatski stupio pomoćju byzantskoga cara knez Sedeslav, izmiriše se Mletci s Bielom Hrvatskom. Ali uz koje uslove! Mletci moradoše priznati Hrvatskoj prvenstvo na jadranskom moru, a da bi njihovi brodovi mogli slobodno i sigurno ploviti po hrvatskom moru, moradoše obećati, da će u to ime plaćati hrvatskim knezovom godišnji danak. Hrvatska se

moć sada na moru toliko podigne, da su Mletci obećani danak plaćali neprestance do g. 998.

* *
*

Za krvavih borba, što su ih u to vrieme Hrvati vodili na jadranskom moru toli s Mletčani koli sa Saraceni (Arapi), dopanuli su mnogi hrvatski mornari i vojnici neprijateljskoga sužanjstva. Po tadanjem surovom običaju prodavali su se ratni sužnji u roblje, i to za skupe novce. Glavni trg za prodaju robova bio je grad Aleksandrija u Misiru (Egiptu), a najnesdušniji trgovci Mletčani. Što bi ovi zarobili Hrvata i Neretljana, poveli bi na svojih brodovih u daleku Afriku, pa bi ih ondje u Aleksandriji prodavali.

Tako dodje mnogi hrvatski sin na robiju u najdalje krajeve poznatoga tada svieta. No najviše hrvatskih robova kupovali bi arapski kalifi (vladari), koji stolovahu u gradu Kordovi, na rieci Quadalquiviru u Španiji. Ovi kalifi Kordovski vladahu sjajno, stanovahu u krasnoj palači Alkazaru, okruženi brojnom kitom umnih i umjetnih ljudi, koji su svoje gospodare proslavili divnimi zgradami, uznositimi pjesmami i učenimi djeli. No pored svega toga sjaja i slave ne bijahu kalifi ipak sretni ni zadovoljni. Kako su bili siloviti i tlačili svoj vlastiti puk, niesu bili ni časak sigurni od osvete podanika svojih. Za to si ustrojiše jaku tjelesnu stražu, koja bi im štitila priestol i čuvala život. Ne pouzdavajući se pako u svoje domaće ljude, uzimali su kalifi za svoje tjelesne stražare najviše strance, osobito krepke, stasite i vjerne Hrvate, koje bi na trgu u Aleksandriji kupovali. Tako je već oko g. 800 Kalif Hakem I. imao u Kordovi tjelesnu stražu od 5000 momaka, sve samih kupljenih robova, medju kojimi je bilo do 2000 Hrvata. Četa hrvatska bila je odieljena od drugih, te je imala posebnoga vojvodu. Stanovala je pako po kasarnah kraj

kraljevske palače Alkazara, i dobivala je plaću ko redovita vojska Buduć da Hrvati niesu umjeli arapski govoriti, zvali su ih Arapi imenom „Niemci". No upravo s toga bili su kalifom jako u volji, jer se niesu mogli s urodjenici ni sporazumjeti ni urotiti. Tako postade „hrvatska straža" u Španiji.

U doba od g. 822—976., kad su u Kordovi moćni kalifi vladali, bijaše „hrvatska straža" najkrepčija podpora njihova. Kalif Abderrahman III., za koga se pripovieda, da se je liepo pazio s evropskimi vladari, a poimence s hrvatskimi knezovi, uvidi, koliko mu vriedi hrvatska straža, pa ju zato poveća do 6000 momaka i dade joj vojvodu hrvatskoga roda. Za sina Abderrahmanova, za Alhakema II. stekoše Hrvati toliko povjerenja, da su tik pred njegovim priestolom stražu stražili.

Kad su iza Alhakema II. vladali slabi kalifi, te su se na njih dizale bune i urote, domogoše se vojvode hrvatske straže velikoga ugleda, te su se koji put toliko osilili, da su drmali čitavom državom arapskom. Neki od njih dostaše se najvećih časti u zemlji, mnogi postade i hadžib (prvi savjetnik) u svoga gospodara. Dakako da je kraj smutnja u Kordovi koji put čitava hrvatska straža izginula, kako no g. 980, kad no ju svu posječe neki Almanzor; ali ovaj umah zatim ustroji novu četu hrvatsku i nazove ju svojim porodičnim imenom „Alameris".

Najznatniji i najmoćniji vojvoda hrvatske straže bijaše W a d h a e l A m e r i, rodjen Hrvat, koji je za kalifa Hešama kroz pet godina (1009—1013) bio prvi čovjek u Kordovi. On je hrabro i vjerno branio život i priestol svoga gospodara, i suzbijao sve njegove protivnike; zato ga kalif i imenova svojim hadžibom. Kad se je ove najveće časti domogao, ponamjesti u sve veće službe same svoje zemljake, te vladaše sada gotovo ko

da je sâm kalif. No upravo s toga zamrznuše na nj rodjeni Arapi, te nastojahu oko svoga vladara, da opadnu vjernoga mu Hrvata. Slabi Hešam povjerova tim zlobnikom, dade Wadhu uhvatiti i radi izdaje osuditi na smrt. Tako pogibe Wadha el Ameri, muž vješt, lukav i hrabar, od ruke onoga, kojemu bješe više puta život spasao i priestol sačuvao.

Od vojvoda hrvatske straže spominje se kasnije još i Hairan, plemenit i hrabar Hrvat, koji je takodjer obnašao čast hadžiba. On pogibe mačem u ruci, braneći svoga gospodara. Osim ovih prvih vojvoda proslaviše se u Španiji i drugi Hrvati, kao Zabor i Hambar, koji su jednom prilikom obranili Kordovu. Jedan Hrvat dapače, po imenu Zohair Alameri (1018—1041) osili se za smutnja u Španiji toliko, da je ko svoj gospodar neko vrieme upravljao čitavim iztočnim primorjem španjolskim i Balearskimi otoci.

Iza ovoga ne ima više hrvatske straže u arapskoj Španiji. Kalifi niesu imali čim da više uzdržavaju toliko ljudi na svom dvoru, a niesu ni mogli dobivati više hrvatskih sužnjeva, jer je rimski papa zabranio trgovinu kršćanskim robljem. Upravo ponukani papom prestadoše i Mletci prodavati ratne zarobljenike; pače g. 960 izdade sâm mletački duždo, sporazumivši se s patrijarhom i viećnici mletačkimi, posebnu zabranu, da se ne smije više roblje hvatati ni prodavati, a najmanje u Istri i Dalmaciji.

7. Sv. Ćiril (Konstantin) i Metodije.

Hrvatom i Srbom na iztoku, pa skoro sve do samoga Carigrada naseljivahu se kroz stoljeća mnoga slovjenska plemena, i to poimence u pokrajinah, koje su se

od starine zvale Moesija i Thracija. Ova slovjenska plemena življahu svako za sebe, a bila su izpremiešana s prvašnjimi žitelji, osobito s Grci, koji su obitavali većinom u gradovih, dočim su se Slovjeni nastanjivali po ravnom polju i po gorskih dolinah. God. 679. provali preko Dunava u pokrajinu Moesiju neko tudje, neslovjensko pleme, po imenu Bugari. Ovi ratoborni Bugari svladaše pod svojim knezom Isperihom mnogo slovjenskih plemena i utemeljiše bugarsko-slovjensku državu (Bugarsku), koja je kasnije bila strah i trepet samome Carigradu. Vriedno je spomenuti, da su pokorena slovjenska plemena primila ime bugarsko, dočim su Bugari kasnije zaboravili svoj narodni jezik, te prihvatili jezik i običaje svojih slovjenskih podanika. Tako od dva raznorodna naroda postade jedan narod, naime bugarski, koji govori slovjenskim jezikom.

Baš u ono vrieme, kad su bugarski knezovi žestoko udarali na Carigrad i prietili obstanku byzantske države, cvjetao je u pokrajini Macedoniji a uz morsku obalu grad Solun. Žitelji mu Grci bijahu valjani trgovci i vješti svakomu liepomu znanju i umienju. Kako je sav okoliš solunski bio napučen slovjenskimi plemeni, živilo je i u Solunu mnogo slovjenskih porodica, te su Solunjani Grci pored grčkoga jezika razumjeli i slovjenski. U tom gradu dakle živio je početkom devetoga stoljeća neki imućan čovjek Leon, plemenita roda, koji je u gradu bio prvi iza carskoga namjestnika (stratega), naime drungarij t. j. drugi činovnik carev. U Leona bilo sedmero djece, medju njima dva sina, stariji Metodije i mladji Konstantin, koji se rodi god. 827. Otac odgajao je pomno svu djecu svoju, no najhitrije pameti bijaše mladi Konstantin, a iza njega brat mu Metodije.

Konstantin snivaše jednom u sedmoj godini svojoj čudan san. Pričini mu se, da su ga okružile djevice oso-

bite ljepote, izmedju kojih si je mogao izabrati, koja bi mu se najbolje svidjela; on to i učini, izabravši si najljepšu i najdražestniju od svih, po imenu Sofiju ili djevicu mudrosti. Preporučiv se njezinu ravnanju i pomoći nastojaše svom snagom oko nauke, pri čem je vazda najveću slast ćutio, čitajući pisma sv. Gregorija Nazianzena, koga si bješe zaštitnikom izabrao. U to mu umre otac Leon. Već prije bješe carev strojitelj Theoktist u Carigradu čuo o ljepoti, mudrosti i marljivomu učenju mladoga Konstantina, pa zato pozove god. 842. četrnaestgodišnjega mladića u Carigrad, da se tu s mladim carem Mihajlom, za koga je mati Theodora vladala, pod upravom glasovitih učitelja vježba u raznih znanostih. Konstantin podje s najvećim veseljem u Carigrad, te učaše tuj tako zvanih sedam slobodnih umjetnosti, od kojih je prva gramatika s čitanjem grčkoga pjesnika Homera. Filozofiju ili mudroslovje izuči uz učitelje Lava i Fotija, koji je poslije postao patrijarha u Carigradu. Nitko se ne radovaše toliko nad vrlim napredkom mladoga Konstantina, koliko se je radovao njegov dobročinitelj Theoktist. Da nadari njegovu izvanrednu marljivost i primjernu ćudorednost, podieli mu strojitelj (kancelar) svu vlast u svojoj kući, pa mu dopusti, da slobodno ulazi u carsku palaču. Još mu ponudi, da si uzme za ženu neku djevojku iz odlične porodice, kojoj bješe sam krstnim kumom, pa dodade i to obećanje, da će mu car neku kneževinu podieliti. No na sve ove liepe i bogate ponude odgovori Konstantin: „Velik je to dar onima, kojim ga treba, no za me nema ništa boljega nego je učenje." I odbiv tako ženitbu i svjetsku slavu, dade se urediti za svećenika. Zaštitniku svome sv. Gregoriju nakani ostati vjeran. Njemu, vele, da je u svojoj sobi posvetio i na zid napisao ovu molitvu: „Oj Gregorije, čovjek tielom, a andjeo duhom, tvoje ustne kao one od serafina slave Boga, a

učeći pravu vjeru razsvjetljuju cio sviet. Uzmi mene za učenika, svom vjerom i ljubavlju ja sam ti odan, budi moj vodja, budi moj meštar.“ Da bi uz molitvu mogao i učiti, prime službu knjižničara kod patrijarhe, koju mu službu bješe sâm car namienio.

Ovako odraste Konstantin. Stariji mu brat Metodije odgojen bi na svjetsku, a na to ga car imenova vojvodom neke slovjenske pokrajine, po svoj prilici u slovjenskoj tada Thesaliji. Tuj upozna Metodije Slovjene, njihov jezik i običaje. No i Metodiju na jednom omrzne svjetska slava, pa ostavi svoju krasnu službu i podje samotovati u samostan na gori Olympu. Za njim povede se i mladji brat. I on ostavi knjižnicu patrijaršku u Carigradu i sklone se u jedan manastir na Bielom moru. Tako postadoše braća redovnicima, stupivši u red sv. Vasilija, koji je jedini u iztočnih kršćana postojao.

No Konstantin ostade samo pol godine u samostanu. Car ga pozove u Carigrad i htjede ga opet namjestiti za knjižničara. Konstantin se tome otimao i jedva je privolio, da je primio službu učitelja filozofije na carskom sveučilištu. Kako bješe uz to vješt iztočnim jezikom, zapade ga g. 851. zadaća, da ide u ime carevo k nekome knezu saracenskomu (arapskomu), koji je zatražio u cara učena bogoslova kršćanskoga, da razpravlja kod Arapa o svetom Trojstvu. Arapi naime bili su navalili na jedno božanstvo svetoga Trojstva govoreći: „Kako vi kršćani, koji priznajete jednoga Boga, opet ga ciepkate u troje, govoreći: da je otac i sin i duh? Ako možete to javno dokazati, pošljite k nama muževe, koji mogu o tom govoriti i nas uvjeriti.“ Čuvši za to car byzantski, učini mu se toli važnim, da je skupštinu sazvao, gdje je ovako Konstantinu prozborio: „Čuješ li, filozofe, što govore Agareni (Saraceni) o našoj vjeri? Ti pako, kano svete Trojice sin, sluga i učenik podji k njima i protivi se

njima." Konstantin pokori se velikom pripravnosti carevoj želji, pa sastavši se s učenijimi Saraceni, obrani kršćansku nauku velikom vještinom od neprijateljskih nasrtaja. Razjareni protivnici, nemogući podnieti, što ih je pobio dvadeset i četirgodišnji kaludjer, dadoše Konstantinu otrova, da ga popije; ali onaj, koji no je rekao: „I ako šta smrtna popijete, ne će vam naškoditi", oslobodi njegov dragocjeni život od prieteće mu pogibelji.

Kad je Konstantin to dovršio, podje u samostan na gori Olympu, da se uz brata svoga u samoći smiri. Ali mu tu ne bi duga obstanka. Stiže mu nova carska zapovied, da podje medju Kozare, koji su prebivali na obalah Crnoga mora. Oko god. 857. dodjoše naime u Carigrad poslanici od kozarskoga kana, koji je živio u prijateljstvu s Grci. Kozare, koji su bili još pogani, gledahu i Arapi i Židovi premamiti na svoju vjeru; no njihov gospodar zamoli u byzantskoga cara čovjeka književna, koji će ih poučiti u vjeri kršćanskoj, pa ako nadvlada Arape i Židove, oni će se pokrstiti. Za ovaj težki posao odabra car opet Konstantina, a on za slavu Božju ostavi drage volje goru Olymp, i pridruživši sa sobom brata Metodija podje s carskom pratnjom u zemlju Kozara. Došavši u grad Herson na poluotoku Krimu, ostane Konstantin ondje za neko vrieme, da se nauči jeziku kozarskomu i nekim drugim, i podje da potraži moći sv. Klementa pape rimskoga, Petrova učenika i nasljednika, koji je bio onamo prognan te je ondje umro. S pomoći Božjom nadjoše zbilja sv. moći na jednom otoku Crnoga mora i prenesoše ih u grad u crkvu. Po tom podje Konstantin s pratnjom do kagana (kneza) kozarskoga, koji ga liepo dočeka. U dvoru kaganovu prepiraše se Konstantin dosta vremena sa Židovi i Arapi. Na svršetku prepiranja proglasi prvi kaganov doglavnik: „Vjera je kršćanska jedino istinita i bez nje ne može nitko polučiti života vječnoga." Zatim

dokonča sav zbor, neka je svakome prosto da se pokrsti; i umah se pokrsti dvie sto Kozara.

Dok su braća Konstantin i Metodije boravili u zemlji Kozara, zgodiše se u Carigradu znatne promjene. Fotije, nekad učitelj Konstantinov, popevši se na stolicu patrijaršku, zametnu svadju medju Carigradom i Rimom, iz koje se porodi velik crkveni razkol, koji kršćansku crkvu kasnije razdvoji za vijekove u dvoje: na zapadnu crkvu ili latinsku, kojoj ostade glavom papa u Rimu, i na iztočnu ili grčku, kojoj su bili na čelu patrijarhe u Carigradu. Vrativši se braća Konstantin i Metodije s moćima sv. Klimenta u Carigrad, ne htjedoše da pačaju u te smutnje i svadje, pače ne htjedoše primiti ni časti, koje su im car i patrijarha nudili; već Konstantin nastani se kod crkve svetih apostola provodeći ondje vrieme u molitvi, a Metodije podje u samostan Polihronski za igumana. U to stigoše u Carigrad poslanici iz slovjenske zemlje, iz kneževine Morave, moleći cara, da bi poslao njihovu knezu Rastislavu pobožne i učene ljude, koji bi narod njegov slovjenskim jezikom učili vjeri kršćanskoj.

Velika Moravska ili Gornja Morava (Vyšni Morava) zapremala je u ono vrieme ne samo današnju markgrofiju Moravsku medju Austrijom i Českom, nego je obuhvatala još i druge zemlje, poimence svu sjevero-zapadnu Ugarsku, gdje no danas žive Slovaci, te je na jug dopirala do Dunava i preko njega. Za vrieme Karla Velikoga bješe Morava poput Hrvatske podložna vrhovnoj vlasti franačkoga carstva. Njezini knezovi stolovali su u gradu Velegradu* prilično samostalno, ali su morali plaćati godišnji danak i k tome još primati u svoju

---

* Velegrad (stari) bio je tamo, gdje je danas Staro mjesto kod Ugarskoga Hradišta, nedaleko odanle, gdje je sadanji (novi) Velegrad.

zemlju silesiju njemačkih (franačkih) svećenika, koji su širili po Moravi vjeru kršćansku. Za vrieme bielo-hrvatskih knezova Mojslava i Trpimira vladaše Moravom knez Mojmir. Ovaj se zavadi s Privinom, podčinjenim si knezom u Njitri, te ga kazni tako, da ga je protjero iz zemlje njegove. No Privina uteče se franačkomu caru, a ovaj mu podieli drugu zemlju, Moravi na jugu a Hrvatskoj na sjeveru, naime današnju zapadnu Ugarsku oko rieke Sale i Blatnoga jezera. Tu utemelji Privina grad Blatno (Mosaburk) i stane vladati tamošnjim Slovjenom u ime cara i kralja franačkoga.

Kneza Mojmira nasliedi u Moravi sinovac Ratislav. Ovaj snovaše, kako bi svoju zemlju oslobodio franačkoga gospodstva, a još više nasilnih svećenika njemačkih, koji su narodu njegovu nerazumljivim jezikom propoviedali vjeru Božju. Upravo zato pošalje on pod konac g. 862 poslanike byzantskomu caru Mihajlu III., moleći ga za slovjenske vjeroviestnike. Poslanici govorili su caru ovako: „U našu zemlju udjoše mnogi učitelji kršćanski iz Italije, Grčke i Njemačke, učeći nas različite stvari, a mi Slovjeni, prosta čeljad, i nemamo tko bi nas naučio istinu i razum nam pripovjedio. Indi, dobri vladiko, pošalji takova muža, koji će izpričati svu istinu.“

Kad car razumi poruku Rastislavljevu, zabrinu se bolan, odkud da smogne takih učitelja, kakih eto Moravljani traže. I sjeti se Konstantina i brata mu Metodija i njihova uspješna rada u zemlji Kozara. Pozove na to braću preda se i očitova im svoju želju. Na to će umah Konstantin caru: „S veseljem idem onamo, ako imaju knjiga u svome jeziku.“ Car ga ohrabri ovima riečima: „Drugi ne može toga obaviti do tebe. Dat ću ti mnoge dare, uzmi brata svoga igumana Metodija i podji onamo. Vi ste Solunjani, a Solunjani čisto dobro slovjenski govore.“ Braća se na to pokoriše i uzeše se

spremati na veliki put u Moravsku. Pripravljajući se za svoj veliki posao udesi umni Konstatin najprvo grčka pismena za jezik slovjenski, pridodavši grčkoj azbuci neka nova pismena za slovjenske glasove. Složiv tako slovjensko pismo, prozvano kasnije glagolica, poče prevoditi i neke česti svetoga pisma na slovjenski jezik, no to pravo dovrši tek u Moravskoj. Stari pisac slovjenski, po imenu Hrabar, piše o Konstantinu i njegovu pismu ovako: „Prije Slovjeni nemahu pismena, već crtami i rezami čitahu i gatahu budući pogani. Krstivši se pako pisahu svoj slovjenski jezik bez reda. I tako bijaše dugo vremena, dok se Bog ne smilova rodu slovjenskomu i posla im svetoga Konstantina filozofa, nazvana Ćirila, muža pravedna i istinita, i učini im pismena trideset i osam, neka po grčkih pismenih, neka po slovjenskom jeziku.“

Ovako pripravljeni i obskrbljeni od cara obilatom poputbinom i dragocjenimi darovi za Rastislava krenuše Konstantin i Metodije g. 863 na put, ponesavši sa sobom i moći sv. Klementa. Prolazili su Bugarskom, koje je knez Mihajlo Boris bio već kršćanin, zatim hrvatskim Sriemom, te stigoše napokon koncem godine u Moravsku, gdje ih Rastislav primi uz velike počasti u svom gradu Velegradu. Najprije sabraše oko sebe kitu mladih ljudi, da ih uče pismu, što ga je udesio Konstantin, nadahnut od Duha svetoga. Naučivši još i govor slovjenski, kako se je tada govorio u ravnom Podunavlju, počnu prevoditi svetu službu Božju, i sveto pismo, da na mjesto latinskoga bogoslužja zapjevaju jezikom slovjenskim, da budu po riečima svete predaje: „i otvoriše se uši gluhim i razrieši se jezik niemim“. Množtvo učenika plemenite mladeži slovjenske okupi se oko vriedne braće, te su im u pomoći bili oko prievoda i prepisa svetih knjiga.

Braća Konstantin i Metodije bili su samo svećenic
zato su po zakonih crkve morali priznati, da ovaj kr
u kojem propoviedaju (naime Moravska), spada pod b
skupe njemačke. Svećenstvo njemačko (franačko) pak
upravo se je zgražalo s njihovih novotarija, pošto j
jedini papa mogao dozvoliti novi koji jezik u crkv
Prema tome dokazivali su njemački popovi, da se sam
u tri jezika smije misa pjevati, naime u židovskom, gr
čkom i latinskom, a ni malo u slovjenskom. No Kon
stantin malo je za to mario, tim manje, što je bro
učenika njegovih i bratovljevih rastao svakim danom
Na to njemački svećenici obtužiše slovjenske apostole
pred samim papom u Rimu. Papa Nikola I. pozove sada
Konstantina i Metodija preda se u Rim, da se opravdaju
zašto pjevaju misu na jeziku slovjenskom. Braći upvavo
u dobar čas dodje papina pozivnica, da se papi po-
klone, i da s ugledom i zaštitom svete stolice satru svoje
neprijatelje, njemačke svećenike. I tako braća nakon če-
tirgodišnjega boravka u Moravskoj podjoše god. 868 u
Rim. Putem prolažahu kroz slovjensku kneževinu kneza
Kocela, koji je nasliedio otca svoga Privinu. Ovaj ih
primi u gradu Blatnom vrlo liepo, ugosti ih, i zavol
tom prilikom slovjenske knjige i bogoslužje tako, da im je petdeset učenika predao u nauk. Htjede ih i bogato nadariti, ali Konstantin ne primi darova, već uprosi Kocela, da radje pušti na slobodu nekoliko sužnjeva, što knez dragovoljno i učini. Dalje putovahu braća kroz slovinsku zemlju hrvatsku (medju Savom i Dravom), noseći sobom moći sv. Klementa, te mjesta Klimen, Klimentovac sjećaju nas i danas, kuda su sa svetim moćima prolazili. No došavši u Italiju, snadju Konstantina u Mletcima neprilike. Navališe na nj tamošnji svećenici, što je uveo slovjensko bogoslužje, budući da su samo tri jezika, u kojih je dostojno Boga slaviti. Konstantin

branio se je što upornije, jer da i u svetom pismu stoji: „Hvalite Boga svi narodi i pohvalite ga svi ljudi, svaki dah neka hvali Gospodina“.

U to umre papa Nikola I., a na papinsku stolicu sjede Hadrijan II. Ovaj izadje braći u susret sa svim svećenstvom i narodom rimskim, s krstovi i dupliri, da počasti moći sv. Klementa. I tako u sjajnom sprovodu unesu sv. moći na brieg Caelij u crkvu sv. Klementa, gdje počivaju do danas. Braća zatim predadu svoje prievode svetih knjiga, a papa dade na oltaru sv. Petra, a po drugih u crkvi Maria Maggiore nad njimi misu čitati.

Sada nastane rat i obrana za slovjenski jezik, te Konstantin i Metodije održaše sjajnu pobjedu u odličnom zboru. Papa pristane uz njih, pošto su izpovjedili vjeru, kako je uči crkva rimska. Na to posveti Konstantina na Stjepanje dne 26 prosinca 868. za biskupa, i tom prigodom promieni mu ime Konstantin u ime Ćiril, obzirući se po svoj prilici na sv. Ćirila Aleksandrinskoga, revnoga pristaše rimske stolice, te ovako nagovješćujući, kako je i novomu biskupu čvrsto pristajati za stolicom sv. Petra, na koju su upravo tada iz Carigrada stali žestoko navaljivati. Od učenika Ćirilovih biše redjeni neki za svećenike, a neki za djakone ili niže službenike crkvene. Što se pako tiče porabe slovjenskoga jezika pri službi Božjoj, papa Hadrijan uzevši na um prilike tadašnjega vremena, želje i potrebe slovjenskih naroda i razloge od Ćirila i Metodija napomenute, odobri posvema prievod bogoslužnih knjiga i porabu slovjenskoga jezika pri službi Božjoj. Da pako bude očito priznanje slovjenskoga jezika u crkvi svemu svietu, dade papa na jednom službu Božju slovjensku služiti u pet crkva rimskih. Biskupsku misu odsluži Ćiril, a uz njega dva rimska duhovnika. U sred te najveće slave, kad vidje ovjenčan uspjeh svoga velikoga i trudnoga života,

razboli se Ćiril i umre četrdeset i jednu godinu star 14. veljače 869., preporučivši bratu Metodiju, da ne ide više u blaženu samoću, koju toliko ljubi, već neka nastavi spasonosno skupno djelo. Papa, tronut smrti njegovom, dade ga pokopati onim sjajem, kojim se pokapaju pape rimski. Metodije htjede bratovlje tielo odnesti po želji svoje majke u domaći im samostan, ali ne dade puk i svećenstvo rimsko, koji su papu molili, neka ovo sveto tielo ostavi u Rimu. Pokopaše ga u crkvi svetoga Klimenta u Rimu pokraj moći ovoga svetca, s kojimi je i u životu toli dugo drugovao. Slava Ćirilova ostade tolika u Rimu, da su još u jedanaestom stoljeću dali Rimljani nad njegovim grobom načiniti sliku, koja je prikazivala smrt i sprovod ovoga slovjenskoga apostola.

Dok je još Metodije boravio u Rimu i smišljao o svom povratku u Moravsku, stiže vriednoga kneza Rastislava velika nevolja. Niemci provališe u zemlju njegovu i osvoje ju, a njega zasužnjena odvedu u Njemačku i osliepe ga, te je tamo kao sliepac u jednom samostanu izdahnuo. Metodije ne mogaše se sada vratiti u Moravsku, poplavljenu od njemačkih vojnika i svećenika. U to stiže papi molba kneza Kocela, gdje ga moli, da Metodija posveti za biskupa njegove zemlje. Papa privoli na to, posveti g. 870. Metodija za biskupa, i obnovi tom prigodom staru biskupiju panonsko-sriemsku, koje bješe za seobe naroda nestalo. Pod njegovu biskupiju spadat će ne samo kneževina Kocelova s Blatnim gradom, nego i slovinska zemlja hrvatska medju Dravom i Savom, gdje je u ono doba vladao knez Mutimir, po svoj prilici u gradu Sisku, nekadanjoj priestolnici Ljudevitovoj. Tako postade Metodije biskupom onoga diela današnje Hrvatske i Slavonije, koji se stere medju Dravom, Dunavom i Savom.

Slavan je doduše bio ulaz Metodijev u Kocelovu zemlju na čelu od kojih dvadeset mladih svećenika slovjenskih, ali sada tek nastadoše za nj jadi i nevolje. Njemački biskupi, koji su dosele širili vjeru kršćansku u zemlji Kocelovoj, ne htjedoše ni da čuju za papine odredbe, a kamo li da bi priznali Metodija za svoga druga. Podigoše se poimence solnogradski i pasovski biskup i pozvaše Metodija, da im se pokori, ili da dodje pred njihov sud, da mu sude, što im otimlje tolike dielove biskupije. Metodije im odgovori, da on neposredno spada pod vlast svete stolice rimske. Gadna pohlepa njemačkih biskupa za slovjenskom desetinom, koju sada izgubiše, ona im potamni sasvim razum. Ne zna se kako, ali jamačno silom dodje Metodije zbilja pred njihov sud. Tamo ga bace u tavnicu, gdje su ga zvjerski mrcvarili pune dvie godine. Bacali su ga najprvo i trgali po sniegu i kiši, ne bi li ga tako slomili. Zatim su ga tukli i bičevali. Biskup pasovski bio bi ga sam korbačem bičevao, da ga drugi biskupi niesu suzdržali. Kada je novi papa Ivan VIII. doznao za tu nevolju slovjenskoga apostola, posla svoga poslanika Pavla, biskupa jakinskoga, do franačkoga (njemačkoga) cara, da izhodi slobodu Metodiju, a biskupe krivce pozva k sebi u Rim na sud. Sada tek dodje Metodije na slobodu, da nastavi svoj rad u vinogradu Gospodnjem, ali da i opet podnosi nove muke.

Jedva što se bješe vratio u svoju biskupiju, umre mu zakrilnik, vriedni knez Kocel, koji ga bješe opet liepo primio. Pošto su iza smrti Kocelove Niemci poplavili svu zemlju, ne bi mu tu duga obstanka, već se sklone u kneževinu Moravsku, gdje je još g. 871 junački Svatopluk protjerao Niemce i sjeo zatim na kneževsku stolicu. Metodije bijaše sada nadbiskup moravsko-panonski, te učini sielom svoje metropolije moravsku priestolnicu Velegrad, odakle je svoje duhovno stado razboritim

bogoljubstvom nagovarao, obučavao i popravljao, čupajući škodljivo a sijući spasonosno, i dižući crkve Gospodnje, gdje su se opet slovjenski zvuci razliegali. Divnoga učitelja okružilo krasno čislo učenika i pomoćnika, od kojih nam je poviest imena samo petorice sačuvala, i to su Klement Bugarin, Naum, Angjelarije, Sava i Gorazd Moravac. Apostolsko djelovanje Metodijevo i učenika njegovih predje sada i preko medje Moravske: oko g. 874. pokrsti on na dvoru Svatoplukovu českoga kneza Bořivoja i ženu mu Ljudmilu, te tako prionuše i Česi uz vjeru kršćansku.

Ovako blagoslovna rada Metodijeva niesu mogli dobrim okom gledati protivnici njegovi. Njemački su svećenici jednako prišaptavali papi Ivanu VIII., da Metodije ne uči ono, što uči rimska stolica i da ne prestaje službu Božju služiti surovim jezikom slovjenskim. A i hrabroga, no prevrtljivoga kneza Svatopluka gledali su omraziti s Metodijem, tobož da ne uči čiste vjere, poimemce da ne moli vjerovanja, kako ga uči rimska crkva, već kako to od Fotijeva vremena čine Grci. Papa se gotovo začudi raznošenim glasovom o Metodiju, pa da učini kraj svakoj sumnji pozove pismom od 14. lipnja 879. Metodija u Rim, „da iz njegovih usta čuje i pozna, da li onako drži i izpovieda, kao što je ustmeno i pismeno svetoj rimskoj stolici obećao da vjeruje?“ S proljeća g. 880 podje Metodije u Rim. Papa se opet uvjeri, da je slovjenski apostol nevin, da „vjeruje i pjeva vjerovanje, kako ga uči crkva rimska, kako odlučiše svete crkvene skupštine i uče sveti otci.“ Teže je bilo Metodiju uputiti papu, da slovjenski jezik nije onako grub i surov, da se ne će njime obezčastiti veličanstvo rieči Božje, i da se ne će njim porušiti jedinstvo crkve u vjeri. Na posljedku podje mu i to za rukom, te papa u poslanici knezu Svatopluku odredi ovo: „Mi posvema potvrdjujemo pismena

slovjenska, kako ih je udesio nekad Konstantin filozof. Mi potvrdjujemo, da se u istom jeziku pripoviedaju proročtva i djela Isusa Krsta gospoda našega, jer nas uči sveto pismo, da se Bog slavi ne samo u tri jezika, već u svih kada veli: „Slavite gospoda svi narodi, i proslavite ga svi puci.“

Što je ovako kršćanski patnik Metodije izvojevao, čemu se je sav kršćanski sviet slovjenski toliko obradovao, to je opet pokvario neodlučni i prevrtljivi knez Svatopluk. Dao se je uputiti od Niemaca, s kojimi je opet stao prijateljevati, da ipak jednu latinsku biskupiju osnuje. Svatopluk na to zamoli u pape, neka mu dade latinsku biskupiju u gradu Njitri, a za nju predloži Niemca Vichinga, čovjeka podla i grdna njemačkoga ulizavca. Papa i tomu privoli, ali samo uz pogodbu, da biskup Viching bude pokoran svomu nadbiskupu Metodiju. Ovaj bezdušni Viching skuje sa svojom njemačkom braćom god. 881. pismo pape Ivana VIII., gdje tobože papa proklinje nevjernoga Metodija, te preporuča kao jedinoga pravoga pastira Vichinga; zabranjuje slovjensku službu Božju, jer da je i nevjerni Metodije pred svetim Petrom prisegao, da ne će više u tom jeziku slavu Božju pjevati. Na to se Metodije potuži papi Ivanu VIII., koliko mu je muka i nevolja podnositi od protivnika i od samoga svojega područnika biskupa Vichinga. Papa časa nepočasiv pisa Metodiju (23. travnja g. 881.) poslanicu, kojom hvali skrb njegovu oko spasavanja duša i revnost za pravu vjeru; uvjerava ga, da je lažna ona poslanica, kojom tobož papinska stolica njega osudjuje, i da nije Vichingu dao nikakovih osobitih tajnih naputaka; utješava ga za napasti, koje mu je podnositi, a na posljedku mu obećaje, da će sve dobro izvidjeti i dokončati.

U to se opet razvrže prijateljstvo medju Svatoplukom i Niemcima, te potukavši Svatopluk više puta hametice

njemačke čete, pridobi svojoj državi i predjašnju kneževinu Kocelovu na Blatnom jezeru; jošte mu se država razprostrani na sjever u Česku i čak do Visle. Svatoplukova država steraše se sada na jug do medja hrvatskih i bugarskih, a svoj ovoj velikoj državi bijaše duhovni pastir sv. Metodije. „Od to doba — kaže stari životopisac Metodijev — poče učenje Božje veoma rasti i množiti se kršćani po svih gradovih, i pogani ostavivši bludnje svoje vjerovati u pravoga Boga“. Imenito pak znamo iz ovoga doba, da je Metodije nagovarao kneza nadvislanskoga, neka se pokrsti drage volje u svojoj zemlji, da ne bude na to prinužden kao zarobljenik; i da je na Petrovo g. 884. u nazočnosti kneza Svatopluka i nebrojenoga naroda u moravskom gradu Brnu posvetio crkvu na čast poglavicam apostolskim, svetim Petru i Pavlu.

U to uvidiše učenici Metodijevi, da njihovu meštru ginu dnevice sile i da mu se primiče posljednji čas. Zamoliše ga zato, da si još za života odredi nasljednika. A on poznavajući dobro svoje učenike, odredi za nasljednika svoga Gorazda, jer je bio vješt latinskoj knjizi, pravovjeran i rodjeni Moravac. O Metodijevoj smrti govori njegov životopisac ovako: Dne 4. travnja 885. na samu cvjetnicu unidje sv. Metodije s učenici svojimi u crkvu Velegradsku, gdje je bio sviet sakupljen, reče im kratku besjedu, blagoslovi cara i kneza, i svećenstvo i sve ljude, i reče im: „Čuvajte me, djeco, do trećega dana“. Tako i bijaše. Kad je treći dan svanuo, reče: „U ruke tvoje, gospode, polažem dušu svoju“. I na rukama svećeničkim preminu blaženo s ovoga svieta dne 6. travnja iste godine. Posavjetovavši se učenici njegovi učiniše mu dostojnu počast, obaviše crkvenu službu po latinski, grčki i slovjenski, i sahraniše mu tielo u istoj zbornoj crkvi. Ljudi pako, bezbrojan narod, sabravši se, sprovadjahu ga sviećami, plačući za dobrim učiteljem i pastirom: mužki

spol i ženski, mali i veliki, bogati i ubogi, slobodni i robovi, udovice i sirote, strani i domaći, bolestni i zdravi, jer svim je bio sve, da sve pridobi za Hrista.

Po smrti Metodijevoj postade nadbiskupom moravsko-panonskim učenik njegov Gorazd. No proti ovomu podiže se njemačko svećenstvo, na čelu mu biskup njitranski Viching, te ga opadnuše pred papom. Tadanji papa Stjepan VI. pošalje na to g. 887. svoje poslanike, biskupa Dominika i svećenike Ivana i Stjepana u Moravsku, da rieše spor. Ovi upućeni od njemačkoga svećenstva skinuše s nadbiskupije Gorazda, zabraniše slovjenski jezik u crkvi, pače skloniše i samoga Svatopluka, da je učenike Metodijeve ili pobacao u tavnice ili ih protjerao preko medja svoje države. Nesretnici ti umakoše sa svetimi knjigami slovjenskimi na jug u Bugarsku i Hrvatsku. Gorazd, Klement, Sava, Naum i Angjelarije pobjegoše u Bugarsku, te ih već na medji te države, u bugarskom tada Biogradu (na Dunavu) razkriljenih ruku dočeka Boritakan, vojvoda kneza Borisa. Ostali odoše u Hrvatsku, gdje je tada vladao knez Branimir. Moravska pako država propade malo zatim, jer je pustila Niemce u svoju kuću, da pljuju na žrtvenike i svetinje slovjenske.

8. Branimir i Mutimir, knezovi hrvatski.

Još za kneza Domagoja zgodiše se velike smutnje u svietu kršćanskom, nastade naime razkol ili razdor u crkvi kršćanskoj. To bješe ovako.

U Carigradu bijaše carem Mihajlo III., onaj isti, koji je pokrstio bugarskoga kneza Borisa, i koji je sv. Ćirila i Metodija poslao knezu Rastislavu u Moravsku. No inače bijaše Mihajlo slab i nevaljan vladar, a još gori bijaše mu ujak i skrbnik Bardas. Tadanji patrijarha

carigradski, učeni i pobožni Ignatije korio je javno zla djela i nevaljanštinu carskoga dvora. Uvriedjen s toga skinu Bardas Ignatija s patrijaršije i dade ga okovana odvesti u progonstvo na neki otok. Za patrijarhu pako postavi učena, ali slavična i tašta čovjeka Fotija, koji je bio prije carski bilježnik, te je za osam dana od careva pisara postao patrijarhom. Kad je za to dočuo rimski papa Nikola I., zapovjedi, da se Ignatiju vrati njegova stolica, a Fotija izobći na crkvenom saboru iz krila kršćanske crkve (863.). Fotije na to sazove sabor od nekoliko grčkih biskupa, te prokune i papu i sve pristaše njegove. Uza to obtuži papu i poglavice zapadne crkve zbog raznih tobož krivih nauka, n. pr. što su dopustili, da se nauča, da „Duh sveti izhodi od otca i sina" mjesto „od otca", što poste u subotu, što ne dopuštaju svećenikom, da se žene i t. d. Tako se razdvoji crkva carigradska (iztočna ili grčka) s rimskom (zapadnom ili latinskom) i glede same vjere.

Kad je god. 867. postao carem u Carigradu Vasilije I., rodom Slovjenin iz Drinopolja, poče on o tom raditi, kako bi Hrvate, koji su za tih smutnja ostali vjerni rimskoj stolici, odvratio od pape i podložio crkvi grčko-iztočnoj. Gradovi dalmatinski: Zadar, Split, Trogir i Dubrovnik poslušaše namah svoga cara i gospodara, pa i nadbiskup solinsko-splitski sa svojimi područnici pokori se carskoj zapoviedi; ali bielo-hrvatski knez Domagoj ne htjede o tom ni čuti. Kako je Domagoj bio muž ponosit, te nije nikoga priznavao za svoga svjetskoga gospodara, volio je ostati pod okriljem svete stolice rimske, bojeći se, da bi mu kneževina opet spala pod byzantskoga cara, čim bi se priklonio iztočnoj crkvi. Kad se car uvjeri, da Domagoj ne će s dobra, poče podanike kneževe buniti i odvraćati ih od njega. I tako se skuje urota proti knezu. Ali Domagoj ne znade šale. On urotnike i buntovnike

pohvata; neke dade pogubiti, a druge protjera iz zemlje, pošto bješe papa milost za njih izprosio.

Istom iza Domagojeve smrti (876) mogaše se car Vasilije nadati, da će cilj svoj polučiti. U Carigradu nadje se tada neki Sedeslav, koljenac iz roda kneza Trpimira, koji je hlepio za tim, da postane knezom Biele Hrvatske. On zaklinjaše cara, da ga pomogne, i obećavaše mu, da će biti njegov kletvenik (vazal), i da će patrijarhu Fotija priznati za duhovnoga glavara hrvatskoga naroda. Car ga usliša, podade mu pomoći, a Sedeslav se na to nametnu Hrvatom za kneza. Sinovi Domagojevi pobjegoše u Mletke. To se zgodi g. 878.

Sada se Sedeslav sasvim baci u krilo caru Vasiliju i patrijarhi Fotiju. O tom pripovieda neki stari ljetopisac ovako: „U vrieme prepobožnoga cara Vasilija poslaše Hrvati (knez Sedeslav) do njega poslanike moleći ga, da bi pokrstio one od njih, koji još niesu kršteni, a k tome poželješe, da budu opet podložni byzantskomu vladanju, kako no su izprva bili podložni. Razumivši to blaženi car pošalje svoga carskoga čovjeka sa svećenici u Hrvatsku. Podjedno odredi, da si Hrvati po volji biraju knezove iz porodice (plemena), koju najviše poštivaju i ljube. I od toga časa birahu si Hrvati knezove iz jedne odredjene porodice, a ne iz više njih“. Da bi Sedeslav i dalje ostao odan caru i patrijarhi, obnovi car mnoge ustanove nekadanjega sabora na Duvanjskom polju, pače naredi, da dalmatinski gradovi opet plaćaju danak hrvatskomu knezu, kako su ga plaćali u prvo vrieme. Split davat će Sedeslavu na godinu dvie stotine dukata danka, Trogir stotinu, Zadar sto i deset, Osor sto, Rab sto, i Krk sto. Tako će Dalmacija plaćati godišnjih sedam sto i deset dukata hrvatskome knezu, najviše zato, da bi gradjani latinskih gradova smjeli u Hrvatskoj svoja polja i vinograde obradjivati i za trgovinom ići.

Ali kratko bješe slavlje kneza Sedeslava. Hrvatski narod nije više htio da prigne svoj vrat pod jaram grčkoga cara. Dizahu se bune i snovahu urote, koje se svršiše tako, da je Sedeslav već druge godine svoga vladanja izgubio priestol i život. Ubiše ga nezadovoljni Hrvati, a na kneževski stolac uzpne se Branimir (879).

Čim je Branimir postao knez Biele Hrvatske, umah odkaza posluh byzantskomu caru i patrijarhi. Ali ovim činom ostade čitava Biela Hrvatska bez duhovnih pastira, jer je prvostolni biskup splitski sa svimi gradovi latinske Dalmacije i dalje ostao pokoran Fotiju, koji je upravo g. 879 iznova zapodjeo kavgu s rimskom stolicom.

Kako je sada Hrvatska ostala bez biskupa, dosjeti se Branimir, te poče o tom raditi, da se osnuje posebna biskupija jedino za Hrvate. Već Domagoj bješe na to mislio, kad je puko razdor medju Carigradom i Rimom, te je dao od hrvatskih svećenika izabrati „hrvatskoga biskupa“, koji bi stolovao u gradu Ninu, te bi mu duhovna vlast obuhvatala čitavu zemlju hrvatsku. Ali tome odupre se tada papa Nikola I. (867), koji Hrvatom razloži, da se jedino uz papinu dozvolu smiju osnivati nove biskupije. Sada prihvati Domagojevu misao knez Branimir. I opet se sastade hrvatsko svećenstvo na zbor, a hrvatskim biskupom izabran bi Teodosije, bivši valjda dosad kapelan na kneževskom dvoru. Novo izabrani biskup uze si za stolicu grad Nin, odakle je upravljao čitavom Hrvatskom.

Kad je Branimir sve tako udesio, zamoli nekoga popa Ivana, koji je u papinskih poslovih često zalazio u Bugarsku i Moravsku, da ponese u Rim njegovu poslanicu na papu, pa da glavara kršćanske crkve naustice poduči, što se je zbilo u Hrvatskoj, i da u njega izhodi potvrdu Ninske biskupije i posvetu biskupa Teodosija. Razabravši papa Ivan VIII. iz poslanice i iz kazivanja

Ivanova svu istinu, obradova se silno, te već 7. lipnja 879. počasti hrvatskoga kneza ovim pismom: „Dragi sinko Branimire! Čitajući pismo tvoga gospodstva, što ga posla po častnom popu Ivanu, jasnije od sunca uvidih, koliku vjeru i štovanje imaš prema crkvi svetih apostola Petra i Pavla i prema nama. I jer pokorno izpoviedaš, da želiš biti vjeran i u svemu podložan sinak svetomu Petru i nama, koji u ime njegovo vladamo: to ti zahvaljujemo gospodstvu tvojemu hvalom, vriednom tvojega gospodstva, ovim apostolskim pismom, pa te otčinskom ljubavi ko najmilijega sinka primamo, gdje se vraćaš u krilo svete stolice apostolske, majke tvoje, u koje su se i predji tvoji napajali iz najčišćega vrela svete istine. Bit ćemo ti skloni apostolskom blagosti, da vazda nad tobom lebdi blagoslov svetih apostola Petra i Pavla, a i naš, da od vidljivih i nevidljivih neprijatelja, koji vazda priete ljudskomu spasu, budeš vazda siguran i spasèn, i da laglje stečeš žudjenu pobjedu nad svojimi dušmani... I jer si nas po popu Ivanu zamolio, da bi te za sigurniji spas tvoj blagoslovili svojim blagoslovom, učinili smo to rado. Jer kad smo na dan uzašašća Gospodnjega čitali misu pred žrtvenikom svetoga Petra, digosmo ruke u vis i blagoslovismo tebe i narod tvoj i svu zemlju tvoju, da uzmogneš ovdje sretno vladati, a po smrti da se na nebesih s Bogom raduješ u sve vieke“. I hrvatskomu narodu stiže od pape krasna poslanica. Ivan VIII pisao „svim častnim svećenikom i svekolikomu narodu“ ovako: „Pročitavši pismo vašega kneza Branimira, što ga posla po častnom popu Ivanu, vidjesmo ne samo njegovu, već i vašu vjeru i iskrenu ljubav prema sv. Petru i nama. I pošto se ko najmiliji sinci želite vratiti svetoj crkvi rimskoj, te tražite našu apostolsku milost i blagoslov, to smo se s toga u velike uzradovali. Zato vas primamo s razkriljenim rukama i otčinskom ljubavi, i bit

*

ćemo vam u svem skloni, ako u toj odluci i zavjetu sve do kraja iskreno uztrajete. Jer Gospodin kaže: „Tko uztraje do kraja, spasti će se“. Zato budite vjerni svetomu Petru do smrti, kako se zavjeriste, pa ćete steći krunu života, što je daje Bog onima, koji ga ljube“. Sasvim je naravno, da je oduševljeni papa rado privolio, da se osnuje biskupija za Hrvate u Ninu, pače on priznade i Teodosija za biskupa hrvatskoga. Samo se zabrinu papa, da bi Teodosije mogao vjerom krenuti i poput dalmatinskih biskupa tražiti posvetu u patrijarhe oglejskoga, koji je šurovao s Carigradom; zato papa pošalje i Teodosiju pismo, u kojem ga pobudjuje, da ostane stavno odan rimskoj crkvi, i da sigurno dodje u Rim, gdje će ga posvetiti za biskupa.

S. proljeća 880. krene Teodosije u Rim. Tamo se sastane sa slavnim nadbiskupom panonsko-moravskim, sv. Metodijem, i tako sazna za slovjensku službu Božju, a i za sveto pismo slovjensko, koje bješe sv. Metodije preveo. Teodosije prihvati požudno i jedno i drugo, osobito kad je papa iznovice potvrdio pismo slovjensko i dozvolio porabu jezika slovjenskoga u crkvi. Teodosije primljen bi od pape osobito ljubazno, te bi potvrdjen i posvećen za biskupa hrvatskoga sa stolicom u Ninu. Pošto je Teodosije još bolje uvjerio papu Ivana VIII., kako knez Branimir od srca prianja uz rimsku crkvu i njezina glavara, uzhićeni papa sastavi poslanicu, koja počinje ovako: „Preuzvišenomu gospodinu Branimiru, slavnomu knezu i ljubljenomu sinku našemu, svim pobožnim svećenikom i poštovanim županom, a i čitavomu narodu mir i milost u ime Kristovo“. Papa se neizmjerno raduje, što može Hrvate u svoje vjerne ovce ubrajati, pa želi, da iza povratka biskupova u Hrvatsku pošalju u Rim dobre i čestite ljude, koji bi uredili neke stvari medju hrvatskom kneževinom i rimskom stolicom. I papa

poslat će u Hrvatsku svoje poslanike, pred kojimi će po običaju crkve čitav narod vjeru i odanost priseći.

U to se povrati i biskup Teodosije iz Rima. Po svoj prilici da je ovom prilikom došao u Bielu Hrvatsku i sv. Metodije, da uputi hrvatsko svećenstvo u slovjensko bogoslužje. Stara, veoma stara knjiga kaže, da je zaista sv. Metodije bio još s bratom Konstantinom (Ćirilom) u Hrvatskoj, i da su upravo sveta braća, koja su procvala „kao ruže", uvela slovjenski jezik u hrvatsku crkvu. Stari taj ljetopisac piše: „Biše u gradu, ki se zoviše Tesalonika (Solun), jedan človik mnogo naučen i filosof, imenom Konstanc, i taj muž biše sasvim dobar i sveta života . . i naredi popove i knjigu hrvatsku, i stumači iz grčkoga hrvatsku knjigu, i hrvatski iztumači evangjelja i sve epistule crkvene, i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopušćenjem i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu . . . i napuni i utvrdi kralja (kneza) u vjeri, i krsti se sa svimi, ki još u kraljevstvu (kneževini) njegovu bihu nekršćeni. I u to vrieme bi učinjeno veselje veliko medju kršćani".

Odsad su pod vrlim biskupom Teodosijem imali Hrvati svoju narodnu crkvu hrvatsku. Slovo Božje tumačilo se jezikom hrvatskim, u crkvah pjevala i čitala se sveta misa slovjenski. Svete knjige Ćirilove širile se po Hrvatskoj; već oko g. 886. dao je Teodosije pisati psaltir slovjenski, koji su onda hrvatski popovi prepisivali. A knez Branimir natjecao se sa svojim vrlim biskupom, gradeći crkve po svojoj kneževini, i čineći zadušbine za spas duše svoje i žene svoje Maruše. Godine 888. podiže u gornjem Muću crkvu, te sve do danas sačuvao se je napis, koji to spominje. I učenike Metodijeve, koji su po smrti svoga učitelja morali ostaviti Moravsku, primi knez Branimir gostoljubivo, te ih zakloni i obskrbi u svojoj zemlji.

Oko g. 890 umre Branimir, jedan od najvrlijih knezova bielohrvatskih. Nasliedi ga knez Mutimir. Ovaj se je 892. jednom desio u kneževskom dvoru u Bihaću, gdje se oko njega na sabor sabrala odlična kita dvorskih častnika, župana i svećenika. Od dvorskih častnika bio je najznamenitiji dvorski župan ili palatin Budimir, osim toga bijahu prisutna tri komornika kneževa, zatim njegov peharnik, buzdohanoša i štitonoša. Nadošlo i više župana, kako no župan kliški, župan hlivanjski; na posljedku i više svećenika, od kojih se je osobito izticao Žitalj, nadstojnik samostana hrvatskih i glavar tadanjih škola.

O vladanju Mutimirovu slabo se šta znade; vriedno je samo upamtiti, da se je u vrieme njegovo pojavio u susjedstvu Hrvata nepoznat dosle narod, naime Magjari.

Magjari, narod finsko-uralskoga poriekla, biše iz svoje domovine na dalekom iztoku od svojih neprijatelja protjerani, te se onda nastaniše kraj Kozara, koje su pomagali u ratovih njihovih. Kozari pako prebivali su tada u južnoj Ruskoj naokolo Dona. Kasnije odieliše se Magjari od svojih saveznika Kozara, pomakoše se k zapadu i dodjoše sa svojom stokom i prtljagom u prostrane stepi (ravnice) medju riekom Dnjeprom i ušćem rieke Dunava. U to doba bijahu podieljeni u porodice, rodove i plemena. Izprva bijaše u njih sedam plemena, kasnije im se pridruži kao osmo jedno pleme kozarsko, po imenu Kabiri. Prvim, zajedničkim knezom svih magjarskih plemena bijaše neki Arpad, sin Salmucesa. U njegovu rodu ostadè kneževska čast nasljedna.

Magjari obilovali su osobito stokom i konjima, koje su ljeti i zimi na pašu gonili; osim toga znali bi si lovom i otimačinom dobaviti svega, što im je bilo nuždno za život. Već oko g. 862 znalo se za njih u zapadnoj Evropi, a trideset godina zatim udarali su čak na kneževinu Moravsku kao saveznici njemačkoga (franačkoga)

kralja Arnulfa. Ovaj kralj naime bijaše zakleti dušmanin moravskoj kneževini i njezinu gospodaru Svatopluku, te nastojaše svimi silami, da Moravsku pokori svojoj vlasti. U to ime pozove u Hengstfeld Braslava, kneza Hrvata u Slovinskoj zemlji, koja je još svedjer priznavala vrhovno gospodstvo Franaka, te se s njim i s drugimi vojvodami dogovori, kako će se oboriti na Svatopluka. Bojeći se medjutim, da ne bi uza svu silu franačku mogao Moravljane nadhrvati, poče ugovarati i s Magjari, da bi s iztoka udarali na Svatopluka. Već g. 892. provali Arnulf u Moravsku s trima vojskama, a pomagaše ga ne samo knez Braslav, nego i brzi konjanici magjarski. Kroz četiri nedjelje haraše Arnulfova vojska po Moravskoj, obrati ju gotovo u prah i pepeo, ali je ipak ne osvoji. Rat potraja sada do smrti kneza Svatopluka; tek sinovi njegovi sklopiše na to g. 894. mir s kraljem Arnulfom.

Premda je sada bio mir, Magjari ipak, jednom dozvani, zalietali bi se svaki čas u Moravsku. Do mala počeše udarati i na zemlje njemačkoga kralja Arnulfa, ne štedeći više prijatelja ni neprijatelja. Tako provališe još g. 894. u nekadanju dolnju Panoniju i proletiše na brzih konjih svojih čitavom zemljom. Po svome običaju poubiše svu oružju doraslu čeljad, a žene i djecu odvedoše sa sobom u robstvo. Ali vrativši se domu svomu nadjoše zemlju svoju medju Dnjeprom i Dunavom pustu i oplienjenu: bijaše to osveta Bugara, kojih zemlju bjehu pred godinu dana ljuto poharali. Kamo će sada Magjari? Na jug u more ne mogu, na iztok ne dadu Kozari i drugi narodi. Odoše na zapad. Pokupivši ono malo blaga, što im Bugari ostaviše, krenuše uz Dunav i nastaniše se u predjelu medju Tisom i Dunavom. Bijaše to g. 895. Nova domovina magjarska prozvana bi Ungarija ili Ugarska.

Odkad se Magjari ugniezdiše u Potisju i Podunavlju, ne bi više mira susjednim narodom i državam. Knez njihov Arpad šiljao je dnevice čete magjarske na sve strane, te se robilo i plienilo sve u šestnaest. Osobito je stradala dolnja Panonija, nekadanja kneževina Privinova i Kocelova; zato kralj njemački Arnulf povjeri tu oblast zajedno s Blatnim gradom (g. 896) slovinsko-hrvatskomu knezu Braslavu, da je brani od Magjara. Ali slovenski narod tamošnji bježao jatomice preko Drave, tražeći utočišta u Hrvata. Od tih silnih pribjega prozvana bi valjda i oblast medju Dravom, Dunavom i Savom zemljom slovinskom.

Neuredjenim još tada Magjarom bila bi lako odoljela Moravska sa Slovinskom zemljom, da ih je valjano pomagalo njemačko (franačko) kraljevstvo. Ali o takoj slozi ne bješe ni govora. Zaredale dapače iznovice borbe medju Niemci i Moravci, a dotle Magjari udarali i pustošili Moravu; g. 899. dapače provalili kroz njemačke zemlje i u samu Italiju. Niemci su izprva veselim okom gledali, kako im Magjari pomažu obarati Moravsku; ali kad su Magjari uzeli na zub i franačke zemlje: Korušku i Bavarsku, prepadoše se ljuto, pa se izmiriše g. 901 u Regensburgu s Moravci, da bi složno mogli suzbijati zajedničkoga neprijatelja.

Ali već bješe prekasno. Moravska bijaše suviše oslabljena, te ne mogaše više Magjarom odoljeti. Navale Magjara učestaše, a odpor Moravaca bivaše sve slabiji. Napokon g. 906 razoriše Magjari slavnu nekad kneževinu moravsku, a za njom osvojiše i slovensku kneževinu Kocelovu s Blatnim gradom.

Tako se Magjari primakoše medjam hrvatskih oblasti. Ali u Bieloj Hrvatskoj ne vladaše više knez Mutimir, nego slavni i junački Tomislav, prvi kralj hrvatski.

9. Tomislav, prvi kralj hrvatski.
(900—930).

O rodu kneza Tomislava, tko mu je bio otac, tko li mati, ne znamo ništa. Ali stara hrvatska knjiga priča za nj, da je bio hrabar mladić, jak na oružju i vele podhvatljiv, „da je bio mlad i krepak u hrvanjih“. I ne laže ta naša knjiga starostavna.

Kad je knez Tomislav postao knez Bielih Hrvata, prietila je velika pogibelj Slovinskoj zemlji, a i samoj Bieloj Hrvatskoj. Magjari bjehu već oborili veliku nekad državu Moravsku i zauzeli Kocelovu kneževinu s Blatnim gradom. Silan narod slovjenski grnuo na jug preko Drave, da nadje zaklona u Slovinskoj zemlji. Tu stajaše dan i noć na braniku knez Braslav sa svojim pukom. Ali magjarski konjanici preplivaše i plahu Dravu, pa će udarati na sve strane po zemlji Slovinskoj. Bijaše tuj ljutih okršaja i bojeva; Magjari opustošiše ravnu zemlju, ali ne mogoše uzeti tvrdih gradova. Za tih okršaja ne stade i kneza Braslava. Braslavov brat, kome dodija prolievanje krvi, ostavi svoj zavičaj i podje u daleku Njemačku, da tamo u Fuldi u manastiru strese sa sebe prah svjetski; a i majka Braslavova pobježe iz nesretne zemlje Slovinske, da pod okriljem njemačkoga cara proživi zadnje dane svoje u Božjem miru.

Magjarske čete, kad su Slovinsku zemlju obratile u prah i pepeo, počeše udarati i na Bielu Hrvatsku. Ali ta zemlja sa svojim Gvozdom, kršnim Velebitom i visokom Dinarom bješe grob Arpadovim sokolom. Ne mogoše oni preletjeti na brzih konjih svojih ovom zemljom ko ravnom Podravinom i Posavinom; pa kad bi i koja četa pregazila gudure i klance, i pala u hrvatske župe, dočekao bi ju spreman knez Tomislav. Više puta upadali Magjari u Bielu Hrvatsku, ali se ili vratili razbijenih

glava, ili opet netragom izginuli u planinah hrvatskih, kako no nekad izgibe vojska kneza Ljudevita, kada zaratova na kneza Bornu. Liepo bilježi stara knjiga hrvatska: „I kraljujući Tomislav u to vrieme bješe u kraljevstvu ugarskom kralj imenom Arpad. I on skupi vojske i izajde s vojskom na kralja Tomislava. Bijaše pako Tomislav mlad i krepak u hrvanjih. I činiše medju sobom mnoga hrvanja, i vazda Arpad, kada bojevahu, izgubljaše, i napokon ne mogaše suprotiviti se i pobježe".

Knez Tomislav sretno obrani svoju kneževinu od navala magjarskih. Ali to ne bješe sve. Goneći čete magjarske iz djedovine svoje ušo slavodobitno u Slovinsku zemlju, gdje ga narod dočeko ko spasitelja svoga. Magjari bježe kraj Zagreba, kraj Požege, kraj Vukovara, a iza Vukovara preplivaše Dunav i vratiše se tužni pred lice kneza Arpada. A Tomislav na to svu tu ravnu zemlju pridruži svome vladanju, te će odsle sizati država njegova do Drave i Dunava. Hrvati i Slovjeni veselo i zahvalno prionuli uz krv krvi svoje, uz osloboditelja svoga. Slovinska zemlja postala banovina hrvatske kneževine; za kneza Tomislava upravljat će zemljom ban slovinski koji će stolovati u starodrevnom gradu Sisku, u onome gradu, gdje su prošloga stoljeća knezovali Ljudevit, Mutimir i Braslav.

Tako sjedini knez Tomislav Slovinsku zemlju s kneževinom Bielom Hrvatskom, i izpuni ono, za što su pred što godina Ljudevit i Borna toliko bratinske krvi prolili. Slava Tomislavljeva razliegala se svagdje, gdje je bilo srca i jezika hrvatskoga. Narod grnuo jatomice pod stieg njegov, i tako je bilo Tomislavu možno, da stvori vojsku, kake je tada u Europi malo bilo. Grčki ljetopisac a suvremenik kneza Tomislava, byzantski car Konstantin piše u jednoj knjizi svojoj, da je za Tomislava „Hrvatska mogla dići šestdeset tisuća konjanika i sto tisuća pje-

šaka; da je imala osamdeset velikih brodova, na svakom do četrdeset ljudi, i sto manjih brodova, na svakome deset do dvadeset momaka". Zato nije čudo, što su se za ljubav i prijateljstvo njegovo otimali vladari susjednih oblasti hrvatskih i srbskih, i da su se dapače i neki knezovi Crvene Hrvatske utjecali okrilju njegovu. Poimence Mihajlo Višević, ponosni knez Humske zemlje, gotovo da je Tomislava priznao za gospodara svoga.

Ali još netko trsio se je, da udje moćnome Tomislavu u volju. Bijaše to car byzantski Konstantin VI., a gonila ga na to prieka nužda, strah naime od bugarskoga kneza Simeona. Odkad je ovaj silni knez zavladao Bugarskom iza otca svoga Mihajla Borisa (g. 893), byzantsko se je carstvo dnevice primicalo rubu propasti. Knez Simeon htio je po što po to, da obori tu slavnu carevinu, pa da onda sam zagospoduje u divnome Carigradu. Već više puta osvanuo je s hrabrimi Bugari pod zidinami toga grada, i težkom mukom i krvavim znojem suzbijali su Grci juriše njegove. Simeon ne mogao Carigrada uzeti, jer nije bilo u njega brodova; ali zato on Grke do nogu potuče u krvavoj bitci na rieci Aheloju 20. kolovoza 917. Iza ove sjajne pobjede udje slavodobitni Simeon u svoju priestolnicu Prieslavu i dade se tamo okruniti za cara i prozove se „car Bugara i samodržec Grkom".

Čim je Simeon prvi put zaprietio Carigradu, car se byzantski ogledao za prijatelji i saveznici, da suzbije silu bugarsku. A tko da mu bude valjaniji i bolji saveznik, nego li moćni knez Tomislav? Istina, već od Branimira niesu hrvatski knezovi više marili za Carigrad niti za byzantske careve, ali svakolika latinska Dalmacija sa svojimi biskupi ostala je vjerna caru i njegovu namjestniku (strategu). Car se dosjeti, kako da udje u volju Tomislavu. On naredi, da se svi latinski gradovi

u Dalmaciji, poimence Split, Zadar, Trogir, Osor, Rab i Krk u ime carevo dadu pod okrilje hrvatskoga kneza Tomislava, koji će biti u neku ruku carev namjestnik ili strateg u tih gradovih. Povrh toga počasti car Tomislava još i častnimi naslovi, imenova ga svojim consulom (konzulom), i obsipa ga obilnimi darovi. Knez Tomislav videći, da car ne traži od njega, da mu bude podanik, nego samo prijatelj i saveznik, rado prihvati careve ponude i časti. Uze pod svoje zakrilje latinske gradove Dalmacije, koji su sada opet plaćali danak hrvatskome knezu. Kako su sada i biskupi dalmatinskih gradova spali pod Tomislava, nastojaše on, da splitskoga prvostolnika i njegove područnike izmiri s rimskim papom i povrati u krilo latinske crkve. To mu i podje za rukom. Po njegovu savjetu i nutkanju čitava Dalmacija odvrže se od carigradskoga patrijarhe i pridruži se opet Rimu. Da bi što više ušo u volju svojim novim podanikom, Tomislav ugadjaše Latinom u svem i svačem; gotovo da je tim povriedio i same Hrvate. Ali zato mogaše se sada ponosno zvati knezom „Hrvatske i Dalmacije“.

Odsad je Tomislav bio prijatelj byzantskoga cara i pomagao ga je, da se obrani od sile bugarskoga cara Simeona. Tomislav nije doduše dizao svoje vojske, da bije boj s Bugarinom; ali je radio u prilog srbskim knezovom, starim protivnikom Bugara, a podložnikom byzantskoga cara. U Srbiji bješe naime još veliki župan Mutimir, suvremenik hrvatskoga kneza Sedeslava, oko g. 879. priznao vrhovnu vlast byzantskoga cara, te su i on i njegovi nasljednici vazda ostali vjerni caru u Carigradu, ma da su poradi toga silu jada od Bugara pretrpjeli. Osobito je Simeon sve sile napeo, da satre Srbiju, koja ga je najviše smetala, kada je udarao na Carigrad. Kad bi god Simeon provalio u Srbiju (Rašku), veliki

župan srbski sa svojom porodicom i narodom svojim tražio bi zaklona u Hrvatskoj, te bi knez Tomislav srbske pribjege razkriljenim rukama dočekao i gostio, pače bi im koji put i pripomogo, da se vrate u svoju milu domovinu. Najveća pogibija zaprieti Srbom poslije Simeonove pobjede na rieci Aheloju (917.). Simeon kaznit će srbskoga velikoga župana Petra, što je vojevao s Grci, pa će u to ime čitavu Srbiju svojoj vlasti podložiti. Ali ovaj put ko da se je Bugarom sreća iznevjerila. Hrabri Petar otimaše se junački bugarskim vojvodam, te ga ne mogoše silom svladati. U to se domisliše prevari. Pozvaše Petra preda se, i počeše mu govoriti, da mu ne će više raditi o glavi, nego da će se s njim izmiriti. Nebogi Petar povjerova kletvam njihovim u zao čas po sebe, jer ga baciše u težke okove i odvedoše sobom u Bugarsku, gdje no bolan umrie u tavnici. Kad se Simeon ovako domogo Srbije, namjesti tamo velikim županom sliepoga Pavla, unuka Mutimirova, a sina Brankova. Pavao bijaše gojenče bugarsko, za to se nadaše Simeon, da će mu novi veliki župan srbski biti odan i vjeran. Ali s tom promjenom ne bijaše sporazuman car byzantski. U Carigradu desio se neki Zaharija, takodjer unuk Mutimirov a sin Pribislavov. Ovoga mladića sklone car Konstantin, da na svoje ime ide otimati Srbiju Bugarom i županu Pavlu. Ali bješe loše sreće. Provalivši Zaharija u Srbiju bi pobiedjen i ulovljen, a Pavao ga na to pošalje svomu gospodaru Simeonu, da kazni drznika. I tako zapade Zahariju mjesto zlaćenoga priestola bugarska tavnica (920.).

Sada ostade velikim županom u Srbiji sliepi Pavao. No i njemu bilo je mučno podnositi bugarsko gospodstvo. Kad je g. 923. car bugarski Simeon pokrenuo posljednji rat s byzantskom državom, te se pripravljao, da s ogromnom vojskom svojom podje pod zidine Carigrada, sliepi

Pavao, potaknut od grčkoga cara, a možda i od hrvatskoga kneza Tomislava, odkaže posluh Bugarom. Simeon planu gnjevom s te nevjere, ali kako se bješe već spremio na Carigrad, ne htjede da ide glavom u Srbiju, nego izpusti iz tavnice zasužnjenoga Zahariju, pa ga pošlje na čelu bugarskih četa u Srbiju, da skine Pavla i da sam sjedne na stolicu velikoga župana. Na polazku morade Zaharija obreći Simeonu, da će biti vazda vjeran i pokoran njemu i nasljednikom njegovim. Ali ni Zaharija ne održi vjere. Čim se domože vlade u Srbiji, odmetnu se od Bugara i pristade uz Grke. Simeona razljuti ta nevjera još više, jer bješe zamienio loša slugu za lošijega. Ali kako je već polazio na Carigrad, ne podje sâm u Srbiju, nego pošalje onamo svoje vojvode Marmaisa i Sigricisa, da kazne buntovnika.

Dok je Simeon vojevao sretno pod zidinami Carigrada i snivao o budućem carstvu svojem, stiže čete njegove u Srbiji ljuta nevolja. Podupiran Grci, a možda i hrvatskim knezom Tomislavom, dočeka Zaharija bugarsku vojsku i razbije ju do nogu. I bugarske vojvode Marmais i Sigricis biše zarobljene. Zaharija dade im odrubiti glave, te ih pošalje u znak pobjede svoje byzantskomu caru u Carigrad. Simeona se kosnu ta nesreća toli duboko, da je malo zatim (9. studenoga 924.) sklopio mir s byzantskim carstvom i pohitio kući, da osveti sramotu svoju. Vrativši se u Bugarsku, pozove preda se srbskoga kneževića Česlava, koga bješe na svom dvoru odhranio, te ga uputi, da ide u Srbiju, gdje će zamieniti neharnika Zahariju. Kneževiću Česlavu pridieli car veliku bugarsku vojsku i nekoliko vjernih vojvoda svojih, kojim naloži, da protjeraju Zahariju, ali da ne namjeste Česlava, nego da pretvore Srbiju u bugarsku pokrajinu.

Začuvši Zaharija, da se velika bugarska vojska s Česlavom primiče, a ne uzdajući se, da će i dalje srbska

gospoda uzanj pristajati, ostavi on svoju zemlju Bugarom i pobježe u Hrvatsku, gdje ga je knez Tomislav gostoljubivo i bratski u svom dvoru primio. Odavle nadaše se on, da će se kojom zgodom uz pripomoć Hrvata opet domoći djedovine svoje. Bugarska se vojska u to s Česlavom približi medjam srbske zemlje, te bugarski vojvode pozvaše srbske župane, da dodju do njih i da prime iz njihovih ruku novoga vladara Česlava. Srbska gospoda ne htjedoše izprva vjerovati Bugarom; ali kad se vojvode zakleše, da im ne će ništa na žao učiniti, dodjoše na žalost svoju. Svikolici biše okovani u verige i zajedno s kraljevićem Česlavom poslani u Bugarsku na robiju. Sada tek provali bugarska vojska u Srbiju. Nesretni narod, lišen vodja svojih, postrada grozno: mnogo ga pogibe od mača, a što preostade, staro i mlado, bješe u bugarsko sužanjstvo odvedeno. Srećom da je već za prijašnjih smutnja mnogo puka pobjeglo u susjedne hrvatske zemlje, poimence u Crvenu Hrvatsku. Zemlja srbska bi ljuto poharana, i priličila je gotovoj pustoši, u kojoj bješe kako se priča ostalo jedva nešto preko petdeset ljudi (924.).

Srbija bijaše uništena. Ali kraj pogažene Srbije stajaše još moćna i svježa Hrvatska, jaka na kopnu i na moru ko nikad prije ni kasnije. Hrvatski knez Tomislav primao i zakriljivao srbske bjegunce, ko da je htio Simeonu pokazati, da ga se ne boji, pače da se želi s njim i ogledati. I Simeon se uvjeri, da mu se je pobiti s Hrvatskom, jer da inače neće nikada postići cilja svoga. U to ime počne kupiti vojsku na Hrvate. Pobiedi li Hrvate, pasti će i Carigrad, te će njegova vlast sizati od jadranskoga mora pa do onih mora, koja diele Evropu od Asije.

Godine 925. polazila je bugarska vojska pod vojvodom Alogoboturom na Hrvate. Bilo joj je prevaliti kršne

gore hrvatske, da se prikuči moru, gdje je bilo srce hrvatske države. Ali baš u tih neprohodnih gorah stiže bugarske čete zla sudbina. Tomislav dočeka Bugare u neprohodnih klancih, te ih razbije tako, da se je malo koji vratio domu svojemu. Još u kasnija stoljeća spominjahu grčki ljetopisci slavnu pobjedu hrvatsku, pače i ruski ljetopisac Nestor zabilježi taj znameniti dogadjaj ovimi riečmi: „Simeon podje na Hrvate, i pobiedjen bi od Hrvata“.

Poraz u gorah hrvatskih bijaše za Simeona najveći udarac, jer se tim jedinim dogadjajem razbiše sve velike osnove njegove. Bugarska zviezda poče tavniti, a k tome umrie 27. svibnja 927. i sâm car Simeon. Poslije smrti njegove, za njegova sina Petra propadaše Bugarska dnevice, dok nije kasnije postala byzantskom pokrajinom.

U to se pako podiže slava i ugled kneza Tomislava. Oko dobitnika bugarskoga okupiše se ne samo crvenohrvatski knezovi, kako no Mihajlo Višević zahumski i drugi, nego i srbski veliki župan Zaharija rado se pokloni osloboditelju svome. Knez Tomislav priznan bi glavom svih hrvatskih i srbskih gospodara sve do Drine, Kosova polja i Bojane, pod njegov stieg hrlili su junaci Duklje, Srbije, Bosne i čitave Hrvatske. Gdje je bilo govora hrvatskoga i srbskoga, slavila se pobjeda Hrvata, tamo se spominjalo i veličalo ime junaka Tomislava.

Pobjedom nad Bugari sjedinio je knez Tomislav sve dosadanje velike i male oblasti hrvatske i srbske u jednu veliku državu, koja je obuhvatala sav narod hrvatski i srbski, a i sve latinske gradove uz morsku obalu (Dalmaciju). K tome je Tomislav već odprije bio prijatelj i byzantskoga cara i rimskoga pape. Ko što se je Simeon iza pobjede na Aheloju dao ovjenčati carem Bugara, tako poželi sada i Tomislav, da si glavu okiti kraljev-

skom krunom i da se proglasi kraljem Hrvatske i Dalmacije. .

Umah negdje iza pobjede nad Bugari pozvan bi sav narod hrvatski, da se nadje na okupu na Duvanjskom polju, gdje će biti veliki sabor (skupština). Doći će amo svi bani i župani, doći će amo poslanici rimskoga pape, splitski prvostolnik sa svojimi područnici, a i svi oni crveno-hrvatski i srbski veliki župani, koji su nedavno priznali Tomislava za starješinu. Knez Tomislav vjenčat će se za kralja svih Hrvata i uredit će se mnogi drugi poslovi.

Na urečeni dan prekrio je Duvanjsko polje silan narod, oružjem u ruci, a razdieljen po plemenih i rodovih. Eto već i kralja, gdje u svečanu provodu ide u crkvu. Najprvo ide sjajna kraljeva tjelesna straža u oklopih sa srebrnimi i pozlaćenimi šljemovi na glavi, sa štitom u jednoj ruci, a kopljem u drugoj. Za njimi dolazi svećenstvo slovjenskoga i latinskoga obreda s užganimi sviećami noseći takodjer krstove, sv. moći, i razne crkvene posude. Zatim dolaze župani, načelnici gradova, upravitelji (kastelani) župnih i kraljevskih gradova, bani i knezovi raznih banovina i oblasti. Na čelu im je dvorski župan, uz njega djed (maior domus), dvorski kancelar ili biskup hrvatski, dvorski rizničar ili blagajnik, župan mačonoša s kraljevskim mačem krstašem, župan stjegonoša s kraljevskom zastavom, župan kopljonoša s kraljevskim kopljem, župan štitonoša s bogatim kraljevskim štitom, župan peharnik ili vinotoč sa zlatnim peharom, župan konjušnik sa zlatnim štapom, župan ubrusar sa zlatnimi vilicami, župan posteljnik s bogato izvezenim jastukom, župan ključar ili vratar sa zlatnim ključem, župan bravar, župan volar, župan psar, župan sokolar, župan tepčija; ovih pet posljednjih nose po svoj prilici darove, kojimi će kralj darivati svoj narod. Na-

pokon dolazi i kralj. Odjeven je u grimizne haljine, a opasan dragocjenim pasom. Ne ima na njem još ni plašta ni krune. U ruci nosi dragocjenu posudu s darovi za svećenika, koji će ga vjenčati i pomazati. Prolazeći mimo naroda pada ovaj ničice i veselimi uzklici prekida dvorske častnike, koji pjevaju hvalospjev: „U zdravlje i slavu kraljevu“ i „Na mnoga ljeta“. Pred crkvom čeka kralja više svećenstvo, papini poslanici s prvostolnikom splitskim i drugimi biskupi, te vode kralja u crkvu. U sred crkve pita krunitelj narod, hoće li, da bude novi kralj zakonito krunjen. Kad narod odgovori, da hoće, odvede krunitelj svećenik kralja na jedno uzvišeno mjesto kraj žrtvenika, gdje je već namješten kraljev priestol. Iza priziva Duha sv. pozva krunitelj kralja, da na sveto evangjelje narodu i crkvi položi svečanu prisegu, a poslije primi sv. pričest. Zatim opasa krunitelj kralja posvećenim kraljevskim mačem, pomaza klečećega svetim uljem radosti, postavi mu obima rukama krunu na glavu, i dade mu u ruke kraljevsko žezlo kao šibku pravde, kreposti i spasenja. Postavi ga napokon na priestol pravde „u ime otca i sina i svetoga duha“ uz kratku molitvu: „Da ga Bog ogradi i svojom i Duha svetoga silom, da mu ukriepi mišice, da usadi u srce njegovo strah Božji i milost prema grešnikom, da ga sačuva neporočna u vjeri, a učini jaka branioca crkvenih zakona, da sudi svim ljudem pravedno, da brani uboge od sile i progona, i da bude dostojan carstva nebeskoga“.

Po molitvi uze krunitelj sa stola, koji je stajao tik do priestola, cipele i plašt, predade ih rizničaru, a ovaj uz pripomoć komornika ogrnu plaštem kralja i obuje mu cipele. Sada ustade kralj i tri puta poklonivši se prema žrtveniku reče glasno: „Va višnjih Bogu i na zemlji mir va čelovecjeh blagovolenije“, pa sjede na priestolje. Na to stupahu redomice podložnici kraljevi iz svih sta-

liša pred priestolje, da svome gospodaru ljube ruke i skute njegovih posvećenih haljina. Napokon stupi na ambon (poviše mjesto pred oltarom) jedan odličniji svećenik, da odpjeva slavu Božju. Pjevalo se pako ovako:

„Slava Bogu na visini, a mir ljudem na nisini!
Slava i hvala Bogu, koji se smilova narodu te mu dade krunjena kralja.
Slava i hvala svetomu otcu papi rimskomu.
Slava i hvala svietlomu i dobromu kralju hrvatskomu (Tomislavu).
Slava i hvala i zdravlje
Blago narodu, koji doživi taj veliki dan, da vidi krunjena svoga kralja.
Blaženi dan novoga života naroda hrvatskoga.
Blaženi dan, koji Tebi kralju darova vienac vrh tjemena Tvoga.
Slava i hvala Bogu, koji Te uresi znakovi kraljevskimi.
Slava i hvala Bogu, koji Te prikaza narodu kao kralja velika i možna.
Čuvao te Bog u zdravlju na mnoga ljeta na slavu i sreću naroda!
Usliši Gospodi molitvu puka tvoga; usliši Gospodi!
Na mnoga ljeta, na mnoga ljeta slava i hvala i zdravlje svietlomu kralju hrvatskomu (Tomislavu) i svietloj kraljici i njegovoj djeci i njegovoj svojti.
Na mnoga ljeta slava i hvala i zdravlje!“

Poslije ovih hvalospjeva nadari kralj svoga krunitelja. Ovaj mu prvi čestita, a za njime svi glavni dostojanstvenici kraljevstva, a narod (vojska) kliče: Na mnoga ljeta! Sad izadju istim redom iz crkve. Kralj zajaši pripravljena konja, te na uzvišenijem mjestu stupi međ narod (vojsku), pak zasječe mačem na sve četiri strane svieta za znak, da će braniti kraljevinu svoju od neprijatelja sa svih strana. Poslije toga dariva kralj narod (vojsku) sjajnom gostbom, a poglavice plemena i oblasti donose kralju razne darove.

Ovako po prilici obavljeno bi krunisanje kralja Tomislava na Duvanjskom polju. I poslije toga svečanoga čina ostade narod još više dana na saboru. Novi kralj

Hrvata milostivo je darivao vjerne službenike svoje. a poimence one junake, koji se proslaviše u ratu bugarskom. Kraj toga učini mnogo zadušbina, potvrdi mnoge povlastice i darovnice svojih predja i predšastnika, a ne zaboravi ni na svećeničke zborove i redovničke samostane, osobito na redovnike sv. Benedikta, kojih je već tada bilo mnogo u Hrvatskoj. Napokon biše uredjene prilike novo stečenih pokrajina i oblasti, ponamješteni bani i župani, a i razmještena neka plemena hrvatska u nove oblasti. Valjda bi ovom prilikom još ustanovljeno, da bude kraljevska čast nasljedna u rodu kralja Tomislava, a kad ta porodica izumre, da pristoji hrvatskim banom birati nova kralja i novu kraljevsku porodicu. Bani pako birat će se iz najodličnijih zadruga ovih šest plemena: Kačića, Kukara, Svačića, Čudomerića, Mogorovića i Šubića; a birat će ih svih dvanaest plemena bielo-hrvatskih, koja su odsad tvorila plemstvo u kraljevstvu hrvatskom.

I poslije svečanoga krunisanja na Duvanjskom saboru bilo je kralju Tomislavu ratovati s Bugari, da obrani braću srbsku od tlačenja njihova. Rat potraja još dvie tri godine, no napokon se umieša rimski papa, te dokrajči taj zlokobni rat. On pošalje g. 927. svoje poslanike, biskupa Madalberta i svietloga vojvodu Kume, po imenu Ivana, u naše krajeve, te ovi izhodiše, da je kralj Tomislav sklopio mir s bugarskim carem Petrom Simeonovićem. Uslovi mira niesu poznati, ali to je sigurno, da iza toga mira nije nikad više bilo krvoprolića medju rodjenom braćom hrvatskom i bugarskom.

Malo vremena iza mira s Bugarskom umre i Tomislav, prvi kralj hrvatski. Kako i gdje je umro, ne znamo; a ne znamo ni to, gdje su sahranjeni ostatci utemeljitelja hrvatske države.

10. Gregorije, biskup ninski.

Odkad je postojala hrvatska biskupija u Ninu, promienila su se u njoj tri biskupa: Teodosije, Aldefred i Gregorije. Najznamenitiji i najsrčaniji bješe Gregorije, suvremenik kralja Tomislava.

Dok je Tomislav bio naprosto knez Hrvata, lako je bilo biskupu Gregoriju. On je bio knežev doglavnik i savjetnik, a i kancelar; njegova je biskupija obuhvatala svu zemlju bielo-hrvatsku, te se je svagdje pjevala slava Božja jezikom slovjenskim i čitale svete knjige slovjenske, koje ostadoše svetom baštinom iza slovjenskih apostola sv. Ćirila i Metodija. U duhovnih stvarih nije Gregorije imao gospodara do pape u Rimu: ovaj ga bješe za biskupa posvetio i narodnu crkvu hrvatsku pod svoje okrilje primio.

Gorki dani osvanuše biskupu Gregoriju, kad no oko g. 914 latinski gradovi Dalmacije spadoše pod Tomislava i kad se prvostolnik splitski sa svojimi područnici povrati zapadnoj crkvi i njezinome glavaru. Od toga časa zaredaše borbe medju latinskim i hrvatskim svećenstvom, medju slovjenskim i latinskim jezikom u crkvi, a i medju glavarom hrvatske narodne crkve u Ninu i nadbiskupom u Splitu. Latinski biskupi, na čelu im nadbiskup u Splitu, zahtievahu, da se dokine hrvatska biskupija u Ninu, pošto je nezakonita te se njezin glavar nameće svoj hrvatskoj zemlji, dočim je od davne starine sva zemlja hrvatska bila pod nadbiskupom splitskim i njegovimi područnici. K tome da je biskup hrvatski uveo u službu Božju nekaki surovi jezik slovjenski, a i knjige, što ih je sastavio krivovjerac Metodije, dočim se u crkvi kršćanskoj smije slaviti Bog samo posvećenimi jezici: židovskim, latinskim i grčkim. U sav glas zahtievaše sada latinsko svećenstvo, da se dokine hrvatska

biskupija u Ninu i da se slovjenski jezik posve iztriebi iz crkve; zemlja hrvatska pako da se vrati onim biskupijam latinskim, pod koje je od starine spadala, i koje su kršćanstvo med hrvatskim narodom razširile.

Biskup hrvatski Gregorije branio se je od prigovora i napadaja latinskih svećenika i biskupa, kako je samo mogao, a uza nj pristajahu hrvatski popovi (glagolaši) i sav narod hrvatski. Gregorije je dokazivao, da je nadbiskup splitski izgubio pravo na hrvatsku kneževinu, kad se je odmetnuo od rimskoga pape i podložio patrijarhi u Carigradu, da je sâm papa osnovao za Hrvate biskupiju u Ninu i posvećivao tamošnje biskupe, da je hrvatski biskup prvak u čitavom vladanju Tomislavljevu i da se ne mora pokoravati prvostolniku splitskomu, do nedavna još odmetniku, nego jedino glavaru zapadne crkve u Rimu. A što se tiče slovjenskoga jezika i svetih knjiga slovjenskih u crkvi, najlašnje je bilo Gregoriju da se brani, kad je mogao pokazati toliko poslanica papinskih, koje su odobravale čitav rad slovjenskih apostola!

Ali sav trud bješe mu zaludu. Latinski popovi bijahu tvrde glave, pa nè popustiše. I tako planu ljuta borba medju obima strankama, koje su dozivale u pomoć i rimsku stolicu i kneza Tomislava. No Tomislav nije se dugo pačao u te razmirice. Bilo mu suzbijati Magjare, i braniti Srbe i Crvene Hrvate od sile bugarskoga cara Simeona. Istom nakon sjajne pobjede nad Bugari, pošto se Tomislav bješe ovjenčao kraljem hrvatskim i uredio prostranu državu svoju, mogao je pomišljati i na to, kako da se u njegovoj kraljevini rieši ovaj spor medju latinskim i hrvatskim svećenstvom. Sigurno ga je na to nutkao i papa rimski Ivan X, koji se bješe nekako nagodio s carem byzantskim i patrijarhom carigradskim, pa je sada htio, da se urede crkveni posli u Hrvatskoj i Bugarskoj. A bilo je u Hrvatskoj pokraj borbe medj nad-

biskupom splitskim i biskupom hrvatskim, a i pokraj pitanja o slovjenskom jeziku u crkvi još i drugih stvari, koje su se morale nekako urediti. Godine naime 925. spale su pod okrilje kralja Tomislava crveno-hrvatske oblasti Neretva, Zahumlje, Travunja i Duklja, a i neke srbske oblasti, koje su se dosle u crkvenih stvarih pokoravale carigradskome patrijarhi. Tomislav nije htio, da ove pokrajine ostanu i dalje uz iztočnu crkvu, zato mu bješe nešto učiniti, da se tu rimska crkva utvrdi, poimence bješe mu odlučiti, da li će se stare biskupije tih oblasti: stonska, dubrovačka i kotorska iznova podrediti prvostolniku splitskomu, kako su nekad bile, ili će se možda koja od njih uzvisiti na nadbiskupiju? Napokon bjehu i u samoj crkvi zavladali mnogi neredi i nepodobštine; svećenici niesu svagdje živjeli prema crkvenim ustanovam i odredbam, a i svjetovnjaci radili su mnogo toga, što nije bilo u skladu s naukom i predajami vjere kršćanske. Trebalo je s toga uvesti neke odlučne preinake i poboljšice (reforme) u crkvi hrvatskoj i dalmatinskoj.

Da se dakle sva ova pitanja rieše i poboljšice izvedu, naumi papa Ivan X., sporazumivši se s kraljem Tomislavom i knezovi crveno-hrvatskimi, sazvati crkveni sabor čitave Dalmacije i Hrvatske, koji bi se sastao u gradu Splitu, u stolici prvaka svih biskupa. Na ovom saboru, gdje će biti ponajglavniji biskupi, opati i drugi svećenici, ali i neki svjetski velikaši s kraljem, viećat će se o ovih stvarih:

1. Izravnat će se spor (pravda) o prvenstvo medju prvostolnikom splitskim i biskupom hrvatskim.

2. Iztražit će se i odlučiti o slovjenskom jeziku u crkvi.

3. Uredit će se crkveni posli u crveno-hrvatskih i srbskih oblastih.

4. Uvesti će se neke poboljšice glede stege crkvene, a tako isto izdat će se naredbe, da se poboljša ćudoredni život toli svećenika koli svjetovnjaka.

Još god. 925., umah iza krunisanja Tomislavljeva, prispješe u Hrvatsku dva poslanika papina, po imenu Ivan, biskup Jakinski, i Leon, biskup Prenestinski. Njima povjeri papa, da sazovu na ime njegovo sabor crkovnjaka u Split, da njime ravnaju, i da na posljedku donesu u Rim zaključke saboraša, da ih papa ili odobri ili zavrgne. Poslanici papini donieše sobom i više pisama papinskih, što ih Ivan X. napisa biskupom hrvatsko-dalmatinskim i kralju Tomislavu. U pismu biskupom govorio je papa uz ino ovako: „Ivan (X.) biskup, sluga službenika Božjih, prečastnomu i presvetomu bratu našemu Ivanu, nadbiskupu svete crkve solinske i svim područnikom njegovim. Što ste se vi kroz toliko godina i mjeseci klonili svete rimske apostolske i katoličke crkve, svakako se čudimo. I pošto je do nas dopro glas, da se uz vaše mučanje i odobravanje širi u vašem vladanju druga neka nauka, koje nema u svetih knjigah, to se veoma žalostimo. Daleko bilo vjernikom i dobrim kršćanom, da bi se, zabacivši ustanove evangjelja i apostolske naredbe, ravnali po nauku nekoga Metodija, kojega nigdje ne nalazimo medju svetimi pisci. Zato vas opominjemo ozbiljno, moji najmiliji, da sporazumivši se s mojimi poslanici, biskupom Ivanom i Leonom, nastojite odlučno sve stvari popraviti u zemlji slovjenskoj (hrvatskoj), tako da se u zemlji slovjenskoj (hrvatskoj) obavlja služba Božja po običaju rimske crkve jezikom latinskim, a ne stranim . . .“ I kralja Tomislava i kneza humskoga Mihajla počasti papa poslanicom, u kojoj im govoraše: „Biskup Ivan, sluga službenika Božjih, ljubljenomn sinu Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, presvietlomu knezu Humljana, svim županom, i svemu narodu po Dalmaciji i

Slovjenskoj zemlji. Svemogući Bog odredio je tako, te je nama povjerena briga i skrb nad svimi crkvami, a to zato, da bi mogli duhovnom vlasti svagdje sjeme zloće i tmine čupati, a osobito kod onih, koji se smatraju najodabranijimi sinovi rimske crkve. Ovima pribrajate se i vi, jer tko da o tom i dvoji, da se kraljevstva slovjenska imaju uvrstiti medju prvence crkve, pošto je vaša sadanja domovina primala duševnu hranu od učenika apostolskih. S vama je isto onako, ko s Anglosasi, koji naseliše Britaniju ; ovima je naš blažena spomenuća predšastnik papa Gregorije I. uz kršćansku vjeru donio i učenu izobraženost, i to u jeziku apostolske matice crkve. U starom naime zavjetu pisano je, da imamo prvence i desetinu svoje imovine Bogu prinositi; novi nam zavjet pako nalaže, da posvetimo Bogu ne samo desetinu našega imetka, nego i desetinu našega života na zemlji; a tome ćete zadovoljiti jedino onda, ako djecu svoju od rane mladosti šaljete u škole, da uče koristne znanosti; a djeca ova moći će onda svojim znanjem vlastite svoje roditelje odvraćati od zabluda. Ta koji odabrani sin svete rimske stolice, kao što ste vi, da se nasladjuje, kad se Božja služba obavlja slovjenskim ili barbarskim jezikom? Zato vas i opominjemo, da u svem slušate naše punomoćnike, biskupe Ivana i Leona, i da im sve vjerujete. To vam tim bolje preporučamo, i što god vama oni naložе, da se trsite što prije pokorno izvršiti, ako ne ćete, da budete izobćeni iz našega društva“.

Crkveni sabor u Splitu sastade se još iste g. 925. Na nj dodje prvostolnik Ivan, biskup zadarski Formin, i drugi mnogi biskupi, medju njimi i hrvatski biskup Gregorije iz Nina. Bilo je i drugih svećenika, ali latinskih popova dovrvilo iz dalmatinskih gradova kud i kamo više, nego li hrvatskih glagolaša. Ta latinskih biskupija bilo je jedno desetak, a hrvatska samo jedna jedita.

Vjerojatno je, da se je na saboru bar neko vrieme desio i kralj Tomislav, knez humski Mihajlo Višević i drugi svjetski velikaši, ali ovi niesu utjecali u razprave, nego su tek postrance slušali, što su duhovnici govorili. Ne znamo, kako se je na ovome saboru glasalo, ali vidimo, da su latinski popovi pretegli i mnogo toga ustanovili, što je bilo narodnoj hrvatskoj crkvi na zator. Hrvatski biskup odupiro se svojim protivnikom kako je znao i mogao, ali mu je sve slabo prudilo, jer je ostao sam samcat sred svojih protivnika. U svem stvori sabor ovih petnaest zaključaka ili članaka:

1. Pošto je u davnoj starini bl. Dujmo bio poslan od sv. Petra, da u Saloni navješćuje vjeru kršćansku, to se naredjuje, da salonsko-splitska crkva, u kojoj počivaju moći bl. Dujma, imade prvenstvo nad svimi crkvami ove pokrajine (hrvatsko-dalmatinske), i da bude prvostolna biskupija nad svimi biskupijami, da se u njoj posvećuju biskupi područnici, i da se tu drže crkveni sabori.

2. Neka se u svih crkvah (biskupijah), za koje se znade, da su nekad imale svoga biskupa, a sada imaju dovoljan broj svećenika i dosta puka, opet namjesti biskup, jer po odredbi otaca nije dozvoljeno u malih varoših ili na selih osnivati biskupske stolice, da tim biskupsko ime i čast ne izgubi svoga ugleda. Biskup, koji nema stolice, može se uz privolu prvostolnika i drugih biskupa smjestiti u kojoj uzpražnjenoj biskupiji.

3. Pošto se nikako ne smiju razmicati medje biskupijam, ustanovljene od otaca (predja), zato neka se svaki biskup drži označenih mu medja, i neka nipošto ne posiže za tudjom biskupijom. Samo svojom smije upravljati, u njoj posvećivati crkve, rediti misnike, itd.

4. Crkvena posjedovanja, darovana od pobožnih ljudi u ime zadušbine a na slavu svetaca, neka ne služe ni

najmanje svjetskim svrham, jer stvari, posvećene jednom Bogu, ne smiju se više namjenjivati ljudskoj porabi.

5. Crkve, i u obće sve zemlje, koje su pravovjernici izpravami i pod kletvami darovali matici crkvi sv. Petra (rimskoj stolici), neka se toj svrsi ne uzkrate, jer su i darovatelji i darovane stvari pod okriljem sv. Petra.

6. Ako bi se po Božjem sudu zgodilo, te bi za narodne bune knez ili poglavica zemlje ostao mrtav (ubijen od puka); — buduć da ono, što mnogi počine, ostaje ne osvećeno (nekažnjeno), to neka barem oni, koji su (smrti kneževoj) krivi, diele milostinje za dušu ubijenoga. Ako je pako (ubijeni knez) crkve gradio ili robove na slobodu puštao, neka vriede i dalje odredbe njegove; osim toga neka krivci poštivaju udovu njegovu i brane siročad njegovu.

7. Ako bi tko, potaknut od vraga, hotimice ubio svoga gospodara, neka mu se priveže kamen o vrat, a tielo gvozdenim obručem opaše, pa neka tako u progonstvu čini pokoru.

8. Biskupi kotorski i dubrovački, kojih su biskupije nekad bile jedno, neka tu biskupiju podiele na jednake dielove tako, da ako jedan od njih umre, drugi njegovom biskupijom upravlja, sve dok se novi biskup zaredi.

9. Biskup Licinije neka ostane zadovoljan biskupijom, za koju je posvećen. Neka nadalje nitko ne misi u biskupskoj ni u svećeničkoj crkvi, dok je njezin biskup ne posveti.

10. Neka se ne usudi nijedan biskup ove pokrajine (t. j. nadbiskupije) povisiti na koji viši red onake, koji bi bili vješti samo slovjenskomu (hrvatskomu) jeziku; oni pako, koji već jesu povišeni, smiju Bogu služiti samo u nižih redovih ili kao redovnici. Neka takovu (slovjenskomu svećeniku) ne dopusti nijedan biskup u kojoj crkvi svoj misiti; ako bi pako nastala nestašica svećenika

latinskih, neka se umoli rimski papa, da bi takovim (slovjenskim) svećenikom dozvolio tim jezikom svoju svećeničku službu vršiti.

11. Biskup hrvatski (Gregorije), kao što i ostali biskupi Dalmacije, neka bude podložan prvostolniku (u Splitu).

12. Ako bi kralj hrvatski i gospoda hrvatska željela, da sve biskupije u obsegu splitske nadbiskupije podrede svomu (hrvatskomu) biskupu, to ne će nitko od nas u njihovoj zemlji niti krstiti, niti svećenike rediti, niti crkve posvećivati. Neka oni zajedno sa svojim biskupom odgovaraju za to pred Bogom, u koliko će s toga trpjeti sama vjera kršćanska.

13. U crkvi, gdje je svećenik ubijen, ne smije se misa čitati, dok se taj grieh ne okaje. Svećenikom nije slobodno crkveno dobro raztepati, niti preuzevši jednu crkvu (župu) bez razloga je ostaviti. Ako koji to učini, dok raztepeno (dobro crkveno) ne naknadi, ili dok se ne vrati svojoj crkvi, neka bude izobćen.

14. Žene ne mogu se više odpuštati (tjerati), jedino radi nevjere. Ako se je tko sa ženom razstavio, neka ostane razdružen. Roditelji moraju svoju djecu slati u (latinske) škole, da ih ova kasnije odvraćaju od zabluda, jer će radje slušati svoju djecu, nego li strance.

15. Svećenici, koji su oženjeni, neka zadrže svoje žene, ali neka živu ko brat i sestra. Ako bi se koji svećenik s nova ženio, neka bude izobćen.

Sve ovo uglaviše latinski saboraši — a ovih je bilo najviše — u gradu Splitu. Člancima: prvim, desetim i jedanaestim zadaše smrt hrvatskoj narodnoj crkvi, a člankom dvanaestim zaprietiše istome Tomislavu, kad bi se usudio tome uzprotiviti. Papini poslanici bijahu posve sporazumni sa svimi članci, pa će ih sada odnieti u Rim, da ih papa potvrdi. Njima se pridruži još i Petar, sve-

ćenik nadbiskupije splitske, da u ime svoga gospodara još i naustice papu upućuje. Ali papa Ivan X., ma da je inače podhvatljiv i odlučan bio, ipak je krzmao, da kaže odlučnu rieč. Najprvo se prepade članka dvanaestoga, jer razabere, da se ugledni i veliki kralj hrvatski Tomislav slabo slaže s latinskimi popovi, kad mu čak i priete kletvom ili interdiktom (obustavom), ako ne pristane uz njih. Nadalje uvidi papa, da se je na saboru malo pazilo na rieč i glas hrvatskoga biskupa Gregorija, da je dapače na saboru „išo šapat i mrmor od usta do usta", a najjače da su se mrgodili i rogoborili hrvatski glagolaši, kad bi jedanaestim članom odredjeno, da se hrvatski biskup Gregorije mora pokoravati prvostolniku splitskomu. A i biskup hrvatski Gregorije ne ostade skrštenih ruku. On se svečano ogradi kod pape proti svim zaključkom sabora u zator hrvatske narodne crkve, pa se čini, da je i sâm pohitio u Rim, da svoje pravo obrani. Sigurno je sobom nosio i pisma pape Ivana VIII., od g. 879. i 880., kojimi je biskupa Teodosija podložio izravno rimskoj stolici, te ga po neki način učinio prvakom hrvatske narodne crkve. Oslanjajući se na ove povlastice zahtievao je Gregorije odlučno, da i nadalje ostane samosvojan i neovisan o prvostolniku splitskomu.

Papa Ivan X., premda je volio latinskomu svećenstvu, ipak nije mogo na prosto pogaziti povlastice, dane od predšastnika njegovih. Znao je doduše, da je splitski prvostolnik sve do razkola u crkvi kršćanskoj imao prvenstvo u čitavoj staroj Dalmaciji, ali je i to uvidjao, da je prvostolnik svoje prvenstvo izgubio, čim se je pridružio carigradskomu patrijarhi, dočim je jedini biskup hrvatski u Ninu ostao vjeran rimskoj stolici, te je tako postao samosvojan i jedino podložan papi. Upravo s toga ne htjede papa naprečac suditi, već odluči čitavu stvar pomnije iztražiti. U to ime pisa pismo dalmatin-

skim biskupom, kojim potvrdi sve zaključke sabora splitskoga, jedino jedanaestoga članka ne potvrdi, pošto se je proti ovome članku digo jak odpor hrvatskoga svećenstva. Da bi se ipak spor ma kako dokončao, pozove papa u Rim na svoj papinski sud i biskupa ninskoga, a i nadbiskupa splitskoga, pa da će se pred papom parbiti, dok papa posljednju ne reče. Napokon izjavi papa svoju veliku žalost, što je na crkvenome saboru bilo nemira i smutnja, pa se tako osujetio sporazumak, a tim da je pretrpjela veliku štetu i crkva i vjera.

Kroz pune dvie godine vodile su se sada razprave u gradu Rimu. Neutrudivi Gregorije napeo sve sile, da održi hrvatsku narodnu crkvu. Splitski prvostolnik pozivao se je na prvenstvo svoje crkve prije dolazka Hrvata, a Gregorije izticao je, kako je ninska biskupija za pape Ivana VIII. postala prva u Hrvatskoj i neovisna o Splitu. Papa ne mogaše spora dokrajčiti inače, već se rieši, da će sazvati još jedan pokrajinski sabor za Hrvatsku i Dalmaciju u gradu Splitu, pa što ovaj odluči, neka onda vriedi. U to ime odabere i novoga poslanika za taj sabor, naime biskupa Madalberta.

Godine 927. dodje biskup Madalbert zajedno s vojvodom od Kume, Ivanom, u Hrvatsku. Odavle podje u Bugarsku, gdje okruni na ime papino mladoga cara Petra Simeonovića i izmiri Bugare s Hrvatima. Na to se vrati u Hrvatsku i otvori drugi crkveni sabor u Splitu. Na saboru bješe Ivan, nadbiskup splitski, a i Gregorije, biskup ninski. I na ovome saboru preteglo latinsko svećenstvo. Ovo zabaci sve, što se bješe u devetom stoljeću zgodilo, kao nezakonito, i uze za temelj svojih razprava stanje crkve u Hrvatskoj i Dalmaciji prije crkvenoga razkola, kad su još latinski biskupi Dalmacije priznavali rimskoga papu za svoga glavara. Na ovoj podlozi zaključiše crkvene starješine ovako:

1. Da crkva sv. Dujma, t. j. splitska nadbiskupija imade zaista prvenstvo u cieloj Hrvatskoj i Dalmaciji.

2. Da sve biskupije, podredjene Splitu, za koje se zna, da su od starine postojale, ostanu i nadalje; ali da se svaki biskup drži svojih starinom opredieljenih medja, i da nikako ne zalazi u tudje biskupije. Tako stare biskupije jesu: zadarska, rabska, krčka i osorska na sjeveru; a stonska, dubrovačka i kotorska na jugu.

3. Za ninsku biskupiju znade se, da nije od starine imala biskupa, nego samo nadpopa, koji je bio podložan biskupu zadarskomu. Za to se mora biskupija ninska ukinuti, a njezin biskup Gregorije može se smjestiti u gradu. gdje je nekad bilo sielo biskupije. A taka mjesta jesu Skradin, Sisak i Duvno. Ova su mjesta dobro naseljena, te imaju dosta svećenstva i naroda. Ako je Gregoriju toli mio i ugodan biskupski teret, te nije zadovoljan s jednom od ovih triju biskupija, neka si uzme sve tri, ali na pogibio svoju i svoga stada, jer niti će moći puk uživati milosti biskupske časti po odredbah svetih otaca, niti će on moći točno obavljati u svih svoje dužnosti, pošto su veoma prostrane, te ih je mučno obaći.

Kako vidimo, splitskim saborašem bilo je najviše do toga, da se dokine upravo ninska biskupija, jer padom njezinim pasti će i povlasti njezine, a tim će prestati i hrvatska narodna crkva. Jer čim se dokine ninska biskupija, koja nije nikad spadala pod Split, a dosadanji ninski biskup primi koju od napomenutih biskupija, to on ne će biti više svoj, nego će postati područnik splitskoga nadbiskupa, kojemu su ove biskupije nekad bile podložne. Evo mudrolije latinske! Sigurno da se je i ovaj zaključak splitskoga sabora živo kosnuo hrvatskoga puka i njegovih glagolaša. Ako se ukida ninska biskupija — govorili su negdje ovi — samo zato, što je nije

bilo od starine, e onda bi se morale dokinuti i sve druge biskupije, jer je bilo doba, kad i njih nije bilo! Ta nije ni splitsko-solinsko nadbiskupija postojala od stvorenja svieta!

Zanimivo je svakako, da se na drugom splitskom saboru nije ni rieči spomenulo o slovjenskom bogoslužju. Po tom se čini, da je latinsko svećenstvo valjda odustalo od daljega progona slovjenskoga jezika, nadajući se možda, da će padom ninske crkve propasti i slovjensko bogoslužje u Hrvata. Ali se prevariše splitski crkovnjaci: Hrvati uzdržaše i kasnije taj amanet svoj kroz stoljeća pokraj svega nastojanja latinskih popova.

Papin poslanik Madalbert bijaše u svem sporazuman sa zaključci splitskoga sabora, premda je i opet biskup Gregorije proti njima prosvjedovao. Madalbert dapače zaprieti svakome, koji bi htio da ove zaključke prekrši, a onda ih ponese sobom u Rim, da ih papa potvrdi i da pošalje prvostolniku splitskomu Ivanu nadbiskupski plašt. Baš kad je Madalbert stigo u Rim, zgodi se promjena na papinskoj stolici: odlučni i podhvatljivi Ivan X. bi silom svrgnut, a njegovo mjesto zauze Leo VI. Dočim se je Ivan X. bar donekle obazirao na želje Hrvata, pristajaše Leo sasvim uz dalmatinske biskupe. On umah još g. 928. potvrdi sve zaključke sabora splitskoga i pošalje u to ime svećenstvu Dalmacije i Hrvatske ovu poslanicu:

„Biskup Leo, sluga službenika Božjih, Forminu biskupu zadarskomu, Gregoriju ninskomu, i svim ostalim biskupom u Dalmaciji. Pošto ste milošću Božjom biskupi, zapada vas, da se pokoravate svome prvostolniku, splitskomu nadbiskupu, i da ga osobito poštujete. Ta što se može pomisliti gorega, nego biskup, nepokoran svome prvostolniku? I pošto znademo, da biskup ne smije svoga prvostolnika prezirati ni zanemarivati, zašto vi dalma-

tinski biskupi prezirete svoga glavara, te poput hajduka grabite tudje biskupije? Opominjemo vas, da svi budete medjami svojih biskupija zadovoljni... A za nadbiskupa splitskoga želimo, da mu se oblast prostire i po zemlji hrvatskoj, baš u onom obsegu, koji je nekad imala salonska nadbiskupija; jer biskupija ne može se sastojati samo od grada medju zidinami gradskimi, nego i od prostranih župa, zemalja, sela, vinograda i crkava na otvorenom polju. Gregoriju pako, koji je za nepovoljnih i zlih vremena postao biskupom u zemlji Hrvata, zapoviedamo, da bude biskupom jedino u skradinskoj biskupiji; u tudje biskupije neka više ne dira, jer kad bi to činio, znajte, da bi ga namah iz crkve izobćio".

Ovom poslanicom pape Leona VI. bješe borba za hrvatsku narodnu crkvu završena. Ubogi Gregorije ko dobar sin rimske crkve težkim srcem posluhne papu, te ostavi Nin i podje u Skradin. Ponosna stolica u Ninu opusti, a hrvatski narod spade pod latinskoga nadbiskupa u Splitu. Nu misao hrvatske narodne crkve ne bi tim ipak ugušena, ona oživi iza dva stoljeća na novo, dakako u nešto drugom obliku.

11. Kriesimirovići.

(930—1058.)

Tomislava, prvoga kralja hrvatskoga, nasliedi oko g. 930. sin njegov Kriesimir I., koji je sretno održao hrvatsko kraljevstvo onako jako i silno, kako ga ostavi veliki otac njegov. Izprva doduše bilo je bojazni, da će mladi još kralj težko odoljeti mnogim dušmanom svojim i odpadnikom, koji se na nj podigoše; no uz pomoć svoga ujca sretno se odhrva svim neprilikam i utvrdi

priestolje svoje. Najviše mu jada zadavaše vjerolomni ban bosanski, koji bješe zauzeo tri župe uz medju hrvatsko-bosansku, naime Uskoplje (Skoplje), Luku (Dnoluka) i Plivu. Ali mladi Kriesimir zaratova na bana, potuče ga negdje na Vrbasu, te ga na posljedku prisili, da je ostavio svoju banovinu i pobjego nekamo u Ungariju. Svladavši još i druge odpadnike vladaše sretno i slavno u Hrvatskoj i Dalmaciji. Mnogo je puta dolazio u pohode i latinskim gradovom, osobito gradu Zadru, gdje je u Latina imao svojte i rodjaka, poimence veoma odlična gradjanina Madija. Deseći se tako jednom u Zadru, posjeti tamošnji samostan sv. Krševana, te darova na molbu opata crkvi i samostanu „za spas duše svoje“ nekoliko zemalja u Hrvatskoj.

Kriesimir, kojega su potomci njegovi kasnije nazivali Starijim za razliku od njegovih nasljednika istoga imena, umre oko g. 945. još u najboljih godinah, te ostavi za sobom više nedoraslih sinova. Najstarijega Miroslava zapade kraljevsko priestolje. No kako bijaše i on još malodoban, upravljaše za njega kraljevstvom bielohrvatski ban Pribunja, koji je banovao još za otca mu Kriesimira. Ban Pribunja pomami se za krunom, te uze radit djetetu o glavi. I podje mu nedjelo za rukom. Mladjahnoga Miroslava dade iza četiri godine ubiti, a na to se sâm nametne Hrvatskoj za vladara.

Tim zločinom raztepe nevriedni Pribunja hrvatsku državu. Skoro nijedan ban ne htjede da priznade kr[illegible]vnika za svoga glavara, već se redom odmetahu. Ta[illegible] se u tinji čas odvrže bosanska banovina, a za njom [illegible] povedoše i crveno-hrvatske oblasti, te se neke ovo[illegible] prigodom za sve vieke odružiše od hrvatske države. O[illegible] razsulo hrvatskoga kraljevstva dodje u dobar čas sr[illegible] skomu velikomu županu Česlavu (Sejslavu), koji bješe j[illegible] g. 935. pobjego iz bugarskoga sužanjstva i vratio se

Srbiju, da uz pomoć byzantskih careva opet okupi i podigne srbski narod. Obnovivši već prije velikožupansku vlast u Raši i drugih oblastih pridruži mu se sada i banovina bosanska, a iza nje i crveno-hrvatske oblastl i pokrajine, koje su se radje pokoravale obnovitelju srbske slave, nego li banu krvniku.

Nesretnome banu Pribunji ostade tako jedino Biela Hrvatska sa slovinskom banovinom. Kako je hrvatska kraljevina tolike zemlje izgubila, smanji joj se znatno i bojna snaga. Mjesto osamdeset velikih brodova imala ih je sada samo trideset; isto tako bješe pješaka i konjanika kud i kamo manje, nego li prije za sretnih vremena. K tomu zaredaše i u samoj Bieloj Hrvatskoj neprestane bune i urote, samo da se obori s priestolja nametnik Pribunja.

Na posljedku podiže se Držislav, jedan od mladjih sinova kralja Kriesimira I., da osveti smrt bratovu. Pribunja pogibe u borbi, a Držislav se proglasi kraljem. Bilo je to oko g. 970. Ali kako tužnu primi sada slavnu nekad državu hrvatsku! Kako nije mogao više ni snivati o tom, da povrati svojoj vlasti crveno-hrvatske oblasti i banovinu bosansku, nastojaše Držislav svimi silami, da barem preostalu kraljevinu ojača i uredi. U tom ga podupiraše izprva i sâm car byzantski, kome je prietila pogibija najprvo od Rusa, a zatim od Bugara. Car byzantski priznade rado Držislava za kralja Hrvatske i Dalmacije, ostavi mu latinske gradove Dalmacije, pače ga obaspe darovi i počasti. Poimence se spominje, da ga je odlikovao častnim naslovom „eparha“ ili „patricija“. A Držislav bijaše i zahvalan svome prijatelju i savezniku. On ga pomagaše u borbi s Bugari, te su s toga i mnogi bugarski boljari (velikaši), protjerani od bugarskoga cara Samuila, tražili utočišta u Držislava. Tako dodje negdje g. 978. neki boljar Penča, bratučed cara Samuila, u

Hrvatsku, te se ovdje nastani s braćom, sestrom i sinom Plesom. Držislav ugosti nesretne pribjege, nastani ih tik Splita u podgradju grada Klisa, a povrh toga pokloni im neke posjede kod razvalina grada Salone, i dozvoli im, da si uzmu od razvaljenoga kazališta salonskoga kamenja, da si sagrade crkvu sv. Mihajla i dva mlina.

Držislav vladaše kroz liepo čislo godina Hrvatskom slavno i sretno. No najednom nabraše se nad glavom njegovom tamni oblaci. Najprvo se zavadi s byzantskim carem Basilijem II. Bugarobijcem, jer se bješe pridružio bugarskomu caru Samuilu. Basilije II., da se osveti hrvatskomu kralju, poče sada svimi silami pomagati Mletke, koji su i onako kroz čitavo stoljeće i dulje mučno podnosili hrvatsko gospodstvo na moru, plaćajući danak hrvatskim knezovom i kraljem. Mletački duždo Petar II. iz odlične porodice Orseola, muž vele nadaren i poduzetan, pošalje sada g. 992. svoje poslanike u Carigrad, da se poklone caru i izhode hrisovulju (pismo sa zlatnim pečatom) za mletačke trgovce, da bi slobodno plovili i trgovali po čitavom carstvu grčkom. Car Basilije jedva dočeka te poslanike, počasti ih svimi počastmi, a najzad im dragovoljno podieli sve, što su sami tražili.

Ohrabren ovako carem grčkim ponese se silno duždo Petar II. Orseoli, i uze raditi o tom, da na jadranskom moru satre moć hrvatsku, a podigne mletačku. Najprvo odkaže danak hrvatskomu kralju Držislavu, što su ga kroz stoljeće i pol plaćali Mletci, a zatim pošalje oko g. 994. vojevodu Badovarija Bragadina sa šest brodova, da zauzmu otok Vis, tu prvu predstražu hrvatskoga primorja. Bragadin zaskoči doduše grad Vis i zauze ga, ali umah zatim povrati se u Mletke, jer se hrvatska mornarica bješe Visu prikučila.

Poradi ovoga nasrtaja plane ljuta mržnja medju hrvatskim kraljem i mletačkim duždom. Oba se spre-

mahu na odlučan boj za gospodstvo na jadranskom moru. Mletčani, da bi laglje pobiedili, počeše tajno odvraćati latinske gradove dalmatinske, a uza to prihvatiše pomoć hrvatskoga izdajice. Bijaše to Svetoslav, nadimkom Surinja, stariji brat kralja Držislava. Svetoslav Surinja ne mogaše pregorjeti, što mu se je mladji brat popeo na priestolje, dočim je sama sebe smatrao pravim nasljednikom otca Kriesimira I. A da bi se bratu osvetio, što ga bješe lišio kraljevskoga priestolja, ponudi se sada Mletčanom, da će sa svojimi pristalicami pokrenuti bunu u Hrvatskoj, te mletačkoj mornarici pomoći, da svlada kralja Držislava. I tako se složi kraljević Svetoslav Surinja s najvećimi dušmani hrvatskoga naroda, da satre brata svoga, a s njim i domovinu svoju! Ugovoriše tužni saveznici, da će Mletčani s velikom silom dojedriti u hrvatsko primorje, a u isti čas dići će se Surinja na brata svoga.

Pošto su sve priprave bile gotove, a i mletački brodovi bili spremni da zaplove morem, sabere duždo mletački na Spasovo 28. svibnja 998. sve oblasti, svećenstvo, puk, vojsku i mornare u hramu sv. Petra na otoku Olivolu. Biskup Dominik odpjeva službu Božju, i izmolivši zatim molitvu, da mletačko oružje pobiedi, predade duždu „stieg pobjede". Još isti dan otisnu se brodovlje na morsku pučinu. Za nekoliko dana osvane Petar II. Orseoli pred gradom i otokom Osorom. Latinski žitelji grada, već prije odvraćani od svoga kralja, ne opirahu se Mletčanom, već ih čak dočekaše uz veliko slavlje. Čim se je pročulo, da je mletački dužd s velikim brodovljem doplovio, zgrnuše se žitelji obližnjih mjesta, Latini i odmetnici Hrvati, i prisegoše duždu zakletvu vjernosti. U Osoru proboravi duždo Duhovski blagdan (5. lipnja), a na to zapovjedi svima, koji mu se pokloniše, da se pridruže četam njegovim. Mnogi se odazvaše pozivu i

stupiše za novac medj vojnike njegove; a zatim odplovi slavodobitni dužd ravno prema Zadru. Kad se ovome gradu približi, dodjoše mu u susret gradski načelnik sa starješinami i biskup sa svećenstvom, te ga odpratiše u grad. Tu mu se pokloniše i drugi svjetski i duhovni poglavari latinskih gradova Dalmacije, poimence biskupi Krka i Raba s načelnici ovih gradova.

Kralj Držislav gledaše skrštenih ruku ovo slavlje mletačkoga dužda. Iznevjerili mu se latinski gradovi, izdao ga rodjeni brat sa svojimi hrvatskimi pristaši, a on ostao gotovo bez brodovlja, uzdajući se jedino u kopnenu vojsku svoju, koja mu bješe ostala vjerna. No s ovom ne mogaše se ogledati s mletačkom mornaricom; zato pošalje u Zadar do dužda svoje poslanike, nudeći mu mir, ako ostavi hrvatsko primorje. Ali srećom opojeni Petar II. Orseoli videći, kako ga pomažu car byzantski, latinski gradovi, a najviše hrvatski odmetnici, na čelu im nesudjeni kralj Svetoslav Surinja, ne htjede ni čuti o miru. Pače proboravivši pet dana u Zadru i ojačavši svoju vojsku latinskimi četami dalmatinskimi odplovi na jug, da uzme skroz hrvatski grad Belgrad. Grad branila je hrvatska posada; zato se Mletčani ne usudiše izkrcati na kopno, već stadoše kod bližega otoka Pazmana, da odavle udaraju na grad. Najprvo odpravi dužd poslanike u grad i pozove gradjane, da mu se dobrim predadu, pa će ih zapasti milost njegova; ako pako toga ne učine, razvalit će grad i odvesti sve žitelje u sužanjstvo. Belgradski gradjani nadjoše se u velikoj nevolji. Težko im bješe iznevjeriti se svome kralju Držislavu, a u drugu ruku bijahu uvjereni, da je mletačka sila ovaj put velika i da joj ne bi mogli odoljeti, pošto im kralj pomoći ne može. Napokon slomljeni strahom pokloniše se mletačkome duždu na očigled hrvatske posade, koja je sa svoje kule morala sve to mirno gledati.

Petar II. Orseoli podje na to na jug prema gradu Trogiru. Došav pred grad pokloni mu se biskup sa svećenstvom i latinskim pukom, a na to udje duždo u grad. U Trogiru živio je u posljednje doba i nesretni kraljević Svetoslav Surinja, radeći odavle na zator svoga brata i domovine. Duždo Petar ulazio u grad, a kraljević Surinja, potomak slavne kraljevske porodice, podigo se, ali ne da tjera tudjina — ta on ga bješe sam dozvao — već da se dušmaninu svoga naroda smierno pokloni. Čim je duždo ušo u Trogir, eto preda nj Surinje, gdje mu se klanja i prisegom zavjeruje! A da će i u napred biti ortak i sluga mletački, i dužda proti svojemu rodu pomagati, daje duždu jedinca sina Stjepana za taoca! Tužne li slike iz prošlosti hrvatske, tužnije nema ni za kobnih turskih vremena! Utisnimo si, braćo Hrvati, ovu tužnu sliku duboko u srca naša i ne zaboravimo nikada rieči pjesnika hrvatskoga:

„Oprošteno jest grešnima,
Zulumčaru, ubojici;
Prošteno je svima, svima, —
Samo nije izdajici“.

Poradi očite izdaje kraljevića Surinje zavlada u hrvatskom kraljevstvu metež i buna, te kralju Držislavu ne bi moguće, da ovaj put sustavi slavodobitne Mletčane. Od Trogira podje duždo u Split, najodličniji grad dalmatinski. Splićani, ma da su većinom bili Latinjani, ipak se težka srca riešiše, da ostave svoga kralja Držislava. Ali da ne bude zla i gorega, podjoše i oni s nadbiskupom Petrom duždu u susret i zavjeriše se duždu zakletvom vjernosti. K tome nastojahu, da u svem ugode duždu, ne bi li ponešto ublažili gniev njegov na hrvatskoga kralja.

Pohodivši jošte otoke Korčulu i Lastovo, primivši poklon od grada Dubrovnika i sklopivši mir s Neretljani, kr ne slavodobitni duždo kući u Mletke. Sobom povede

kraljevića Stjepana, sina Svetoslavova, i šest neretavskih plemića, sve talaca. U Mletcih prozove se ponosno „vojevodom Dalmacije“, te umah pošalje u latinske gradove dalmatinske mletačke plemiće, koji će u ime njegovo upravljati timi gradovi. Sina svoga Otona pošalje u Split, a unuka svoga u Dubrovnik.

Slavlje u Mletcih bijaše sada veliko. Vojnom od g. 998. slomljena bi premoć hrvatskoga kraljevstva na jadranskom moru. O starom danku ne bi više ni spomena, a mletačka trgovina bješe osigurana. Mletačka obćina postade gospodarica jadranskoga mora. Odredjeno bi, da se uspomena na vojnu od g. 998. slavi kroz sva stoljeća posebnom svetkovinom. Svake godine na Spasovo, naime na dan, kad je vojna započela, zaplovio bi duždo na velikom brodu na pučinu morsku, pa se onda slavilo vjenčanje duždа s morem. Ova svetkovina uzdrži se sve do propasti mletačke obćine.

Crni dani osvanuše sada za ubogu Hrvatsku. Bješe odtisnuta sasvim od mora i lišena primorskih gradova, te tako gotovo razstavljena s ostalim svietom. Ipak Držislav ne klonu duhom. Najprvo nastojaše smiriti smutnje medju Hrvati i odpadnike kazniti, a zatim sabiraše sile, da odmazdi Mletcima. Pomagan bielohrvatskim banom Godimirom otjera Mletčane najprvo iz Belgrada, a zatim počne raditi, da opet latinske gradove predobije. To mu se činjaše tim lasnije, jer je latinskim žiteljem brzo dodijalo nasilje mletačko, pošto niesu Mletčani poštivali starih pravica, već su ovim gradovom nametali svoje plemiće za načelnike. Ne prodjoše ni dvie godine, a grad Split, koji se je i onako težka srca pokorio jačoj sili, opet se vrati pod okrilje hrvatskoga kralja Držislava. Duždev sin Oton protjeran bi iz grada, a načelnikom Splita postade neki Florin, koji je k jednu bio poglavar susjednoga hrvatskoga grada Klisa (1000).

U to umre težko izkušani kralj Držislav, a nasliedi ga mladji brat Kriesimir II., koji uze najmladjega brata Gojsava za suvladara. Kriesimir II. nastavi djelo svoga pokojnoga brata. Podje mu sretno za rukom, te za nekoliko godina opet podloži svojoj vlasti sve gradove dalmatinske i otoke na moru. Jedinoga Zadra ne mogaše uzeti, ali ga zato neprekidno uznemirivaše, te je gotovo dnevice na nj jurišao. S toga se upravo prepade mletački dužd Oto, sin Petra II. Orseola, ali ni srcem ni duhom nalik slavnomu otcu svomu. Da ne bi upravo sve stečevine otčeve propale, zaplovi Oto g. 1018 s brodovljem prema hrvatskoj obali, da spase grad Zadar. Uzput mu se pokloniše otoci i gradovi Osor, Krk i Rab, te mu iznova zaprisegoše vječnu vjernost. Došav do Zadra obrani Oto ovaj grad od kralja Krešimira II.; ali dalje na jug ne usudi se mletačka mornarica, već se opet vrati u Mletke. Tako ostadoše sjeverni gradovi i otoci latinske Dalmacije u vlasti mletačkoj, dočim su južni, poimence Split, i nadalje priznavali hrvatskoga kralja. Možda bi kralj Kriesimir II. i sam Zadar bio pokorio, da mu u taj čas nije zaprietila velika pogibija od byzantskoga cara Vasilija II. Bugarobijca. Ovaj bješe nakon krvavoga rata od četrdeset godina posve svladao slavnu nekad bugarsku državu, pokorio si zatim sve crveno-hrvatske i srbske oblasti, te se prikučio i samoj hrvatskoj kraljevini. Kriesimiru i bratu mu ne preostade drugo, nego da se i oni ili pokore silnome caru grčkomu ili da s njim zapodjenu borbu za život ili smrt. Kriesimir odabra prvo, pa se g. 1019 zajedno sa svojim bratom i s nekimi bani hrvatskimi dobre volje pokori dobitniku, caru Vasiliju II. Ovaj pako radostan, što mu nije više krvi prolievati, zadovolji se time, što ga je hrvatski kralj priznao za svoga vrhovnoga gospodara, pa ostavi hrvatskome kraljevstvu sve stare pravice i sloboštine, pače samoga Kriesimira obasu častmi, ime-

novavši ga patricijem, i povrh toga pošalje mu još bogate darove.

Sva se Hrvatska pokloni byzantskomu caru, jedini Sermo, ban kitnjastoga Sriema, otimaše se sili grčkoj. On ne htjede slušati ni svoga kralja ni byzantskoga cara, već se ponese ko da je samosvojan vladalac. Zato bi iz Carigrada naloženo Konstantinu Diogenu, upravitelju susjedne bugarske pokrajine na jugu Dunava, da Sermona nadhrva i pokori. No Konstantin posluži se radje prievarom. On pošalje Sermonu iz svoje stolice Beograda glasnike i poruči mu, da se želi s njim negdje sastati i o nekih stvarih porazgovoriti. Da se ban ne bi bojao zasjede ili izdaje, predloži mu, da će se sastati na medji svojih oblasti, na rieci Savi ili Dunavu, ali da nijedan ne smije sobom povesti više od tri sluge. Sermo uzvjeruje lukavome Grku i dodje na ročište. Pošto su neko vrieme razgovarali, Konstantin naglo izvadi nož, što ga bješe skrio u njedrima, i turi ga Sermonu u rebra. Sermo pade mrtav na zemlju, dočim se sluge njegove od straha razbjegoše. Na to Konstantin na brzu ruku sabere nešto vojske i provali u Sriem. Prestravljenu udovicu Sermonovu zastraši tim još više, i koje silom koje obećanji sklonu ju, da je predala Sriem grčkomu caru. Ona sama ode na to u Carigrad, gdje se kasnije udade po drugi put za odlična velikaša; Sriem pako ne vrati se više pod Hrvatsku, nego bi podčinjen izravno byzantskomu carstvu. Prvi namjestnik carski u Sriemu bijaše sâm Konstantin Diogenes (1019).

Kažu stare priče i predaje, da je baš u to doba negdje hrvatski kralj Kriesimir II. počeo prijateljevati s Magjari na sjeveru svoje države. Magjari naime, pošto su za svoga kneza Arpada i prvih mu nasljednika još pol stoljeća srednju Evropu oblietavali i pustošili, na jedan put se iza krvavoga poraza kod Augsburga (955)

smiriše, a njihovi knezovi počeše misliti i snovati, kako bi svoj narod priučili urednu životu. Knez Gejza dapače dade se i pokrstiti i dozvoli kršćanskim svećenikom, da naviještaju rieč Božju po Ungariji. Još veći prijatelj kršćanske vjere i poredka bijaše Gejzin sin Stjepan Sveti (997—1038), suvremenik hrvatskoga kralja Kriesimira II. Stjepan najprvo svlada sve protivnike kršćanske vjere medju Magjari, a zatim osnuje u Ungariji nadbiskupiju u Ostrogonu i više drugih biskupija. Tim udje u volju rimskome papi Silvestru II., koji trudoljubnome Stjepanu pošalje kraljevsku krunu na dar. Stjepan dade se upravo g. 1000 ovom krunom okruniti i prozva se „apostolskim“ kraljem Ungarije. Da bi lašnje u svojem kraljevstvu mogao bolje utvrditi kršćanstvo i druge dobre uredbe, nastojaše kralj Stjepan, da živi sa susjedi svojimi vazda u prijateljstvu i ljubavi. Tako zavoli i hrvatskoga kralja Kriesimira II, a stare predaje tvrde, da je Stjepan čak i svoga jedinca sina Emerika htio oženiti kćerju hrvatskoga kralja. No Emerik razderan bi u lovu od divljega vepra, te s toga se ne izpuni želja Stjepanova; ali zato potraja ipak ljubav i sloga obiju kralja sve do smrti Stjepanove.

Dok je u Hrvatskoj vladao kralj Kriesimir II., živio je njegov sinovac Stjepan, sin nesretnoga Svetoslava Suronje, kroz mnogo godina u Mletcih. Kad ga je naime otac g. 998 predao za taoca duždu Petru II. Orseolu, odvede ga ovaj sobom u Mletke, gdje ga je na svom dvoru dao odgajati sasvim po latinskom, ne bi li se prometnuo u čitava Latina. Na sjajnom dvoru duždevu vidio je, čuo je i uživao je mladi Stjepan mnogo toga, o čem nije ni slutio u svojoj domovini. U Mletcima bo živjelo se tada na duždevu dvoru gotovo ko i na carskom dvoru u Carigradu. Mlada duždevica Marija, rodom Grkinja, bijaše tako razkošna i objestna, da se nije htjela ni umivati

vodom zdenčanicom, već su hitre sluge morale ranom zorom kupiti bisernu rosu, u kojoj bi se ohola Grkinja kupala. A nije ni jela hvatala prstima, kako je tada bio običaj, već bi joj eunuhi (škopljenici) rezali jestvine najprvo u sitne komade, a onda bi ih ona dodavala ustima zlatnom spravom, koja je imala po dva šiljka. I sobe Marijine vonjale sû vazda najugodnimi mirisavkami. Uz ovu Mariju i njezine drûge odhranio se hrvatski kraljević Stjepan. Mora da se je dobrano polatinio, jer mu je duždo Petar II. negdje oko g. 1008 dao svoju rodjenu kćer Hicelu za ženu. Tako kraljević Stjepan dodje u svojtu i grčkome caru, te ostade udilj u Mletcih i za vladanja svoga šure, duždа Otona I. No g. 1026 bukne u Mletcih buna proti porodici Orsela: duždd Oton I. bi skinut i sa čitavom svojtom svojom poslan u Carigrad, te se nikad više ne vrati u domovinu. Ovom prilikom ostade hrvatski kraljević Stjepan bez kuće i kućišta. Ne znamo, kuda je sve vrludao; no na posljedku se vrati u Hrvatsku, gdje ga primi stric Kriesimir II. Pa kad je zatim g. 1035. Kriesimir II. umro, uzpne se na hrvatsko priestolje sâm Stjepan.

Stjepan I. (1035—1058) bijaše zaklet dušmanin mletačkoj obćini, koja bješe rodjake njegove iz svoga krila izbacila. Zato je svakom prigodom nastojao, da naškodi Mletcima, a napose da im otme one gradove dalmatinske, koji su bili u njihovih rukuh. Pri ovakih poduzećih pomagao ga je izprva i ugarski kralj Petar, nasljednik kralja Stjepana, a sin protjeranoga duždа mletačkoga Otona I. Orseola. Ugarski kralj Petar bio je takodjer kivan na Mletke, što su mu otca lišili dostojanstva, pa je zato rado pomagao svomu tetku, hrvatskomu kralju, kad je otimao Zadar i susjedne otoke. Već god. 1042 vlada Stjepan Zadrom, te je bielohrvatski ban Stjepan Pras bio u to doba načelnik u Zadru i upravitelj čitave I-

tinske Dalmacije. Ali Mletčani ne mogoše toga podnijeti. Duždo njihov Dominik Contaren započe već 1044 iznova borbu za Zadar, koja potraja više godina, a završi se tako, da je napokon g. 1050 Zadar opet spao pod Mletčane. Ova šestgodišnja borba bila je veoma krvava: neprestano se vojevalo oko Zadra, Osora, Raba i Krka, koji su svedjer mienjali svoje gospodare. Ratne grozote bile su toli silne, da ih pobožni biskup osorski Gaudencije nije mogo dulje svojima očima gledati; zato se odreče svoje biskupske časti i vrati u svoju domovinu Italiju.

Stjepan I. ne mogaše još ovaj put održati Zadra ni sjevernih otoka, ali se je bar pokazalo, da je hrvatska mornarica opet ojačala i da se može ogledati s mletačkim brodovljem.

Oko g. 1058 umre Stjepan I. i ostavi za sobom sina Petra Kriesimira, koji izvede sretno sve, za čim je otac mu zaludu težio.

12. Petar Kriesimir Veliki.

(1058—1073).

Petar Kriesimir, sin kralja Stjepana I. i mletačke duždevne Hicele, primi kraljevstvo hrvatsko iz ruku otčevih prilično jako i oporavljeno, premda nije bilo ni iz daleka onako silno i prostrano, kako no za prvoga kralja Tomislava. Crveno-hrvatske oblasti bijahu već od bune bana Pribunje za sve vieke odružene od Biele Hrvatske, te je baš nedavno Stjepan Vojslav (1042) sjedinio Duklju, Travunju i Humsku zemlju u jednu samostalnu državu, koja je kasnije izašla na glas pod imenom kraljevine Dukljanske. I banovina bosanska bijaše odavna svoja, a banovina sriemska ostala svedjer pokrajinom byzantskom. Tako je Petar Krešimir u prvi čas vladao jedino bano-

vinami bielohrvatskom i slovinskom, k tome su mu vlast priznavali neki gradovi latinske Dalmacije, poimence Split i Trogir. No zato je ostale gradove latinske, kako no Zadar na kopnu, zatim gradove Krk, Rab i Osor na otocih zatekao u rukama mletačkim, premda mu se je otac Stjepan I. kroz čitavo vladanje svoje neprestance trudio, da ih pridobi pod žezlo svoje.

Čim se je Petar Krešimir zakraljio i u prisuću papina poslanika Majnarda ovjenčao kraljevskim viencem, prva mu je bila briga, da Zadar i druge latinske gradove iztrgne iz ruku mletačkih, pa da tako hrvatska država opet zahvati čitavo primorje od Istre do rieke Cetine. I nije ga kidala sumnja, hoće li mu djelo poći za rukom. Ta on je bio u volji latinskim žiteljem ovih gradova, pošto je i u njemu tekla latinska krv, kad ga je rodila majka Latinka. K tome bio je u rodu ili bar u svojti s najodličnijimi tada porodicami zadarskimi, poimence s Madijem i njegovom braćom, koji su obnašali najveće časti u gradskoj obćini. Sam Madije bio je nekad gradski načelnik, a brat mu Dujam vele ugledan gradjanin. Ovaj je sa svojom ženom Vekenegom rodio više djece, od kojih je Petar Kriesimir najviše volio Čiku, gotovo ko rodjenu sestru.

Kad je dakle Petar Kriesimir počeo o tom snovati, da Zadar otme Mletčanom, sami su zadarski gradjani radili njemu u prilog. A za Zadrom povedoše se i gradovi na otocih, tim radje, što se je u njih kao i u samom Zadru bilo nastanilo već mnogo hrvatskih porodica, koje su voljele hrvatskoga kralja, nego li mletačkoga dužda. Na posljedku nije se tome protivio ni novi car byzantski Isak Komnen, koji se bješe netom zacario u Carigradu. I tako se zgodi, da su se jednoga dana Zadar i gradovi na otocih odmetnuli od Mletaka i dali pod zakrilje Petra Kriesimira i države hrvatske.

Sada bijaše u vlasti Petra Kriesimira čitava latinska (ili romanska) Dalmacija sve do ušća Cetine, naime gradovi Zadar, Split i Trogir na kopnu, i Rab, Krk, Osor s nekimi manjimi gradovi na otocih. Radostan s toga prozove se Petar Kriesimir kraljem Dalmacije, i uzvisi tiem ove gradske obćine na kraljevinu, ravnu Hrvatskoj. A da ne bi bilo više smutnja ni nesporazumka, uredi Petar Kriesimir baš potanko, kako će ovi gradovi vladati sami sobom i kako će se ponieti prema svome kralju. Gradovi latinski ne će se pokoravati bielohrvatskomu banu, nego jedino kralju Hrvatske i Dalmacije, koji će vladati njima u ime byzantskoga cara. Svaki grad imat će svoje oblastnike, koje će si birati sami gradjani; najveći je oblastnik gradski načelnik ili prior, koji upravlja gradom. Zadarski načelnik bit će zastupnik i poglavica svih načelnika, zvat će se zato strateg ili katapan, te će biti posrednik med kraljem i gradskimi obćinami, a predvodit će i brodovlje gradskih obćina. Kralj Petar Kriesimir nadari još bogato romanske gradove obilnimi povlasticami: da ne će pačati u izbor gradskih zvaničnika i biskupa, već da će potvrditi svakoga, koji bude redovito izabran, da ne će silom naseljivati u te gradove hrvatske žitelje, da ih ne će podložiti ni banom ni županom itd. Nasuprot obvezaše se gradovi, da će svoga kralja darivati darovi, da će mu plaćati dio svoga dohodka od luka, i da će ga svojimi brodovi pomagati, ako bi morao poći na vojnu.

Malo zatim desio se je mjeseca veljače 1059, kralj Petar Kriesimir u hrvatskom gradu Belgradu, u kojem su se posljednji kralji hrvatski bili krunili. Upravo s toga počeo se je Belgrad smatrati glavnim gradom Hrvatske, premda hrvatski vladari niesu imali stalne priestolnice, već su boravili sad u Kninu, sad u Ninu, sad opet u Belgradu ili kojem latinskom gradu. Petar Kriesimir

došao u grad, da se sastane s odličnici i velmožami svoga kraljevstva u mali sabor ili u kraljevsko vieće. U gradu ga dočekali načelnik Dragoslav i domaći biskup Teodosije, a domala dohrli amo bielohrvatski ban Gojko i župani susjednih župa, kako no župan lučki Prvaneg i župan sidražki Jurina. Kralja pako dopratili njegovi dvorski častnici, poimence tepčija Boleslav, Juraj vratar, i drugi. Mora da se je viećalo o važnih stvarih, pošto se je u vieću desio i opat Majnardo, poslanik pape Nikole II. Kad se viećanja svršiše, dodjoše pred kralja podanici njegova kraljevstva, budi da im sudi, budi da im milosti i povlastice dieli. Tako dodje preda nj i Benediktinac Andrija, opat nedavno osnovanoga samostana sv. Ivana u Belgradu, pa zamoli kralja, da podieli mladjanome manastiru sve sloboštine i povlasti, koje su tada uživali drugi samostani po Hrvatskoj i Dalmaciji. Petar Kriesimir usliša molbu opatovu, pače i sam nadari samostan, poklonivši mu čitavi otok Žirje (Zuri) i dvorac Rogovo nedaleko od grada Belgrada.

Petar Kriesimir nastojaše svakom prilikom, da vladanje svoje utvrdi, i da toli u Hrvatskoj koli u Dalmaciji uvede stalan mir i poredak, da se više ne vrate prijašnja burna vremena. Upravo zato obilazio je redom sve oblasti i sve banovine, a i župe, te bi svagdje mirio i redio, kako je nuždno bilo. Njegdje g. 1062. desio se u svom svratištu u gradu Ninu, okružen dvorskimi častnici: tepčijom Boleslavom, djedom Volešom, posteljnikom Budecom, volarom Zovićem, štitonošom Drugonjom, vinotočem Djedovitom, i drugimi. Bio je tu i njegov dvorski kapelan Ivan, zatim biskup hrvatski Adam, na posljedku i dva susjedna župana: ninski župan Adamić i lučki župan Vlkić (Vukić). Došao u to na kraljevski dvor opat samostana sv. Krševana iz Zadra, pa zamolio kralja, da potvrdi samostanu sve povlasti i sloboštine, što mu ih

podieliše slavni predji njegovi. Kralj na to izdade samostanu ovu povelju: „Ja Kriesimir, koji se drugim imenom zovem i Petar, kralj Hrvata i Dalmatinaca, obznanjujem svima, da mi se činilo pravo i zdravo, da se ne zavrgnu odredbe mojih pradjedova, a najmanje one, koje su učinjene za spas duša njihovih! Našli smo naime medju djelima pradjeda našega Kriesimira Starijega, da je on za sve vjekove darovao manastiru sv. Krševana u Zadru neki posjed Diklo. Ovaj posjed ostade netaknut vlastnikom za njegova vladanja i za njegova sina Držislava, isto tako za vrieme Svetoslava i braće mu Kriesimira i Gojslava, pa i za njegova sina Stjepana, otca moga. Zato i mi to potvrdjujemo, te hoćemo da to stoji u sve vieke. A tko bi poslije smrti moje htio da ovu povelju poruši, neka ga stigne srčba posljednjega sudca. Dano u gradu Ninu".

Dok je Petar Kriesimir ovako obilazio svojom državom, i svagdje mirio i redio, zgodilo se na sjeveru Hrvatske nešto, na što je morao da svrati pozornost svoju. U Ugarskoj naime vladao je od g. 1046., kad su Magjari protjerali svoga kralja Petra, muž vele poduzetan i hrabar, po imenu Andrija. Kralj Andrija bio je Hrvatom opasan susjed, jer nije poput Petra bio u rodu s hrvatskimi Kriesimirovići; zato se Petar Kriesimir već u prvi čas pobrinu, da u slovinskoj banovini namjesti bana jaka i odlučna. Tako postade banom slovinskim Dimitrija Zvonimir, za koga ne znamo, iz kojega je plemena hrvatskoga poteko, jedino je poznato, da je imao ujaka Stresu.

Ban slovinski Zvonimir nije samo branio svoju banovinu, nego je koji put i uticao u posle ugarske. U Ugarskoj bješe kralj Andrija I. zaručio svoga sina Salamuna s njemačkom carevnom Juditom, ali tim ozlovolji korenjake magjarske, te se na nj digoše. Andrija po-

gibe g. 1061., a nasliedi ga brat Bela. No i ovaj umre već iza dviju godina i tad nastadoše u Ugarskoj silne smutnje i nemiri: jedni prianjahu uz Beline sinove Gejzu i Ladislava, a drugi pomagahu Salamona, sina Andrije I. U te borbe umieša se i slovinski ban Zvonimir, pristajući uz stranku Gejze i Ladislava. Tek g. 1065. izmiriše se protivnici u Pečuhu. Gejza i Ladislav priznaše svoga bratića za kralja, ali svaki njih dobi za to jedan dio Ugarski, da njim upravlja ko vojvoda. Bit će, da je vojvodina Ladislavljeva medjašila sa slovinskom banovinom, pa je tako ban Zvonimir i dalje prijateljevao s ugarskimi kraljevići. Braća Gejza i Ladislav zavoliše ga na posljedku tako, da su mu još iste godine 1065. svoju rodjenu sestru *Jelenu* (Hrvati ju prozvaše *Liepa*) dali za ženu. Tako postade ugarska kraljevna hrvatskom banicom.

Kralj Petar Kriesimir sigurno se je veselio, kad je vidio, da mu je ban i podanik postao šurom ugarskih kraljevića. Sad je hrvatska država na sjeveru mirna, a moglo bi se zgoditi, da Zvonimir postane i kraljem ugarskim. No u drugu ruku hvatao je Kriesimira strah, kad je u svom vladanju vidio moćna bana, osiljena tudjom pomoći, koji bi mogo jednom učiniti ono, što nekad ban Pribunja iza Kriesimira I. Strah kraljev bio je još veći, što nije sam imao od srca mužkoga poroda, nego jedino kćer Nedu. Ni braća niesu mu bila više na životu, za to se živo zabrinu, kome da namre državu svoju, da ne bude iza smrti njegove poprište otimačine i tudjih spletaka. U toj nevolji obrati svoje oči na mladoga *Stjepana*, sinovca svoga, te ga g. 1066. odredi za svoga suvladara, a iza smrti svoje za nasljednika. Stjepan ne e biti niti kralj niti ban, ali će zapoviedati i banom, a o nema kralja u zemlji: on će biti kraljev namjestnik ı čitavoj državi. Zvat će se *vojevoda* (po latinski du ;

a čim umre kralj, zamienit će ga na priestolju, da ne bude smutnja ni nemira u zemlji.

Ovako mišljaše Petar Kriesimir da je osigurao mir Hrvatskoj i poslije smrti svoje. Malo zatim desio se je u utvrdjenom gradu Šibeniku. Mora da se je tamo viećalo o veoma važnih stvarih crkvenih, jer su se oko kralja skupili svi biskupi hrvatski i dalmatinski. Bijaše tu duhovni prvak čitavoga kraljevstva, nadbiskup splitski Lovrinac, zatim biskup zadarski Stjepan, hrvatski biskup Rajnerije, trogirski biskup Ivan, belgradski biskup Dabro, rabski biskup Drago i osorski biskup Petar. Upravo je kralj slavio Božić u kolu ovih duhovnih pastira, kad no preda nj dodje rodjakinja mu Čika iz grada Zadra. Muž Čikin Andrija bješe nedavno tužno poginuo od ubojničke ruke, a to se toli živo kosnulo plemenite gospodje, da je odlučila okaniti se svieta i njegova ništavila, pa poći u samostan. U to ime sagradi sama u Zadru nov samostan sv. Marije za duvne, gdje će Bogu služiti sa starijom kćeri svojom Domnamom, dočim joj se je mladja kći Vekenega udala za plemića Dobroslava. Izgradivši i uredivši taj manastir dodje Čika sada već ko predstojnica njegova u Šibenik pred „brata svoga“, kralja Petra Kriesimira, da svome djelu izhodi „kraljevsku slobodu“ i druge povlasti. Kriesimir dočeka „milu sestru“ razkriljenih ruku, pa s privolom svoga sinovca, vojvode Stjepana i nadbiskupa splitskoga podieli novome manastiru sve, što je Čika zatražila.

Pored duhovnih posala nije Kriesimir zaboravljao ni svjetskih stvari. Možda već od prvoga dana njegova vladanja gonila ga je živa želja, da Hrvatskoj vrati onu snagu na moru, što ju je imala za kralja Tomislava, kada su joj i sami ponosni Mletci plaćali danak. U njegovoj vlasti bili su doduše svi primorski gradovi i otoci jadranskoga mora sve do Cetine, te je mogao sabrati

liepo čislo brodova; ali ponajglavniji pomorci, smioni Neretljani, koji su nekad bili strah i trepet Mletaka, niesu ga priznavali za svoga kralja. Odluči zato osvojiti čitavu oblast Neretvu sa svimi otoci, pa tako razširiti državu hrvatsku na jugu od Cetine do Neretve. Kako je Neretva bila tada sama za se, te nije spadala ni na dukljansku ni na srbsku državu, bilo je Kriesimiru veoma lako, da svlada tu malu oblast te ju pridruži Bieloj Hrvatskoj. Osim triju župa neretavskih na kopnu (duvanjske, makarske i rastočke) biše pridruženi hrvatskoj državi i veliki otoci Brač, Hvar i Vis, a valjda i Korčula. Petar Kriesimir namjesti u osvojenih župah i na otocih najpouzdanije svoje župane, a čini se, da je tom prilikom ovamo naselio pleme Kačića, koje se je kasnije upravo ovdje proslavilo. Od makarske župe postala je župa morska, te se već malo zatim spominje morski župan Rusin, po svoj prilici od plemena Kačića.

Odkako je Petar Kriesimir pridružio hrvatskomu kraljevstvu nekadašnju Neretvu, podigla se upravo silno mornarica hrvatska. Broj brodova i mornara povećao se znatno, a Hrvati se opet domogli stare premoći na jadranskom moru. Mletčani niesu sada ni snivali, da bi se mogli prikučiti obalam hrvatskim, već su sretni bili, što ih niesu uznemirivali hrvatski mornari.

Godine 1069., pošto bješe Neretva hrvatskoj zemlji pridružena, sazvao je opet Petar Kriesimir mali sabor ili vieće najuglednijih velmoža hrvatskih Saborovalo se u kraljevskom dvoru u Ninu. Ovom prigodom napisao je hrvatski biskup Anastasije, kancelar kraljevskoga dvora, u ime kralja Petra Kriesimira ovu povelju: „Ja Kriesimir, upravljajući Božjom milošću Hrvatskom i Dalmacijom, i kraljujući iza djeda svoga blažene uspomene kralja Kriesimira i otca svoga kralja Stjepana, — koji oba sretno počivaju u Kliškom polju — stolovao

sam u svom svratištu (dvoru) u Ninu, te sam zajedno s prisutnimi župani, knezovi i banovi, a i kapelani moga kraljevskoga dvora počeo o tom razmišljati, kako bi svemogući Bog očuvao podieljeno mi vladanje moga nasljednoga kraljevstva i podielio dušam mojih predja i predšastnika vječni pokoj. I pronadjoh, da od djelâ milosrdja nije Bogu ništa povoljnije i našega zemskoga dvora dostojnije, nego kad se posvećeni stanovi svetaca i nebesnika snabdjevaju posjedi i dostojnimi darovi. Pa pošto je svemogući Bog naše kraljevstvo na kopnu i po moru razprostranio, odlučismo i spremna srca ustanovismo, da ćemo samostan sv. mučenika Krševana (u Zadru) počastiti posjedi i zemljami. Nadjòsmo takodjer u djelih predšastnika naših, preuzvišenih naime kraljeva (hrvatskih), da su i oni taj samostan darivali premnogimi posjedi i zemljami; a mi, ne htijući ma ni čim odstupiti od staze predja naših, dajemo i darivamo za spas duše moje i svih mojih pokojnika tebi, blaženi Krševane, i po tebi gospodinu Petru, vriednome opatu tvoga svetoga dvora, naš vlastiti (kraljevski) otok, što se prostire u našem dalmatinskom moru, a zove se Maon, kojemu se s iztočne strane stere otok, koji se u hrvatskom jeziku zove Vir. Ovaj otok (Maon) dakle neka posjeduje manastir sv. Krševana u sve vieke i neka ga nitko od umrlika u tome ne smeta, jer tako odredi naša dobra volja uz privolu i na molbe velemoža čitavoga kraljevstva našega. Da pako ova darovnica naša bude trajna i i vriedna kroz sva vremena, potvrdjujemo ju i podpisujemo mi sami zajedno s našimi biskupi, i odredjujemo, da svaki čovjek, koji bi, ne spominjući se Božjega suda i prezirući našu kraljevsku čast, htio da otme ovaj otok rečenomu samostanu, bude krivac na posljednjem sudu; neka ga u vječnosti stigne sudbina Heroda, Jude i Si-

mona maga, neka bude proklet od Boga i njegovih apostola, od svih svetaca, a najpače od sv. Krševana. Naredjujemo još, da ovaki zločinac plati našemu dvoru, — bilo to za kojega mojih nasljednika kralja, budi župana ili bana — globu od sto libara zlata, i da bude u čitavom kraljevstvu našem za uviek nepošten (da izgubi sva prava). Ja Kriesimir, kralj Hrvatske i Dalmacije. Ja Stjepan, biskup zadarski, podpisah. I ovo su imena svjedoka, koji su tome činu prisustvovali: Adamić, ninski župan, svjedok. Boleslav, dvorski župan, svjedok. Vlkić, župan lučki, svjedok. Voleša, djed, svjedok. Budec, posteljnik, bribirski župan, svjedok. Ivan, kraljevski kapelan, svjedok. Petar, sudac kraljevskoga dvora, svjedok. Studec, kraljevski vinotoč, svjedok. Lèo, carski protospatarij i katapan čitave Dalmacije, svjedok. Selislav, ninski sudac, svjedok. Adam kaludjer, opat sv. Bartolomeja, svjedok. Petar, župan sidražki, svjedok. Dragomir, župan cetinski, svjedok. Andrija, belgradski načelnik, svjedok. U gradu Ninu, Amen."

U ovo vrieme — oko god. 1069. — bijaše Petar Kriesimir na vrhuncu svoje moći i slave. Nijedan kralj iza Tomislava nije se mogao ponositi, da je kralj samo „Božjom milosti", već su svi više ili manje priznavali vrhovnu vlast byzantskih careva. Odavna već nije mogao nijedan hrvatski kralj zvati jadransko more „svojim dalmatinskim morem", to je tek možno bilo Petru Kriesimiru, odkad je zavladao latinskom Dalmacijom i Neretvom. Zato i nije pusta hvala, kad se kralj ponosi, da mu je „svemogući Bog razprostranio kraljevstvo po kopnu i moru", ta Hrvatska je sizala tada od Drave na jug do Neretve; a što je prikupio zemalja prema iztoku, nije nam poviest zabilježila, već samo naslućujemo, pošto su ga u Ninu dvorili „knezovi i banovi". Ta ostale su nam samo darovnice, što ih je podielio manastirom

primorskih gradova, a da su se kojom srećom sačuvala i druga pisma, koli bi nam se sjajna ukazala doba kralja Petra Kriesimira, koga su punim pravom noviji povjestnici hrvatski prozvali Velikim. A i jest bio velik kralj, jer je Hrvatsku iza duboka pada opet podigo i stari joj sjaj povratio. On je „obnovitelj hrvatske države“, kako ga je okrstio znameniti neki njemački povjestnik.

Zadnjih godina svoga vladanja živio veliki kralj hrvatski posve mirno. Njegova rieč slušala se od Drave do Neretve, od mora na iztok do Vrbasa i možda do Drine. A Petar Kriesimir, sretan što ga je Božja milost toli obilno nadarila, činio zadušbine i Bogu ugodna djela. Za njegovim primjerom povedoše se i velikaši i plemići kraljevstva hrvatskoga. Petar, župan sidražki, poklonio sa svojim bratom Slavićem samostanu sv. Krševana svoj posjed u Obrovcu. Gradjani ninski, braća Zovinja, Desimir, Petar, Gromela i Slavić darovali takodjer istome samostanu svoj posjed u Obrovcu, a tu darovnicu potvrdio g. 1072 kralj Kriesimir, kad je sa svojim dvorom boravio u Ninu. Sličnih darovnica izdadoše još i drugi. Dvorski djed kralja Kriesimira, po imenu Ivan dobi na poklon od svoga kralja njeku zemlju „Brda“, te ju kasnije dozvolom kraljevom pokloni samostanu sv. Krševana; istomu samostanu darova i plemić Hrvatin sa svojim bratom Ljutstrahom svoj posjed u Sikiranih. Kralj Petar Kriesimir najvolio je boraviti medju svojimi hrvatskimi podanici. Jednom prigodom, prolazeći sidražkom župom, svrati se dobri kralj sa svojom ženom i družbom u kuću svoga vjernoga sokolara Aprića. Kralj ostade čitav dan na dvoru ovoga plemenitoga Hrvata, da bi se od putovanja odmorio. Sretni Aprić podvorio je ljubljenoga kralja baš kraljevski, a pod večer, kad se je Kriesimir spremao na polazak, pokloni Aprić kralju najboljega svoga konja i momka, kraljici najvještiju robinjicu, kra-

ljevu štitonoši štit i koplje, a ostalim dvoranikom druge darove. Premda je to Aprić po tadanjem običaju bio dužan da čini, kralj ne htjede darova badava primiti, već pokloni vjernome sokolaru svome posjed u Jelčanih, koji je kasnije Aprić darovao samostanu sv. Ivana u Belgradu. Ma da je Petar Kriesimir osobito volio Hrvate i najradje boravio u njihovu kolu, ipak je cienio i osobito pazio i svoje latinske podanike, a poimence biskupe njihove. Nadbiskup splitski, umni Lovrinac, i biskup trogirski Ivan, koji bi kasnije od pape svetcem proglašen, bijahu glavni savjetnici i doglavnici njegovi iza banâ i vojvode i u svjetovnih stvarih. Pa kako je kralj ljubio svoje podanike obiju jezika, tako su se i sami podanici počeli medju sobom paziti, cieniti i ljubiti. Hrvatske djevojke udavale se u latinske gradove, a ponosne Latinke polazile za plemenite Hrvate. Latinka Većenega udala se tako za Hrvata Dobroslava. Latini, ovako sretni i zadovoljni pod žezlom hrvatskoga kralja, zaboravili lako na byzantskoga cara i mletačkoga duždа, te su i u javnih izpravah svojih spominjali samo ime Petra Kriesimira, kome su i hvalospjeve pjevali u svojih crkvah.

Godine 1070 zgodiše se dvie znamenite promjene u kraljevstvu hrvatskom. Ban bielohrvatski Gojko ili umre ili odstupi, a na njegovo mjesto dodje dosadanji slovinski ban Dimitrija Zvonimir, rodjak ugarskoga kralja. Drugo bješe još znamenitije. Petar Kriesimir pridruži se ove godine što tjesnije rimskome papi Aleksandru II., želeći se ovako u jedno kolo uhvatiti s ostalimi vladari zapadne Evrope, koji se okupiše oko rimskoga pape, da ih moć njegova ojača i pridigne. Jer baš tada počelo se iz Rima nauk širiti, da kao što je Bog stvorio dva nebeska svjetla — sunce i mjesec, — da preko trakova njihova svjetla čovječje oko može gledati ljepotu svieta, da je tako isto Gospodin Bog učinio dvie vlasti, apostolsku (papinsku) i

kraljevsku, da sačuvaju red u društvu ljudskom, da ne dospije čovječji rod, stvoren na spodobu tvorca, u bogomrzke bludnje. Te dvie vlasti pako da je Bog uredio tako, da je papinskoj dao prvenstvo pred kraljevskom, pošto ova potiče od apostolske, baš kao što i mjesec dobiva svoju svjetlost od sjajnoga sunca.

Koncem g. 1073 umre negdje slavni kralj Petar Kriesimir. Sahraniše ga svečano na Solinskom ili Kliškom polju, gdje su počivali kosti slavnih predja njegovih. Tamo naime stajale su dvie crkve: sv. Stjepana i sv. Marije, što ih bješe sagradila i darovala splitskoj nadbiskupiji neka hrvatska kraljica Jelena. U crkvi sv. Stjepana bile su grobnice knezova i kraljeva hrvatske krvi; tu bi pokopan i Petar Kriesimir. Ali ne ostade miran u tom grobu svojem. Za groznih navala turskih razorena bi crkva sv. Stjepana, samostanci, koji su tu bdili nad grobovi hrvatskih kraljeva i kraljica, biše raztjerani, a grobnice uništene. Tako ne znamo danas više, gdje je bio grob Petra Kriesimira Velikoga, da se poklonimo pepelu njegovu i pomolimo za dušu njegovu.

13. Dimitrija Zvonimir.

(1076—1088).

Umah po smrti kralja Petra Kriesimira digoše se u hrvatskom kraljevstvu tri stranke. Jedna htjede za vladara Stjepana, nećaka Kriesimirova, druga prianjaše uz bana Zvonimira, dočim je treća nastojala da uzvisi na priestol župana Slavića od roda Svačića. Stjepanovih pristaša bilo je u dalmatinskih gradovih i medju latinskim svećenstvom, Zvonimira pomagahu njegovi magjarski rodjaci, dočim se je Slaviću priklonio najveći dio hrvatskoga naroda, kome nije bilo posve poćudno, što je po-

kojni kralj Petar Kriesimir toliko ugadjao latinskim žiteljem, te se priljubio rimskome papi ko čestit sinak dobrome otcu. Ova narodna stranka hrvatska pretegnu, i hrvatskim kraljem postade Slavić od plemena Svačića. No proti ovome podigoše se Latini i latinsko svećenstvo, a i sâm papa rimski ne htjede ga priznati. U Hrvatskoj nastadoše smutnje i nemiri, te su protivnici Slavićevi pozvali u pomoć hrabre Normane iz južne Italije. Slavić se diže da otjera Normane, ali bješe loše sreće: Normani ga zarobiše i povedoše sobom u svoju domovinu, gdje mu nestade traga i glasa.

Tako ostade hrvatska država koncem g. 1075. bez kralja. Glasoviti rimski papa Gregorije VII. nastojaše sada, da hrvatskim vladarom postane čovjek, koji bi pošao tragom Petra Kriesimira, te se što bolje priljubio rimskoj stolici. Gregorije VII. htjede naime, da još više uzvisi papinsku vlast, no što je bila za njegovih predšastnika. Svi vladari Evrope neka budu jedna zadruga, kojoj će poglavar biti papa, namjestnik Božji na zemlji. Papa bit će takodjer prvi vojvoda čitavoga kršćanskoga svieta; pod njegovim stiegom ići će kršćanski vojnici, s križem na prsima, daleko preko mora, u svetu zemlju Palestinu, pa će tamo nevjernikom otimati Jeruzolim i druga sveta mjesta, gdje no je Spasitelj naš živio, naučao i umro.

Kako je veliki papa Gregorije VII. htio, da mu svi kršćanski vladari budu poslušni i da ga podupiru: tako je želio, da mu i novi hrvatski vladar bude posve odan pristaša. Upravo zato naložio je svomu poslaniku u Hrvatskoj i Dalmaciji, biskupu sipontskomu Gerardu, da radi u prilog samo takovu čovjeku, koji bi obreko, da će u svem slušati papu. Kraljević Stjepan, sinovac Petra Kriesimira, bijaše u taj čas težko bolestan, pa se sklo-

nio u samostan, da umre u miru Božjem; ostade dakle jedini ban Dimitrija Zvonimir od sva tri takmaca. Ovaj privoli na zahtjeve i želje papine, pa zato uloži papin poslanik sve svoje sile, da i Hrvati i Latini izaberu Zvonimira za svoga kralja. I tako bi negdje polovicom godine 1076 Zvonimir gotovo jednodušno izabran kraljem Hrvatske i Dalmacije.

Papa Gregorije VII. odluči sada što sjajnije odlikovati svoga odabranika. Pošto sam nije mogo doći, pošalje u Hrvatsku posebnoga poslanika, koji će u ime njegovo ovjenčati izabranoga kralja kraljevskim viencem. Poslanik taj bješe Gebizon, opat sv. Aleksija i Bonifacija u rimskom samostanu na briegu Aventinu.

Dan 8. listopada 1076 znamenit je u poviesti hrvatskoj. Polegla toga dana sila naroda po prostranom polju solinskom, da svojim očima gleda krunisanje kralja Zvonimira. Eto se sabrala kita duhovnih pastira: tu je prvostolnik splitski Lovrinac, biskup zadarski Stjepan, hrvatski biskup Gregorije, biogradski biskup Teodosije, osorski Vasilije, ninski Formino, trogirski Ivan. Došli i bani, župani (Dobrila hlivanjski, Pribina cetinski), a i drugi velikaši kraljevstva. Izabranoga kralja okružili njegovi dvorski častnici, od kojih se poimence napominje tepčija Dominik. Krunisanje obavljalo se u crkvi sv. Petra. Iza svečane mise stupi opat Gebizon pred sabrani narod i proglasi, da je Dimitrija Zvonimir složnim izborom naroda i privolom svećenstva izabran za kralja Hrvatske i Dalmacije. Zatim podje do Zvonimira, te ga u ime pape Gregorija VII., gospodara svega kršćanskoga svieta, naresi znakovi kraljevske časti i vlasti, istimi znakovi, koji su nekad resili Tomislava i njegove nasljednike. Na posljedku stavi mu na glavu i krunu hrvatsku. Ovjenčani kralj klekne na to pred papina poslanika, podigne

desnicu, te prisegne vječnu vjernost i privrženost rimskoj stolici ovom zavjernicom:

„Ja Dimitrija, koji se zovem i Zvonimir, pomoći Božjom kralj Hrvatske i Dalmacije, obvezujem se, obričem i obećajem tebi, opate Gebizone, koji si mi podielio kraljevsku krunu u ime papino, da ću nepromienjeno vršiti sve, što mi tvoja svetost bude naložila. U svem i svačem čuvat ću vjeru apostolskoj stolici i neopozovno ću braniti, što su u ovoj kraljevini toli apostolska stolica koli poslanici njezini odredili, i što će još odrediti. Gojit ću pravdu, branit ću crkve, i brinut ću se za prvience, desetine, i sve, što crkvu ide. Nastojat ću oko življenja biskupa, svećenika, djakona i poddjakona, da čisto i dostojno žive; štitit ću siromake, udove i sirotčad; priečit ću nedopuštene brakove medju rodjaci, ustanovit ću zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovom svećeničkim, a ustanovljeno ne ću pustiti da se razrieši. Protivit ću se prodaji ljudi, te ću se Božjom pomoći pokazati pravedan u svem, što je pravo. Uza to odredjujem po savjetu svih mojih velmoža, da se svake godine na uzkrs plati sv. Petru iz kraljevske blagajne danak od dvie sto byzantskih dukata, te želim i nalažem, da ovo čine i moji nasljednici. Osim toga poklanjam, prepuštam i potvrdjujem apostolskoj stolici samostan sv. Gregorija, koji se zove Vrana, i sve blago, što ga ima: naime srebrni kovčeg, u kojem je sv. tielo blaženoga Gregorija, zatim dva križa, kalež i patenu, dvie zlatne krune dragulji obložene, evangjelje u srebro vezano; napokon još pokretna i nepokretna dobra (samostana), da bude taj samostan za uviek svratište poslanikâ sv. Petra, i posve u vlasti njihovoj. Pošto je dalje Bogu služiti isto, što i kraljevati, predajem se i preporučam u tvoje ruke mjesto u ruke sv. Petra i našega gospodara pape Gregorija i

njegovih nasljednika; i ovu zavjernicu potvrdjujem prisegom. Ja dakle Dimitrija Zvonimir, Božjom pomoći i darom apostolske stolice kralj, bit ću od ovoga časa vazda vjeran sv. Petru i mojemu gospodaru Gregoriju i zakonitim mu nasljednikom, ne ću sudjelovati ni riečju ni činom, da budi on ili budući pape iza njega ili poslanici njihovi život ili uda izgube, ili da budu zarobljeni; i savjet, koji bi mi povjerili, ne ću nikome na njihovu štetu odkriti. Kraljevstvo pako, koje mi se predaje po tvojoj ruci, opate Gebizone, uzdržat ću vjerno, te ga ne ću nikako odvratiti od apostolske stolice. Gospodara mojega papu Gregorija i njegove nasljednike, a i poslanike papinske, dodju li u moju oblast, primat ću častno, i čestito ću s njimi postupati, i tako ih odpraviti, te odkle god bi me zvali, služit ću im bez krzmanja, koliko ću moći. Tako mi Bog pomogo!" —

Krunisanje bješe tim obavljeno. Novovjenčani kralj podje na to s množtvom velikaša i biskupa u kraljevske dvore na polju solinskom, da predsjeda velikomu i malomu saboru. Hrvatski bani i župani pokloniše mu se prvi, a zatim mu se zavjeriše biskupi i načelnici latinskih gradova u ime Dalmacije. Sabor potraja nekoliko dana. Bilo je tu rane prošlih nemira i smutnja izvidati, zatim mnoge razmirice i priepore izravnati. Sâm Zvonimir prednjačio je svima: on se izmiri s porodicom prijašnjega kralja Slavića, pače zadrža njegova bana Petra Svačića za svoga prvoga bana. Za njegovim primjerom povedoše se i velmože kraljevstva, pa tako se svrši solinski sabor obćim pomirenjem. Zvonimir nadari ovom prilikom takodjer neke od svojih pristaša obilnimi darovi. Prvostolniku splitskomu Lovrincu, koji je možda najviše doprineo, da ga je zapalo priestolje hrvatsko, potvrdi darovnice, koje su nekad nadbiskupiji splitskoj podielili blage uspomene knezovi Trpimir i Mutimir.

Čudna li su čuvstva obuzela negdje Dimitriju Zvonimira, kad je krunitbeno slavlje utihnulo i sabor se razišao, a on se opet desio sam u kolu porodice svoje i vjernih svojih. Vidio je, kako mu se je izpunila davna želja, kako sjedi na priestolu hrvatskom! Zemlja mu je bila uredjena, mir i poredak vladaše svagdje, a obće pomirenje na saboru solinskom ukriepilo ga, da će ta sloga i dalje trajati. Možda ga je jedino ponešto smetalo, što se je poradi priestola hrvatskoga proglasio gotovo podanikom rimskoga pape Gregorija VII., te mu prisegao vječnu vjeru i odanost. Ali i s toga mogao se je lako primiriti, kad je svratio pogled na druge evropske države, poimence na moćnu njekad i veliku državu njemačku.

Upravo u onaj čas, kad je hrvatski narod pod stiegom i zakriljem rimskoga pape birao i krunio Zvonimira svojim kraljem, dogadjahu se u Njemačkoj čudne stvari. Silni car i kralj njemački Henrik IV., koji nikako nije htio da pristane uz osnove pape Gregorija VII., pače mu se živo opirao, stradaše sada ljuto. U kratko vrieme naime umio je Gregorije naći si u Niemaca toliko pristaša, da se je u samoj Njemačkoj digla velika stranka proti kralju Henriku. Bijaše polovicom listopada 1076., upravo u vrieme, kad se je slavilo krunisanje u Hrvatskoj. Veliko se čislo njemačke gospode sastalo na sabor u Triburu, a pristaše rimske stolice razpravljali sasvim ozbiljno, nebi li svoga kralja Henrika IV. svrgli s priestola, pa izabrali za kralja čovjeka, odana stolici rimskoj.

Zato su plemenita gospoda hrvatska, koja se sa krunisanja i solinskoga sabora povratiše kućam svojim, mogla biti sretna i zadovoljna, što je malena inače država hrvatska uz pripomoć rimskoga pape postala sada ravna većim državam kršćanskim. Zato ih i nije ni najmanje zaboljela glava, što je novoga kralja hrvatskoga ovjenčala

ruka strana opata, jer su se malo ne svi vladari onoga vieka gotovo natjecali, da od pape dobe znakove kraljevske vlasti i časti. Englezki i danski kralj upravo su se ponosili time, što su bili pod „zakriljem sv. Petra" i papinske stolice, a i Boleslav Smjeli, kralj poljski, ponosio se, što je primio krunu od Gregorija VII. Čak i veliki knez ruski Izjaslav, koji stolovaše u Kijevu gradu, upravo se trudio, da mu papa bude prijatelj i zaštitnik!

Dimitrija Zvonimir poklonio se Božjemu namjestniku na zemlji, a tim je izašlo kraljevstvo hrvatsko na glas medju kršćanskimi puci i državami. A Zvonimir ostao vjeran svojoj zakletvi, dokle je god živio njegov zakrilnik Gregorije VII. Zvonimir pomagao papu i oružjem u ruci, kad je ovaj ljutu borbu zapodjeo s njemačkim kraljem Henrikom IV. Zato bi papa svakom prigodom priskočio u pomoć svome štićeniku, kad bi mu god pogibija zaprietila. Kad se je g. 1079. drznuo neki Veselin, da se digne na Zvonimira, eto umah pape, gdje prieti goropadniku: „Veseline, plemeniti viteže! Znaj, da ti se veoma čudimo, što se ti, koji si odavna obrekao vjeru sv. Petru i nama, spremaš na ovoga, koga je apostolska vlast postavila za kralja u Dalmaciji. S toga te opominjemo i u ime sv. Petra zapoviedamo ti, da se više ne usudiš podići oružje na ovoga kralja. Što god učiniš njemu, znaj da si učinio apostolskoj stolici. Ako misliš, da imaš što proti njemu, valja ti u nas izprositi sud, te radje čekati na pravicu, nego li svoje ruke oružati na njega i tako uvriediti apostolsku stolicu. Ako li se ne pokaješ za svoju drzost, nego se usudiš raditi prikorno proti zapoviedi našoj, tada znaj nesumljivo, da ćemo n č bl. Petra izvući na tvoju drzost, te njim, ako se ne o ametiš, kazniti preuzetnost tvoju i svih onih, koji te b du u tom pomagali. Budeš li pako po razboru po-

slušao, kako se krśćaninu pristoji, tada ćeš ko pokoran sin steći milost bl. Petra i blagoslov apostolske stolice".

Ali doskora osvanuše crni dani za papu Gregorija VII. Njemački kralj svladao papine pristaše a svoje protivnike u Njemačkoj, onda digo vojske, pa će u Italiju, da se osveti Gregoriju. Pao pod Rim, pa obsjeo papu u njegovoj priestolnici. No papa ne klonu duhom. On muževno uztraja, te se ne dade uplašiti, a u isti čas diže iznova na noge svoje pristaše u Njemačkoj, da tako prisili kralja na povratak u domovinu. Svi vladari Evrope neka pomognu papinovcem u Njemačkoj, a najpače hrvatski kralj Dimitrija Zvonimir, i njegov šura ugarski kralj Ladislav. I oba se kralja zaista složila, te g. 1082. provalila u njemačku tad pokrajinu Korušku, gdje je Henrikovu stranku vodio vojvoda Leopold. Kažu njemačke knjige, da je Zvonimir izprva bio dobre sreće, no na posljedku da je Leopoldo izagnao hrvatske čete iz svoje vojvodine, pa da nije bilo nove magjarske vojske u pomoć, nastradala bi i sama Hrvatska. No tako se hvale Niemci, a od Hrvata nije nitko zapisao, kako je u istinu bilo. Tri godine zatim, dne 25 svibnja 1085. umre veliki papa Gregorije VII.

Ma da je Dimitrija Zvonimir koji put pomagao svoga zaštitnika Gregorija, ipak je inače bio prijatelj mira. Više puta spominje se u njegovih spisih, kako je bio sretan, kad mu je „osobitom milosti Božjom vladao mir i tišina u čitavom kraljevstvu". Tada bi Zvonimir obilazio kraljevinom svojom od rieke Drave i otoka Krka pa na jug do neretavske zemlje, dieleći pravdu i milosti, podižući samostane, crkve i ine zadušbine. Tako pohodi jednom na otoku Krku samostan sv. Lucije, gdje su živjeli redovnici sv. Benedikta, a pristaše slovjenskoga jezika u crkvi. Da Zvonimir nije progonio pope glagolaše, najbolje se vidi, što je upravo ovaj glagolaški samostan na-

dario zemljom ili „ledinom“, što se još i danas može čitati na kamenu u crkvi sv. Lucije na otoku Krku.

Najznamenitije djelo Zvonimirova vladanja u Hrvatskoj jest gradnja i posveta stolne crkve biskupa hrvatskoga u Kninu. Još za Zvonimirovih predšastnika naime, a u ono doba, kad su dalmatinski gradovi bili u vlasti mletačkoj, osjeti se potreba, da se u Hrvatskoj osnuje nekoliko novih biskupija. Tako biše još prije Petra Kriesimira utemeljene tri biskupije: ninska (obnovljena), belgradska i kninska sa sielom u gradovih istoga imena. Najznatnija, najbogatija i najprostranija od ovih triju biskupija bijaše kninska u gradu Kninu; ova se je posebice već od g. 1043. zvala hrvatska biskupija, te je obuhvatala gotovo svu zemlju Hrvata, tako da je na sjeveru dopirala upravo do Drave. Biskup hrvatski u Kninu bio je veoma znamenita ličnost na kraljevu dvoru: on je sliedom sliedio svoga kralja i njegov dvor, on je bio predstojnik kraljevske pisare, te je u ime kraljevo izdavao povelje i izprave.

Ovi dakle hrvatski biskupi, kojim je bilo sielo u hrvatskom gradu Kninu, poželješe, da bi imali dostojne dvore i što veličanstveniju stolnu crkvu. Biskupski dvori biše podignuti izvan grada u krasnom predjelu, koji se i danas još zove „Biskupija“; a malo podalje poče se još za Kriešimira Velikoga ili prije njega graditi veličanstvena stolna crkva na čast blažene djevice Marije. Prvih godina Zvonimirova vladanja bi dovršena, a g. 1078. slavila se posveta njezina. Na tu slavu dodjoše svi biskupi hrvatske države, na čelu im prvostolnik splitski Lovrinac, zatim mnogo svjetskih velmoža, župana i vlastele, da i sâm kralj Zvonimir, koji se nastani u svom kraljevskom dvorcu. Došlo je mnogo pobožnoga puka, i tako bi uz veliko slavlje posvećena stolna crkva hrvatskoga biskupa Petra, kojega se ugled bješe tim silno podigao.

Ma da je Zvonimir cienio hrvatskoga biskupa Petra, a uz to dopuštao i hrvatskim popovom, da po rimskom obredu Bogu slavu poje u slovjenskom jeziku, ipak je ponajglavnije slušao savjete latinskoga svećenstva i njihova glavara, nadbiskupa splitskoga. Može se reći, da je prvostolnik Lovrinac bio zaista prvi čovjek u hrvatskom vladanju. On je bio vazda uz kralja Zvonimira, koji ga je nazivao „svojim duhovnim otcem". Čini se, da se je nadbiskup Lovro i u svjetskih stvarih svojim ugledom podigao nad iste vojvode i bane, koji su još za Petra Kriesimira bili prvi doglavnici kraljevi. Upravo silni upliv latinskoga svećenstva i tiesna sveza Hrvatske sa zapadnimi državami učiniše, da je Zvonimir i u državnom životu počeo uvadjati mnoge njemačke, francuzke i talijanske običaje i uredbe. Za prijašnjih kraljeva hrvatskih ne bijaše nikakove razlike medju hrvatskim plemstvom; za Zvonimira poče se naše plemstvo prvi put dieliti na više razreda: na barune (barones), velmože (primates) i knezove (comites). Isto tako počeli su stare hrvatske župane nazivati latinskom rieči comes (komeš). Nadalje smanjena bi znatno i banska vlast. Bani hrvatski, kakono no Petar Svačić spominju se doduše, ali ne utječu više toliko u poslove kraljevstva, koliko prije. Zato nalazimo dva nova činovnika: Jakova, vojevodu pomorskoga u bivšoj oblasti Neretvi, i kraljevskoga namjestnika (vikara) Pribimira. Zvonimir se napokon prozvao „kraljem po Božjoj milosti", htijući valjda pokazati, da nije više prvi medju banovi i da svoju kraljevsku vlast nije primio od naroda, nego od Boga, pa da zato ne mora mnogo slušati, što hoće bani i župani.

Inače je Zvonimir vladao pravedno i dobro. Ima više prilika, gdje je pokazao, kako ljubi pravdu. Jednom zgodom pokuša bribirski župan Strezinja, da samostanu sv. Ivana u Belgradu otme neki posjed. S toga

se porodi pravda medju Strezinjom i opatom toga manastira Petrom. Oba odoše u Nin pred Zvonimira na sud. Pošto se pred kraljem iztužiše, izreče tepčija Dominik u ime kraljevo osudu, a posjed ostade i dalje samostanu sv. Ivana. Drugom prilikom opet darova sam kralj svome ujaku Stresi neke zemlje oko planine Mosora. Zvonimir naime mišljaše, da su te zemlje kraljevske i da s toga njemu pristoji pravo, da radi s njimi po volji. Ali zemlje bijahu svojina samostana sv. Petra kod Solina, pa kad ih je Stresa silom stao otimati samostancem, podje opat samostana u Šibenik do Zvonimira. Kad mu ovdje dokaza, da je samostan sv. Petra ove zemlje kupio, opozove kralj svoju darovnicu, zaprietiv oštro svakome, koji bi se usudio dirati u svojinu ovoga samostana.

Kako je Dimitrija Zvonimir bio dobar i pravedan, nije čudo, da ga je osobito puk ljubio i da ga se je i poslije smrti zahvalno spominjao. Pa baš prema pučkomu pričanju slavi i jedna stara knjiga hrvatska vladanje kralja Zvonimira ovimi riečmi: „I osta kraljem Zvonimir, koji pošteni kralj, sin dobroga spomenuća, poče crkve veoma štovati i ljubiti. I poče dobre pomagati, a progoniti zle. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zlih nenavidjen, jer ne mogaše zla vidjeti. I tako ne biše on za Hrvate, zašto oni ne će biti dobrotom dobiti, da bolji su pod strahom. I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jer biše sva puna i urešena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi, da ga izjede bogati, i nejaki da mu uzme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin. Jer kralj svih branjaše, zašto ni samo bezpravedno ne posjedaše, tako ni inim ne dadiše. I tako veliko bogatstvo biše, tako u Zagorju kako u Primorju, za pravednoga kralja Zvonimira. I biše puna zemlja svakoga blaga, i biše više

vriedna ureha (ures) na ženah i mladih ljudih i na konjih, ner inada sve imanje. I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom razkoši, ni se nikoga bojaše, ni jim nitkore mogaše nauditi, razmi (osim) gnjev gospodina Boga, koji dodje svrhu ostatka njih, kako pismo govori: „Otci zobaše kiselo grożdje a sinovom zubi utrnuše.“

Čini se, da je Dimitrija Zvonimir još od god. 1086. poboljevao, jer nalazimo u to vrieme kraljevskoga namjestnika Pribimira, kako izvršuje njegovu vlast. No malo zatim, negdje g. 1088. umrie Zvonimir, te bi po svoj prilici sahranjen poput Petra Kriešimira u kraljevskoj grobnici na solinskom polju. Kasnija priča medjutim umije pripoviedati, da Zvonimir nije umro naravnom smrti, nego da su ga ubili Slovinci, naime žitelji slovinske banovine, gdje je za Kriesimira banovao. Stari hrvatski spisatelj Tomašić priča to ovako: Kralj Zvonimir bio je čovjek veoma hrabar, i veoma vješt vojnik, a osobito gorljiv branilac vjere kršćanske. Za to odluči on podići veliku vojsku, te poći na daleki iztok i oteti i osloboditi grob Spasiteljev, koji bješe spao nevjernikom u ruke. Zapovjedi dakle svojim podanikom pod vjeru, da pograbe oružje i da se spremni saberu na Petrovu polju. Kad su medjutim Slovinci razumjeli zapoviedi i nalog kraljev, bude im žao žena i djece njihove, pa uzeše govoriti: „Šta radi taj kralj, nikad više ne ćemo vidjeti djece, ženâ ni domovine svoje. A zašto nas zove i puti, da predjemo preko mora (u daleku zemlju)?“ Na to skloniše nevriedni Slovinci kraljeva tajnika i ujedno peharnika mu Tadiju Slovinca, da ubiju kralja. Ovi udjoše 20. travnja pod kraljev šator, te ubiše Zvonimira na istom polju kraj crkve sv. Cecilije. Prije smrti svoje dade smrtno ranjeni kralj sve svoje podanike dozvati preda se, te izusti ove rieči: „Oj vi nevjerni Slovinci, tko vas je zasliepio te me ubiste?“ A zatim: „Oj vi

vjerna braća moja Hrvati i Dalmatinci, iz dubine srca žalim, što sam posljednji vaš kralj, i što ćete odsad biti podanici tudjim kraljem i knezovom". Ovo govoreći izdahnu, te bi sahranjen u kninskoj crkvi sv. Bartolomeja kraj velikoga žrtvenika. Oj nesretna Hrvatsko, kad si tolika i takova kralja izgubila!"

Niti je Zvonimir poginuo priekom smrti niti je on bio upravo posljednji kralj hrvatski; ali je bio doista zadnji veliki kralj Hrvata, pa se je narod za kasnijih burnih vremena rado sjećao liepa mira i sigurnosti za vladanja njegova. Čak još g. 1527. spominjali su se djedovi naši na saboru u Cetingradu, da je Hrvatska za kralja Zvonimira bila svoja, i da je kasnije nije nitko nikad pridobio ni oružjem ni silom.

14. Petar Svačić i Koloman.

(1091—1102.)

Dimitar Zvonimir imao je sa svojom ženom Jelenom Liepom, ugarskom kraljevnom, sina Radovana, koji je g. 1078—1083 pratio otčev kraljevski dvor te pomagao otca u državnih poslovih. No zadnjih godina Zvonimirova vladanja ne spominje se više kraljević Radovan, po svoj prilici da se je još prije otca razkrstio sa svietom i lego u grob. Tako ostade iza kralja Zvonimira samo njegova udovica Jelena Liepa.

Tko će sada biti hrvatski kralj? Od slavnoga roda Kriesimirovića živio je još jedan jedini koljenac, po imenu Stjepan, kome bješe još Petar Kriesimir namienio priestolje hrvatsko, te ga u to ime g. 1066 imenovao vojvodom hrvatskim. No po smrti Kriesimirovoj ote Stjepanu priestolje najprvo Slavić, a kad je Slavić dopanuo normanskoga sužanjstva, ne mogaše opet sjesti na prie-

stolje, jer ga bješe shrvala ljuta bolest. Tako postade kraljem Dimitrija Zvonimir, dočim se kraljević Stjepan zavuko med skromne zidine samostana sv. Stjepana kod Solina, da u miru Božjem dočeka zadnje dane svoje. Kako mu je pri duši bilo, razabiremo iz njegove darovnice od g. 1078, kojom on u prisuću kralja Zvonimira, kraljice Jelene Liepe i kraljevića Radovana obdari samostan sv. Petra, u koji se bješe sklonio. U toj darovnici govori Stjepan ovako: „Ja Stjepan, nekad svietli vojvoda Hrvata, pritisnut težkom bolesti dozvah k sebi častne svećenike kraljevstva hrvatskoga, da mi nadju lieka za moje griehe. Po njihovu svjetu pobrinuh se, te se dadoh prenieti u samostan sv. Stjepana. Ovdje se odrekoh svih časti svojih, i odabrah si grobnicu, preporučivši se opatu samostana, da me spominje u svojih molitvah". Stjepan dakle bijaše težko bolestan i pripravljaše se na smrt; zato se i zakloni u samostan, što ga sagradi kraljica Jelena, da tamo uz kraljevske grobnice djedova i pradjedova svojih sprovede zadnje dane tužnoga žića svoga. I zbilja, za čitave vlade Zvonimirove nema Stjepanu ni traga ni glasa. On ostade u zabiti, budi da je neprestance poboljevao, budi da nije htio pačati u svjetske posle, pošto se bješe svieta odreko. Ali kad je Zvonimir umro ne ostavivši mužkoga poroda, tada navali sav hrvatski narod, a i Latini, da Stjepan ostavi tihe samostanske zidine i da sjedne na priestol djedova svojih. Pa tako morade Stjepan izaći iz samostana, te bi od čitavoga naroda za kralja proglašen i svečano okrunjen.

Stjepan II. pisao i zvao se je poput predšastnika svojih „Božjom milosti kralj Hrvata i Dalmatinaca". Oko njega sabrala se u gradu Šibeniku po izbor kita svjetovnih i duhovnih velmoža, da mu se poklone i da čuju njegove zapoviedi. Bijaše tu nadbiskup Lovrinac, biskup trogirski Ivan, vojvoda pomorski Jakov, župani: bribirski,

cetinski, zagorski, poljički, dridski, zastobrinski; — a uz ove sila plemstva svih razreda.

Na nesreću Hrvata vladaše Stjepan II. samo dvie godine. On umre koncem g. 1090 ili početkom 1091., a na to nastane u vladanju hrvatskom silno komešanje, silne smutnje, koje se na posljedku završiše tako, da je Hrvatskom i Dalmacijom zavladao kralj tudjega jezika i porietla, kralj, kome je matica zemlja bila druga kraljevina, naime Ungarija.

Kako je naime smrću Stjepana II. izumrla slavna porodica Kriesimirovića, zapade sada hrvatske velmože i glave hrvatskih plemena težka zadaća, da biraju novoga kralja i novu kraljevsku porodicu. Ali hrvatska se gospoda ne mogoše nikako složiti. O razdoru, koji se bješe sada u Hrvatskoj pojavio, priča se ovo: „Pošto je sav kraljevski rod izumro, nije više bilo nikoga, koji bi imao u hrvatskom kraljevstvu zakonito nasliediti. Poče indi medju svimi velikaši kraljevstva nastajati velika nesloga. Raztrgani na stranke sad si je ovaj a sad onaj iz puke pohlepe za vladanjem prisvajao vladavinu zemlje, nastaše nebrojene otimačine, plačkanja, umorstva i legla svih opačina, jer nije prestajao dnevice jedan drugoga progoniti, napadati i ubijati. Bijaše u to vrieme jedan hrvatski velmoža, koji bješe od svojih drugova i suplemenika progonjen mnogimi uvredami i mnogimi štetami, pa ne nadajući se, da bi se inače mogao toliku zlu oprieti, ode u Ungariju. Tamo stupi pred kralja Ladislava (brata hrvatske kraljice Jelene Liepe), te ga uzme nagovarati i putiti, da podje osvojiti kraljevinu Hrvatsku, i pokoriti ju svome gospodstvu, uvjeravajući ga pouzdano, da bi to mogao lasno izvesti, pošto je kraljevstvo izpražnjeno i ostalo bez zaštite kraljevske moći". Ugarski neki ljetopisac piše opet ovako: „Zvonimirova udovica (Jelena), sestra kralja Ladislava, progonjena mnogimi nepravdami

od neprijatelja svoga pokojnoga muža, zaiska u im› Isus Krista pomoć od svoga brata, kralja Ladislava".

Obje viesti kažu, da je iza Stjepana II. bilo u Hrvatskoj mnogo smutnja i gotovo bezvladje i da niesu znali koga će za kralja priznati, pošto je bilo mnogo takmac No bila je u kraljevstvu i taka stranka, koja je radil za ugarskoga kralja Ladislava, a toj se stranci pribra ahu prijatelji i pristaše Zvonimirove udovice Jelene. N znamo, kako su se strančari medju sobom ponieli, ali t se znade, da se je na pristaoce Ladislavljeve podigl druga stranka, koja je podigla na priestolje domaćeg sina, naime bivšega bana Petra od plemena Svačić Tako bi bar dielomice priznat kraljem Petar Svačić, ko jega je pleme bilo tad najuglednije i najsilnije u Hrvat skoj. Čim je postao kraljem, odabra si za priestolnic jako utvrdjeni grad Knin u sredini zemlje, da bi odavl lasnije odolievao suparnikom svojim.

Ako je ugarski kralj već odprije bio donekle sklo da se odazove svojim pristaocem i prijateljem sest Jelene, nije više krzmao čuvši, da je jedna strank hrvatska uzvisila Petra Svačića na kraljevsku čast. La dislav vladaše iza smrti brata Bele (1077) Ugarsko sretno i moćno. U pape bješe izhodio, da je rimska st lica prvovjenčanoga kralja ugarskoga Stjepana i sina m Emerika proglasila svetcima, a na to utvrdi u svoj kraljevini kršćansku vjeru i zapadnu prosvjetu. Godin 1086 sretno suzbije Polovce (Plavce) ili Kumane, ko bjehu u Ugarsku provalili, a g. 1087 ćutio se je toli ja da je njemačkim knezovom nudio svoju vojenu pomo Sada se spremaše, da podje na poziv jedne stranke Hrvatsku. On nije išao, da Hrvatsku osvoji ko neprij telj, nego je, kako ugarski ljetopisac tvrdi, tražio sam svoje pravo, „jer je njemu po vladalačkoj prav pripadala (hrvatska) baština, pošto mu j

kralj Zvonimir bio u prvom stupnju svojte, a nije za sobom ostavio baštinika".

Ovako misleći predje Ladislav g. 1091 negdje blizu Vaške rieku Dravu i provali u banovinu slovinsku, te udari putem prema jugozapadu, prema starome gradu Sisku. Kako je baš ovaj dio Hrvatske ponajviše ravan, nije se narod mnogo odupirao. Ladislav redom zauze tamošnje župe slovinske s mjestima Dubravom i Čazmom, i dopre do utvrdjenoga grada Siska. Tu je bilo po svoj prilici borbe sa slovinskim banom, te je napokon i Sisak pao u ruke Ladislavove. Mnogo teže bješe magjarskim konjanikom na jugu Kupe i Save. Već kod Gora nedaleko od današnje Petrinje bilo je ljutih okršaja, u kojih poginbe Seledin, jedan od glavnih vojvoda magjarskih. Tako dopre Ladislav do Gvozda i htjede provaliti u bielohrvatsku banovinu. Hrvati bijahu doduše i ovdje nesložni, te se je svako pleme branilo za sebe, ali visoke planine i tvrdi klanci ne dadoše Ladislavu, da se protuče. Bilo mu je uzeti klanac za klancem, grad za gradom, pa tako je toli slabo napredovao, da nije ni pravo u hrvatsku banovinu zašao. U to mu stiže glas, da su sjedinjeni Kumani i Pečenezi s iztoka provalili u Ugarsku, pa zato morade ostaviti Hrvatsku i pohititi kući. Tamo odbije doduše Pečenege i Kumane, ali ne dodje više da nastavi vojnu u Hrvatskoj.

Ladislav zadovolji se onim, što bješe g. 1091 osvojio, naime banovinom slovinskom medju Dravom i Gvozdom. Osvojenu ovu zemlju ne pridruži svojoj kraljevini Ugariji, već ju ostavi samostalnu i dade joj za kralja svoga sinovca Alma, sina Belina. Tako se hrvatska država razdvoji: sjevernom kraljevinom upravljao ugarski kraljević Almo, a južnom s glavnim gradom Kninom vladao Petar Svačić. Almo ostade u svojoj novoj kraljevini jedno četiri godine. On i stric mu nastojahu u to svom silom, kako

bi u zauzetoj zemlji što bolje utvrdili svoje gospodstvo i tako ju sasvim odvratili od ostale Hrvatske. Najzgodnije činilo im se, da bi podigli posebnu biskupiju u slovinskoj zemlji; ova pako nova biskupija da ne bude podložna hrvatskome biskupu u Kninu ni splitskome prvostolniku, nego poglavici biskupâ u Ugarskoj. Negdje g. 1093 dozvaše Čeha Duha i učiniše ga prvim biskupom slovinskim. Stolica pako novoga biskupa ne će biti banski grad Sisak, pošto je bio valjda razvaljen, nego grad Zagreb nedaleko Save a na obronku zelene gore.

Grad Zagreb spominjao se za prijašnjih stoljeća gotovo nimalo, tek jednom napomenulo se mimogredce ime njegovo. U ovo doba izgledao grad po prilici ovako: Na briegu iznad potoka Medvešćaka, tamo gdje je danas gornji grad, stajala velika i čvrsta zgrada s kulami. Bio je to župni grad jedne slovinske župe, kojoj ne znamo za ime. Po ovom župnom gradu dobio je i sam brieg ime Gradec. Izpod grada bilo je u gorskoj dolini oveće mjesto s mnogo kuća i sedišta, a samo je mjesto bilo ogradjeno nasipom. Pošto se u starom jeziku zvao nasip = greb, prozvano bi mjesto Zagreb, t. j. mjesto iza nasipa. U ovom dakle Zagrebu nastani se novi slovinski biskup Duh, te si poče graditi stolnu crkvu i dvore, u kojih će prebivati. Da bi pako novi biskup imao i dohodaka prema svojoj časti, pokloni mu kralj Ladislav velike posjede Čazmu i Dubravu sa svimi zemljami, šumami i kmetovi. Ovako postade slabo dosad poznati Zagreb sielom biskupije, te se za kratko vrieme podiže nad sve druge gradove slovinske zemlje.

Ali hrvatski narod mučno je podnosio, kad je gledao slovinsku banovinu u rukuh Almovih. Koncem g. 1094. ili početkom 1095., upravo u ono vrieme, kad je u Ugarskoj umro kralj Ladislav, diže se sav narod na oružje. Borba nije dugo trajala. Almo bio je čovjek lakouman i

prevrtljiv, odan više lovu i zabavi, nego li ozbiljnomu radu, pa s toga nije bio dosta jak, da zauzetu banovinu slovinsku posve smiri i trajno uzdrži. Čim je narod ustao na noge, morade Almo svoju kraljevinu ostaviti i preko Drave u Ugarsku pobjeći; kraljevstvo hrvatsko pako razširi se opet na sjever do Drave. Protjerani kralj nije više ni sanjao o tom, da se povrati u Hrvatsku. On ostade u svojoj domovini, gdje mu stariji brat Koloman, postavši kraljem u Ugarskoj, podieli neku kneževinu u Ugarskoj, da njom upravlja.

Tako bi slovinska banovina opet oslobodjena i sjedinjena s materom zemljom. No zato se malo ne u isti čas odvrže od hrvatske države latinska Dalmacija. Već umah iza smrti kralja Stjepana II. osoviše se latinski gradovi na svoje noge, ne htijući više priznavati novoga kralja Petra Svačića. To dodje u zgodan čas mletačkomu duždu Vitalu Michielu, koji poželi da se vrate vremena Petra II. Orseola, i da se latinska Dalmacija opet pokori mletačkoj obćini. Nešto mu pri tom pomagaše i car byzantski, ali najviše doprinieše križari, koji su g. 1096. prolazili Hrvatskom i Dalmacijom, i na svome putu mnogo nasilja počinili. S toga se prepadoše latinski žitelji, pa za to gotovo željno dočekaše mletačke poslanike, koji ih dodjoše pozvati, da se dadu u zakrilje moćne mletačke obćine. I tako se zgodi, da su g. 1097. latinski gradovi dalmatinski pristali uz Mletke, pače još obećali, da će ovu obćinu pomagati svojim brodovljem, ako bi poslala svoju mornaricu na križarsku vojnu. Svi latinski gradovi prisegoše ovom prigodom duždu vječnu vjeru, a njihovi načelnici i biskupi podpisaše zavjernice, u kojih izticahu, da su se za to sklonili pod mletačko okrilje, „jer su se dovoljno osvjedočili, da im je prikladno i najsigurnije živiti pod vladavinom tolike gospode i ostati pod njihovom brižljivom skrbi i providnom zaštitom“.

Još se niesu Hrvati pravo razabrali od ovoga udarca, zaprieti im nova pogibija sa sjevera. U Ugarskoj vladaše od g. 1095. kralj Koloman, sinovac Ladislavljev a brat Almov. Jedni ljetopisci ugarski kažu za nj, da je bio prava rugoba u ljudskoj spodobi: razrok, rutav, ćorav grbav, hrom i jecav; drugi opet hvale duševne mu vrline, da je bio uljudjen i pismen, ozbiljan, trudoljubiv i podhvatna duha. Koloman u svem oponašaše strica svoga, pa htjede i Hrvatsku zauzeti, za koju je mislio, da ga ide po pravu nasljedstva. No u prvi čas ne mogaše izvoditi želje svoje, a niti brata svoga Alma povratiti u slovinsku zemlju. Pače godine 1097., kad su križarske vojske prolazile Ugarskom, bilo mu tako tiesno, da se je čak i sprijateljio s hrvatskim kraljem Petrom Svačićem. Ove godine bješe si takodjer izprosio za ženu Busilu, kćer sicilskoga grofa Rogera I, pa kad je ova polazila svome vojnu u Ugarsku, izkrcala se je u hrvatskom Belgradu, pa je onda hrvatskom zemljom prošla u Ugarsku. I sliedećih godina ne mogaše Koloman na to misliti, da osvoji Hrvatsku, jer se bješe umiešao u ruske posle, pohitivši u pomoć kijevskomu velikomu knezu proti nekomu udjelnomu knezu. Ali ovaj put prodje zlo: vojska ugarska bi razbita, te sam Koloman jedva živ uteče u svoju domovinu.

Istom g. 1101. mogao je Koloman misliti na Hrvatsku i raditi o tom, da ovo kraljevstvo pokori svojoj vlasti. Ali se poboja, da bi mu osim kralja Petra Svačića mogli smetati i Mletčani, osobito kad bi uz Hrvatsku posego i za Dalmacijom. U dobar čas dodje mu s toga poziv mletačkoga dužda Vitala Michiela, koji mu je nudio prijateljstvo i savez toli proti Hrvatom koli proti Normanom u južnoj Italiji. Posavjetovavši se sa svojimi velmožami, prihvati objeručke savez s Mletcima, jer se nadaše ovako Mletčane zavarati, da bi u to mogao

svladati osamljene Hrvate. Koloman sklopi s mletačkim duždom i pismeni ugovor, u kojem ima i ovo mjesto: „Ja Koloman, kralj Ugarske, držat ću od danas u buduće pravo i tvrdo prijateljstvo i suglasje s tobom Vitalom Michielom, vojvodom mletačkim, dalmatinskim i hrvatskim, i podržavat ću s mojimi tebe i tvoje, i sve gradove, podložne tvojoj vojvodini, i sve tvrdje i mjesta, podvržena i poslušna vlasti tvojoj, i ne ću im nikako smetati. I ako bi tko od mojih izagnao ili uvriedio jednoga od vaših, te bi to ostalo nekažnjeno, popravit ću u roku od trideset dana. — Ali jer velmože i starješine sumljaju, imadem li tebe (dužda) zvati vojvodom Hrvatske i Dalmacije, to ja za podržavanje prijateljstva, kao što je ustanovljeno, hoću a i želim, kako bi se od tebe i tvojih, a isto tako i od mene i mojih svaka dvojba što prije uklonila, da se jedan drugomu nipošto ne opiremo u nijednom slučaju, gdje se može izvjestno dokazati, što ide tebe po tvojih, a mene po mojih predšastnicih“.

Iz ovoga se ugovora jasno razabire, da se je Koloman, prije nego će se oboriti na Hrvate, htio osigurati u Mletcih, koji su si takodjer prisvajali neka prava na Dalmaciju, pa mu ga s toga mogli smetati u njegovih poduzećih. Upravo za to ne htjede on nijekati duždu pravo na Dalmaciju, već privoli, da svaki ostane pri svome, ne bi li ovako Mletčane lukavo nadmudrio, da skrštenih ruku glede, kad će on vojevati s Hrvati.

Sad tekar 1102. spremi se Koloman, da zauzme Hrvatsku. Skupivši vojsku povede ju do Drave. Ali došavši ovamo bolan spazi, da se je tu velika hrvatska vojska sabrala i da se sprema na odpor. Ne će mu biti onako lako, kako no nedavno stricu Ladislavu, koji je gotovo bez zapreke zauzeo slovinsku zemlju od Drave do Gvozda. Takoj slozi Hrvata nije se Koloman nadao. Ma da je bio hrabra srca, ipak poče razmišljati, kako je

bojna sreća nestalna, i kako mu je ovaj put izašo u susret čitav narod, a ne nesložna plemena. Pa tako mu mune glavom misao, ne bi li pokušao, da poluči ono mirnim putem i sporazumkom, za što bi možda zalud krv prolievao. Ne htjede za to zametnuti boja, nego pošalje k Hrvatom preko Drave svoje poslanike, neka se s njima prijateljski pogadjaju i onda ugovor sklope. Ako su Hrvati voljni priznati njegovo nasljedno pravo po tetci Jeleni, ako ga hoće za svoga kralja, čemu da se onda krv prolieva?

Poslanici Kolomanovi dodjoše u tabor hrvatski i doglasiše poglavicam i vojvodam vojske, što želi kralj ugarski. Vojvode hrvatske sazvaše na to narod, kako je stajao pod oružjem, u sabor, te se po starom običaju hrvatskom viećalo, ima li se Koloman i njegovi zakoniti potomci posaditi na hrvatski priestol, to jest, ima li se priznati, da je pravo na hrvatsko kraljevstvo po Zvonimirovoj ženi prešlo na porodicu ugarskih Arpadovića? Kako se je viećalo, ne znamo; ali odlučeno bi, da se Petar Svačić mora odreći priestola, a da se onda ugovara s Kolomanom. Sabor dakle prihvati poruku Kolomanovu, te pošalje k njemu dvanaest svojih poglavica, naime starješine dvanaest plemena hrvatskih. Bijahu to: knez Juran od plemena Kačića, knez Ugrin od plemena Kukara, knez Mrmonja od plemena Šubića, knez Pribisav od plemena Čudomerića, knez Jurina od plemena Svačića, knez Petar od plemena Mogorovića, knez Pavao od plemena Gušića, knez Martin od plemena Karinjana i Lapčana, knez Pribisav od plemena Poletčića, knez Obrad od plemena Lačničića, knez Ivan od plemena Jamometića i knez Mironja od plemena Tugomerića. Ovi dakle knezovi odoše u tabor kralja Kolomana, da mu kažu, što je sabor ustanovio. Kralj ih primi vele časno, pozdravi ih cjelovom mira, i začne s njima pregovarati.

Kaže stara predaja, da je sporazumku mnogo doprineo zagrebački biskup, koji je mnogo vriedio u Kolomana. Hrvatske se starješine s kraljem pogodiše, a na to podjoše i Hrvati i Koloman u grad Križevce, gdje bi i pismo sastavljeno, na koje prisegoše i Hrvati i Koloman.

Ovim ugovorom ili pismom priznaše Hrvati Kolomana za zakonitoga kralja Hrvatske i Dalmacije (ili hrvatske države). Koloman pako zavjetova se, da će štititi i braniti sva prava hrvatskoga kraljevstva, da će hrvatska plemena ostaviti, neka živu po starih običajih svojih, a da ne će nikakove daće plaćati kralju za svoje posjede. Starješine hrvatskih plemena opet obrekoše, da će kralja pomagati sa svojimi družinami tako, da će svaki od njih dovesti za rata kralju u pomoć po deset momaka, i to do Drave, naime do medje kraljevstva o svom trošku, a preko Drave o kraljevu trošku. Još bi za cielo ugovoreno, da će se kralj i nasljednici vazda posebice kruniti krunom hrvatskom, da ne će u Hrvatsku naseljivati tudjinaca, da će dolaziti u zemlju na sabore, da ne će dokinuti banske ni vojvodske časti, a možda i to, da će što prije povratiti hrvatskomu kraljevstvu latinske gradove Dalmacije, koji su u taj čas bili u vlasti mletačkoj.

Kralj Koloman poleti sada na jug prema moru. No prešav Savu i Kupu uvjeri se, da ima još hrvatskih župa, koje ne će da znaju za njega i koje vole razkralja Petra Svačića. I zaista pribere Petar Svačić svoje prijatelje i pristaoce, te se odupre Kolomanu u predjelu, što je medju Kupom i Gvozdom. Bijaše tu ljute borbe i proli se mnogo krvi, dok napokon prevlada Koloman, pomagan hrvatskimi četami. Nakon očajne borbe pade i sam Petar Svačić u planini, koja se po njem za sva vremena prozvala Petrova gora. On pade tužno, a s njim i nekadanja neovisnost kraljevstva hrvatskoga.

Bješe to godine 1102. Preko lješina Petrovih junaka stupi Koloman na tlo hrvatske banovine tražeći svagdje, da mu se narod pokori. Poslije krvavog sukoba u Petrovoj gori nije mu se nitko više opirao, i tako mu sretno podje za rukom, da zauzme svu slovinsku i hrvatsku zemlju sve do Neretve i gradova dalmatinskih. Na to sazove veliki sabor Hrvata u gradu Belgradu. Tu bi iznova potvrdjen za kralja, a na to se u prisuću hrvatskih i ugarskih velmoža dade u istom gradu okruniti za kralja Hrvatske i Dalmacije starodrevnom krunom hrvatskom, koja je nekad resila Tomislava, Petra Kriesimira i Dimitriju Zvonimira. Dočim se je dosad zvao i pisao naprosto „kralj Ungarije“, ponosio se je od ovoga časa naslovom „kralj Ungarije, Hrvatske i Dalmacije“.

15. Pad Belgrada.

Čim se bješe Koloman u Belgradu okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije, zaboravi u jedan tren na svoje saveznike i prijatelje Mletčane, a i na ugovor, što ga nedavno sklopi s njihovim duždom. Ne htijući sustati na pol puta ne zadovolji se samom Hrvatskom, već se pomami i za Dalmacijom. Ta on bijaše ovjenčani kralj Dalmacije, pa zato bijaše i dužan, da ju iztrgne iz ruku mletačkih, te ju opet sjedini s kraljevstvom hrvatskim. A možda su ga i gospoda hrvatska nukala, da se toga podhvati.

I tako se rieši Koloman osvojiti latinske gradove Dalmacije baš u onaj čas, kad su Mletčani bili u svetoj zemlji na križarskoj vojni. Najprvo pade pod prvostolni grad Split (1103) i pozove njegove gradjane, neka mu se podlože, ako ne će da uništi njih i sve njihovo. Ali Splićani mjesto odgovora utvrdiše zidine svoga rodnoga

grada i postaviše na njih straže bojeći se pasti pod kralja strana i nepoznata im naroda, i ne znajući, što Koloman smiera s gradom učiniti. S toga odpora ozlovolji se kralj i vojvode njegove, pa misleći, da ih Splićani preziru, uzeše im sve više prietiti. Načinivši nedaleko od grada logor pustošili su polja gradjana, i plienili su, što bi gdje zatekli. Sad se riešiše Splićani, da će radje podnieti sve nevolje i pogibelji, nego da se dadu pod jaram ugarskoga kralja. Za neko vrieme saznaše medjutim, da je kralj sa svojim pukom kršćanin i da se želi s njimi s dobra nagoditi, ako mu se sami mirno pokore. Sada se sabraše u skupštinu gdje će viećati, što da učine. Na posljedku poslaše svoga nadbiskupa, da s kraljem ugovara.

U Splitu ne bijaše više na životu nadbiskupa Lovrinca. On je umro još g. 1097, pošto je upravljao do četrdeset godina crkvom hrvatsko-dalmatinskom, i služio tri kralja: Petra Kriesimira, Zvonimira i Stjepana II. Njega nasliedi papom imenovani Krescencije, rodom Rimljanin, čovjek izvrstan i narešen svakom dobrotom. Ovaj dakle podje u ime Splićana u tabor Kolomanov. Kralj ga primi prijazno, privoli na sve njegove želje i sklopi mir. Biše popisane sve pogodbe i pravice grada Splita, te kralj Koloman sa svojimi velmožami prisegne, da će ih vjerno držati i čuvati. Sutradan opet položiše Splićani zakletvu vjernosti. da će u sve vieke biti vjerni Kolomanu i njegovim zakonitim nasljednikom. Na to udje kralj svečano u grad, te bi liepo primljen od svećenstva i puka, na što iznovice potvrdi sve povlastice gradjana i obilno nadari nadbiskupa Krescencija.

Od Splita krene Koloman dalje prema gradu Trogiru. Ovdje je biskupovao glasoviti Ivan, koji je bio biskup još od kralja Petra Kriesimira. I pred Trogirom, dodje skoro do krvi, ali na posljedku posredova biskup Ivan, koji bi kašnje proglašen svetcem. Priča se,

da je kralja sklonila na pomirbu čudna noćna prikaza. Bješe naime već odlučio, da će upaliti grad, jer mu se s dobra ne htjede predati; no u to da je noću, kad je u svojoj palači izvan grada spavao, ušao u njegovu ložnicu biskup Ivan strašna lica, da ga je pograbio i počeo vući za kose, a napokon da ga je i ljuto izšibao. Kad ga je biskup iz šaka pustio, a Koloman se iz sna prenuo, nije više vidio biskupa, ali je ćutio bol i vidio na svomu tielu mastnice od šiba. Upravo s toga prepade se silno Koloman, pa se radostno nagodi s Trogirani, čim mu je samo biskup Ivan ponudio ruku pomirnicu.

Sada se Koloman spremi, da zauzme još i Zadar i gradove na otocih. Otoci Krk i Osor umah mu se pokoriše, ali za to mu tim više jada zadavaše grad Zadar, a uza nj i grad Rab na otoku istoga imena. Ovdje je latinsko žiteljstvo bilo najbrojnije, ovi su se gradovi također i za kraljeva hrvatske krvi najradje otimali zakrilju hrvatskoga kralja. Koloman izgubi pune dvie godine (1103—1105), dok mu se pokoriše. Osobito Rab odoljevaše uztrajno, štićen svojim položajem na moru. Koloman morade dva put odpremiti svoje brodovlje, da ga svlada. Prvi put pošalje svoga bana Ugrina (možda od plemena Kukara) s jakom vojskom i brodovljem. Ovaj dodje iznebuha do otoka, izkrca se na njem i oplieni ga. Zastrašivši tako žitelje vrati se na brodove i izčekivaše, što će Rabljani uraditi. U njega bijaše trinaest brodova. No žitelji grada Raba ne predadoše se, već se utekoše svome zaštitniku sv. Kristoforu, pa opremivši tri dvoveslice navališe na bana Ugrina. Ugrin bijaše bolji vojnik no vojvoda, pa nije čekao, dok mu se neprijateljski brodovi približe, već je umah na početku bitke bacao na dušmane svu svoju zairu kamenja i strjelica, a to je sve popadalo u more, pošto su neprijatelji još suviše udaljeni bili. Ovi pako navališe na nj tek onda, kad je ostao go-

lorok. U prvi čas zarobiše mu jednu ladju; ostalo mu brodovlje razbiše, a na to dune oštra bura, koja mu brodove po morskoj pučini porazbaca i uništi.

Tužni udes bana Ugrina razjari Kolomana, te odluči drugo brodovlje poslati na Rabljane. Ovo će voditi vojvoda Sergije. Ovaj pokupi liepo čislo brodova od Senjana, Cresana i Krčana, te se izkrca kod sv. Petra na Rabu. Umah poče po otoku harati polja i lugove. Rabljani se uvjeriše, da mu se ne mogu oprieti na otvorenu polju; pa za to jedni ostaše u gradu, da ga brane, a drugi se ukrcaše u ona tri broda. Sergije ostavi svoje brodove bez velike straže, i trpaše u njih samo plien, što bi ga na kopnu oteo. Nu u to podje Rabljanom za rukom, te mu upališe brodove, a on bi na to s čitavom vojskom svojom zasužnjen.

Jednako nesretno vojevaše sam Koloman pod gradom Zadrom. Stajaše pred njim već dvie godine, ali mu se ovaj ne predade. Napokon ne mogući ga silom dobiti pokuša još jednom milom. Vrli nadbiskup Krescencije i Ivan biskup trogirski bijahu mu posrednici. „Ako se kraljevoj milosti pokorite“, poručivao kralj Zadranom, „primit ću vas i vaš grad za prve u mojem kraljevstvu, jer volim imati dragovoljne prijatelje, nego li prisiljene podanike“. I zbilja. najprvo Zadrani a za njimi i Rabljani počeše se pogadjati s kraljem. Koloman sazove na polju pred Zadrom veliku skupštinu latinskih žitelja i svećenika, i tu se poče razpravljati, uz koje će ga pogodbe priznati za kralja Dalmacije. Na skupštini bilo je i hrvatskih velikaša i župana, a i ugarskih velikaša i čitavo čislo biskupa, kao ostrogonski nadbiskup Lovrinac, vacki biskup Marcelo, pečuvski biskup Simon, kločki biskup Fulberto, i drugi. Krescencije i biskup trogirski I an, koji su u ime Dalmacije ugovarali s kraljem, htjeli s . biti sigurni, da će Koloman i njegovi nasljednici što-

vati i čuvati kroz sva vremena stare sloboštine dalmatinskih gradova, pa su zato zahtievali, da se pogodba sastavi u prisuću mnogobrojnih svjedoka. Kralj morade na sve povlasti Dalmacije prisegom priseći, a isto učiniše i prisutni ugarski velikaši: biskupi, župani, da i satnici. Ali ni to ne bi još dosta. Kralj dade na uspomenu te svoje pogodbe načiniti tri zlatna križa, te ih dade u zalog trima biskupima Dalmacije i Hrvatske: jedan biskupu zadarskomu, drugi biskupu rabskomu, a treći prvostolniku čitave Dalmacije i Hrvatske.

Tek sada otvoriše se Kolomanu vrata grada Zadra, te bi svečano primljen, kako no pred dvie godine u Splitu. Sad je Koloman bio kralj Dalmacije ne samo po imenu, nego i činom. A i žitelji dalmatinskih gradova bili su sretni, što su iza višegodišnjih borba dočekali mirnije dane. Oni su slavili čas, kad je „Božjom milosti po Kolomanu vraćen mir i poredak na kopnu i na moru". te je sada svaki opet mogao ići za svojim poslom. Godina 1105, kad je Koloman prvi put u slavlju uljezo u grad Zadar, duboko se je usjekla u pamet tamošnjim žiteljem. Sam Koloman dade na crkvi opatičkoj sv. Marije podići nov zvonik, pošto se je stari valjda za obsade srušio, te dade na zvoniku uklesati ove rieči: „Godine od upućenja gospodina našega Isusa Krista 1105. Iza pobjede i mira, i nakon ulaza u Zadar dao je ovaj zvonik o svom trošku podići Koloman, kralj ugarski. hrvatski i dalmatinski". Kad je malo zatim umrla opatica Vekenega, posljednja od ženskoga roda kralja Petra Kriesimira. uklesaše joj na grobnici. da je umrla g. 1111., to jest „pete godine kraljevanja Kolomanova" u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Koloman bijaše sada kralj Dalmacije. No što će na to Mletci i njihov duždo, koji se smatraše jedinim gospodarom latinske Dalmacije? Mletčani ne učiniše ništa,

pošto bijahu zabavljeni na dalekom iztoku, ali zato smatrahu Kolomana vjerolomnikom, jer bješe pogazio ugovor od g. 1101.. gdje no priznade pravo Mletaka na Dalmaciju. Koloman medjutim slabo je mario, što Mletčani o njem misle, već je nastojao, da svakako ugodi svojim novim podanikom. Upravo za to potvrdi svakomu latinskomu gradu posebice njegove povlastice i stare pravice, i izdade svakomu ovakovo po prilici slobodno pismo: „Ja Koloman, kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, prisižem na sveti križ, da ću Vam, mojim vjernim gradjanom (splitskim, trogirskim, zadarskim) čuvati tvrdi mir. Ne ćete plaćati daće niti meni, niti mome sinu, niti mojim nasljednikom. Biskupa i načelnika, koga svećenstvo i puk izaberu, potvrdit ću. Dopustit ću vam, da se služite davnimi vašimi običaji i zakoni. Od prihoda gradske luke, što ga plaćaju stranci, neka budu dva diela kralju, treći dio načelniku grada, a desetina biskupu. U gradu ne ću dopuštati, da se nastani koji Ugrin ili koji drugi inorodnik, van ako vi koga po svojoj volji primite. Kada pako k vama dodjem, ili da se krunim, ili da u vašem gradu sazovem sabor kraljevstva, nijedan gradjanin ne će morati da prima gosti na silu, već će svakome biti na volju, da primi koga hoće. Ako bi slučajno kadgod moja vlada ikome dotežčala, pak bi se htio kamo drugamo odseliti, slobodno mu budi, da prodje sa ženom i djecom, i sa svime što ima“.

Ovako je Koloman u prvi čas gledao, da svimi mogućimi povlasticami i sloboštinami steče ljubav i odanost žitelja dalmatinskih. U to ime dolazio je i kasnije više puta u Hrvatsku i Dalmaciju, gotovo svake treće godine. No kad je za nekoliko godina opazio, da se je i Hrvat i Latinac novome redu nekako prilagodio, poče on zaboravljati kletve i obećanja svoja, pa onako s Hrvati i Latini raditi, kako no prvo s Mletčani. Ma da je Hrvatom

bio obreko, da ne će od njih tražiti nikakovih daća, na jedan put poče im neki kraljevski danak nametati, pače pošalje u Hrvatsku svoga čovjeka, koji će taj danak pobirati. Kraljevski se poreznik nastani u gradu Splitu. Malo zatim pošalje ugarske čete u Dalmaciju, da tobože brani primorske gradove od navala mletačkih. Splićani biše prisiljeni, da izprazne jednu kulu na iztočnoj strani svoga grada, i u tu kulu smjesti se sada kraljevski vojvoda sa svojimi četami. No još veće nasilje učini Koloman g. 1112. U Spljetu naime umrie nadbiskup Krescencije, pa se radilo o izboru novoga prvostolnika. Po staroj pravici zapadalo sada pravo svećenstvu i puku splitskomu, da si bira duhovnoga pastira, kojega će kralj samo potvrditi. Ali Koloman umieša svoje prste, pa si stvori u Splitu jaku stranku od gradjana, koja poče raditi o tom, da se izabere za biskupa čovjek prijatan i odan Kolomanu. I tako se zgodi, da je najviše vikom i bukom ovih pristalaca ugarskih izabran za nadbiskupa neki Manasse, bivši prije na dvoru Kolomanovu, a osobiti ljubimac njegov. Ovako dodje prvi Ugrin na nadbiskupsku stolicu u Splitu. Pošto ga je papa potvrdio, zalazio bi često u Ugarsku na kraljev dvor i tamo bi nešto snovao. Ali djelo mu još ne izadje na vidjelo, jer u to umre Koloman g. 1114. naglom smrti. Mletčani vjerovahu, da ga je stigla Božja kazna, što je pogazio rieč i vjeru njima zadanu.

Ugarskom, Hrvatskom i Dalmacijom zavlada sada Stjepan III. (II)., nedorasli sin Kolomanov. Nestašno to diete zlo bi odgojeno, pa kad odraste, bješe gotovo strašilo. Već za rana viko zapoviedati, postade lakomišljen, raspušten, strastven, pa i okrutan. Sve ga se bojalo ko žive vatre; majke plašile plačnu djecu samim imenom njegovim. Kako bješe okrutne ćudi, kaznio bi svoje protivnike tako, da bi im dao kapati goruće baklje na naj-

nježnije udove tiela. Na posljedku obuze toga manitoga kralja gotovo ludilo, u kome i umre (1131.) u tridesetoj godini svoga života.

Već prvih godina vladanja Stjepanova požuriše se njegovi skrbnici, da rade u zator sloboština Hrvatske i Dalmacije, koje bješe Koloman tolikimi kletvami utvrdio. Pomagali su ih neki suviše revni pristaše ugarskoga dvora u našoj domovini. A svima je bio na čelu nadbiskup splitski Manasse, koji je neprekidno tajno šurovao sa skrbnici Stjepanovimi.

Zapovjednik ili vojvoda ugarske posade u gradu Splitu stanovao je u nekoj kuli na iztočnoj strani grada, a imao je dosta veliku posadu. Ovome vojvodi, budi da su ga iz Ugarske putili, budi da je na svoju ruku radio, mune na jednom u glavu čudna misao, da nasuprot svim svetim ugovorom silom zauzme čitavi Split i da ga oplieni. Posavjetova se za to sa svojimi častnici, a ovi mu rekoše, da se to ne bi inače moglo zgodno izvesti, nego kad bi se sporazumili s nadbiskupom Manassom. Pozovu dakle i njega na dogovor. On dodje i pristane na urotu, pače sam razloži čitavu osnovu, kako se naum izvede. Za koji dan posvetit će se novo sagradjena crkva izvan grada na nekom brdu, po imenu „Gospodi pomiluj“ (Kyrie eleison). Sav puk splitski pohitit će na taj dan iz grada, da prisustvuje crkvenoj slavi. Kad će se tako gradjani desiti izvan zidina gradskih, ugarski vojnici, koji će biti u kuli, uzpet će se na gradske zidine, a drugi vojnici, koji će biti spremni izvan grada, čim im se dadne znak, svi će priskočiti u pomoć, i tako će grad, lišen svake obrane, sasvim lako pasti u ruke ugarskoj posadi. Osnova nadbiskupova svidje se vojvodi i njegovim častnikom, te bi s toga i prihvaćena.

U to vrieme bio je načelnik grada Splita neki odvažni i umni čovjek, po imenu Adrijan, rodom Ta-

lijanac iz grada Treviza. On je više mario za boljak svojih sugradjana, nego li za svoju čast; pa kad je slučajno doznao za zavjeru ugarsku, izdade sve gradjanom splitskim, a zatim pobjegne u svoju domovinu, bojeći se osvete ugarske. Splićani pako videći, da im se radi o glavi, složiše se krišom s Trogirani i drugimi žitelji Dalmacije, te smjestiše na sve strane jake straže, da budu vazda na oprezu. Na urečeni dan, kad će se crkvena slava slaviti, svi će tobož gradjani poći na brdo „Gospodi pomiluj", želeći se uvjeriti, da li je istina, što im je Adrijan odao. U istinu medjutim poslaše iz grada samo djecu, žene i starce na svečanost, dočim se sva oružju dorasla momčad posakrije u gradu. Kad je na to svečanost započela, na jedan put zamnieše trublje na ugarskoj kuli, a vojnici sa zastavami provališe iz kule i razštrkaše se po gradskih zidinah. No na to izadjoše Splićani iz svojih skrovišta, pa što brže potekoše prema kuli, koju upališe, a zatim oboriše sa zidina sve vojnike, koji se bjehu uzpeli. Što je bilo vojnika u kuli, ili izgoriše u vatri, ili postradaše skačući s visoke kule na golo kamenje. Oni pako ugarski vojnici, koji su izvana provalili u grad, biše poubijani, drugi pako prepadoše se ljuto, pa se od straha i smetnje razbjegoše na sve strane.

Splićani spasoše tako sretno svoj rodni grad. Nadbiskup Manasse, kad mu djelo izadje na vidjelo, ostavi zastidjen i posramljen grad Split i ne vrati se nikad više u svoju biskupiju. Splićani pako, a i drugi žitelji gradova dalmatinskih, ozlojedjeni s tolike nevjere, odlučiše odmetnuti se od kralja Stjepana i tražiti drugoga zaštitnika. To jedva dočeka mletački duždo Ordelaf Falieri. Ne mogući Mletčani i onako pregorjeti, što im je Koloman na vjeru oteo Dalmaciju, tražili su samo zgodu, da se opet umiešaju u dalmatinske posle. A sad im se nada liepa prilika ko nikad prije, te se mogahu nadati, da

će ih latinski žitelji primiti razkriljenih ruku, gotovo kao osloboditelje svoje.

U to ime započne Ordelaf Falieri još god. 1115 vojnu za Dalmaciju. U kolovozu krenu on s velikim brodovljem iz Mletaka i pade najprvo pod Zadar. Sama varoš pade mu brzo u ruke, jer su mu i žitelji bili skloni; ali zadarske tvrdje ne mogaše uzeti, pošto je u njoj bila jaka kraljevska posada, a on nemaše dovoljno kopnene vojske. Ostavi zato Zadar i podje na jug pred hrvatski kraljevski grad Belgrad, koji je bio gotovo predstraža zadarska. Belgradjani ne mogoše mu odoljeti, i premda niesu voljeli Mletčanom, moradoše se predati. Dužd uze od Zadrana i Belgradjana taoce, dade oba grada utvrditi i posadu kraljevsku u tvrdjavi zadarskoj obkoliti, a na to se vrati kući, uvjerivši se, da nema dovoljno pješadije, da bi mogo uspješnije ratovati.

Druge godine 1116 došao je mjeseca ožujka u Mletke njemačko-rimski car Henrik V. Duždo se upravo spremao na novu vojnu za Dalmaciju, zato primi cara uljudno i susretljivo, ne bi li izmolio u njega nešto pomoći. I zaista mu Henrik V. obeća pripomoć za vojnu na ugarsko-hrvatskoga kralja Stjepana. Ordelaf Falieri obrati se takodjer na byzantskoga cara Aleksija Komnena, pa i ovaj pošalje mu pomoćnih četa. Pripremivši se ovako baš valjano podje dužd u svibnju put Dalmacije. Bješe i skrajnje vrieme, da dodje, pošto se je već jaka vojska hrvatska pod banom Aleksijem primicala zadarskoj tvrdji, da izpred nje odtjera mletačke čete. Tik pred zadarskom tvrdjom zametnuta bi 29. lipnja velika bitka, koja se svrši podpunim porazom ugarske i hrvatske vojske. Ban Aleksije pobježe glavom bez obzira, a mnogi odlični plemići padoše u mletačko sužanjstvo. Sad se ne mogaše više uzdržati ni posada u tvrdji zadarskoj, već se predade duždu dragovoljno, samo da slobodna izadje.

Razbivši ovako hrvatsko-ugarsku vojsku prolazio je sada slavodobitni duždo primorjem od grada do grada. Najprvo dodje do Belgrada, koji mu se bješe već prošle godine pokorio, i tu potvrdi samostanu sv. Ivana darovnice kralja Petra Kriesimira. Zatim osvane pred utvrdjenim gradom Šibenikom, koji se smatrao nedobitnom tvrdjom hrvatskom. Ali jakoj vojsci duždevoj ipak ne odoli: on bi uzet i na to gotovo do temelja razvaljen, da ne bude više uporištem hrvatskoj vojsci. Odavle podje k Trogiru i Splitu, koji mu se rado pokloniše i priznaše vrhovničtvo mletačko. U svih gradovih uze duždo taoce i darove, pa se onda s njimi i obilnim ratnim plienom vrati slavodobitan u Mletke.

Ordelafo Falieri nije se cienio ipak dosta siguran, da će održati Dalmaciju. Vrativši se kući pošalje umah u Ugarsku tri poslanika, sina svoga Vitala Faliera, Ursa Justiniana i Marina Maurocena, da bi s kraljem Stjepanom III. sklopili petgodišnje primirje. Ali Stjepan ne mogaše pregorjeti Dalmacije. Odbi primirje, pa sliedeće godine 1117., kad su Mletci s čitavom Italijom stradali od kobnih potresa, diže opet vojsku na Dalmaciju, koja je sretno napredovala i Mletčane gotovo iz svih gradova iztjerala. Čini se dapače, da su čak i otoci Rab, Krk i Osor (Cres) pristali na novo uz svoga zakonitoga kralja.

Slavodobiće hrvatske i ugarske vojske prisili Ordelafa Faliera na treću vojnu. Sabere g. 1118. i liepo brodovlje i sjajno oboružano konjaničtvo s ravnica lombardskih, pa ga preveze u Dalmaciju. Čim je prispio u Zadar, požuri se, da udari na hrvatsko-ugarsku vojsku, da ju ko lani u jedan mah u prvoj vatri smrvi. Po svom dosadanjem običaju sam je dužd i ovaj put sudjelovao u bitci, boreći se ko prosti vojnik. Na nesreću svoju bude umah na početku bitke ranjen, te su ga morali odnieti s bojišta. Konjanici njegovi borili su se još nek

čas, dok se ne smetoše, ne videći pred sobom vojvode svoga. Ostavljajući mrtve na bojištu uzeše u najvećoj smetnji bježati u Zadar. Mletčani biše do nogu razbiti; sam duždo izdahnu za nekoliko dana od smrtnih rana. Mrtvo mu tielo odnieše na brod, da ga prevezu u Mletke zajedno s ostatci vojske. Tamo su očekivali vesele viesti, jer niesu ni dvojili o tom, da će Ordelafo novo slavlje slaviti; a kad tamo, kolik užas zavlada medju gradjani, kada ugledaše tek ostatke brodovlja, nešto malo preostale vojske, a k tome još i mrtva duždа!

Novi dužd Dominik Michieli nije u prvi čas ni sanjao o odmazdi. Ne mogući rata sada nastaviti, zadovolji se onim, što mu je u Dalmaciji preostalo, naime Zadrom na kopnu i gradovi na otocih. Gradovi Split i Trogir, kako no i Šibenik i Belgrad vratiše se opet pod svoga kralja.

Ali za to Dominik Michieli ne smetnu s uma tih gradova, niti ne zaboravi sramote svoga rodnoga grada. Godine 1124. u svibnju vraćaše se on s velikim, jakim brodovljem iz dalekoga iztoka, iz svete zemlje, kamo bješe na poziv papin pošao. Prolazeći mimo hrvatskoga primorja uhvati zgodnu priliku, pa će zaskočiti gradove Split i Trogir, gdje niesu ni slutili, da bi krstonosac mogao omastiti svoje ruke krvi kršćanskom. Duždo zateče nepripravne kraljevske posade u Splitu i Trogiru, odtjera ih i prisili tako oba grada na predaju.

Čitavo primorje hrvatsko od Kvarnerskoga zaljeva do grada Splita bijaše sada u rukama mletačkim. Jedini hrvatski grad Belgrad ostao je vjeran svome kralju. U njemu zbirale su se posade, protjerane iz Splita i Trogira; iz njega su čete hrvatske i prije i sada udarale na oc netne gradove latinske. Kako je Belgrad imao zgodan položaj a bio blizu Zadra, nikad ne bi mogla pokraj njega m na obastati mletačka vlast u Zadru. K tome je Bel-

grad bio kraljevski grad i spominjao svakoga na slavna vremena Petra Kriesimira i Zvonimira! Dok će ovaj grad stajati, nije sigurno mletačko gospodstvo u Dalmaciji. Duždo ga odluči zato osvojiti i razoriti. Svom silom i biesom baci se nj i provali u nj. Vojsci svojoj obeća za plien blago čitavoga grada i dozvoli joj, da radi što joj volja. Grad bi razoren do temelja, da mu se zatre trag za sve vjekove. Tako su Mletčani htjeli izbrisati s lica zemlje uspomenu na kraljeve hrvatske i njihova prava na Dalmaciju.

Nesretni žitelji razorenoga Belgrada preseliše se u bliži Skradin, kamo bi prenesena i biskupija; a zemljište belgradsko spade pod obćinu zadarsku. Ovako nestade slavnoga i sjajnoga nekad Belgrada. Na njegovu mjestu podiže se kasnije malo mjesto, koje danas ima jedva 150 kuća i 700 hrvatskih žitelja. Dalmatinski gradovi vratiše se kasnije opet pod hrvatsko-ugarske kralje, svoje zakonite gospodare; ali je hrvatski narod krvavo to platio, jer izgubi krunu svih gradova svojih, svoj kraljevski grad Belgrad.

16. Arnerijev grob.

Nije prošlo ni dvadeset godina, što je hrvatski Belgrad ležao u razvalinah, kad se na carsko priestolje u Carigradu pope silan vladar, po imenu Emanuel iz porodice Komnena (1143—1180.). Čim se zacari, zamisli veliku osnovu, da povrati svome vladanju nekadanju slavu i moć. Byzantska država neka bude opet prostrana i velika, kako no bješe pred šest sto godina za slavnoga cara Justinijana. Svi narodi, koji žive u zemljah nekad byzantskih, neka se pokore velikomu caru, a koji ne će s dobra, prignut će ih pod svoj jaram mačem u ruci.

Bugarsko carstvo bijaše već od g. 1018. slomljeno, a krasne zemlje njegove ostadoše grčke pokrajine. No zato su Srbi ponosno podigli glavu, pa hoće pod svojim **Stjepanom Nemanjom** da budu svoji, da imadu svoju državu. Ali i ugarski kralji bili su Emanuelu trn u oku. Ne samo da su pred petdeset godina zavojštili grčku pokrajinu Sriem s obih strana Dunava, nego eto nedavno usudio se Koloman da se proglasi kraljem Hrvatske i Dalmacije, koje su još nedavno priznavale vrhovnu vlast byzantsku! A nasljednici Kolomanovi iz roda Arpadova pojagmiše se čak i za banovinom Bosnom, pače počeše šurovati i sa srbskimi vladari, koji nastojahu da se otmu carskoj vlasti i podignu na svoje noge!

Emanuel se rieši, da će skršiti ugarske Arpadoviće. A čim smrvi njih, bit će mu pred nogama ne samo Ugarska, nego i Hrvatska i Dalmacija s Bosnom i Sriemom, pa će i srbske župane proći volja, da se otimlju carskoj vlasti. I tako planu velik rat medju ugarsko-hrvatskimi kralji i carem byzantskim, koji je u svem trajao skoro dvadeset i pet godina. Uz ugarsko-hrvatske vladare pristajahu bosanski bani i srbski knezovi, boreći se za slobodu svoju; a cara grčkoga pomagahu opet braća i rodjaci ugarskih Arpadovića. U Ugarskoj naime nije bilo tada još stalno odredjeno, ima li vladajućega kralja nasliediti sin prvorodjenac ili koji mladji brat kraljev, pa zato je uviek bilo smutnja u kraljevskoj porodici, kad god je umro stari kralj. K tome bi se dogadjalo i to, da bi mladja braća tražila više puta od prvorodjenca brata, koji je bio kralj, da im dade upravljati kojim dielom svoje države; a kad ne bi kralj na to privolio, oni bi bježali u Carigrad, pa tamo molili cara, da im bude zaštitnik, pa da im pomogne do njihova prava.

Još za vladanja ugarsko-hrvatskoga kralja Gejze radio je tako car Emanuel u prilog kraljeviću Borisu Ko-

lomanoviću, a iza smrti Borisove (1154) ustao da tobož brani mladju braću kraljevu: Ladislava i Stjepana V. Kralj naime Gejza imenova i odredi prvorodjenoga sina svoga Stjepana IV. za svoga nasljednika, ali tim povriedi braću svoju toli ljuto, da su iz Ugarske pobjegli u Carigrad i tamo se dali u zaštitu zakletomu dušmaninu svoje domovine. Car ih prime razkriljenih ruku, pače oženi Stjepana svojom rodjakinjom, liepom Marijom a kad je na to kralj Gejza g. 1161 umro, nastojaše svom silom, da zbaci s priestolja njegova sina, i da nametne Ugarskoj kojega od svojih štićenika, koji bi onda priznao vrhovnu vlast byzantskoga carstva.

Kad mu to ne podje za rukom, kako je želio, lati se Emanuel drugoga načina. Kralj ugarsko-hrvatski Stjepan IV. imao je mladjega brata Belu, komu je otac Gejza namienio na samrti jedan dio svoga kraljevstva, da njim upravlja kao vojvoda, ali tako, da se pokorava starijemu bratu ko svome vrhovnome gospodaru. Kad je Emanuel g. 1163 sklopio mir s kraljem Stjepanom, naputi ga, te mu je dao mladjega brata svoga Belu, da ga povede u Carigrad i da ga tamo odgaja. Čim mladi Bela stiže u Carigrad, promieni mu car ime nazvavši ga Aleksijem, imenova ga despotom i namieni mu svoju kćer Mariju za ženu. No pored toga poče umah od ugarsko-hrvatskoga kralja zahtievati, da predade Beli na ime baštine onu vojvodinu, koju mu bješe pokojni otac namienio. Pa kad kralj Stjepan na to ne privoli, započe rat iznova g. 1164. Ratovalo se na više strana, ponajviše u zemljah kraljevstva hrvatskoga, jer je Emanuelu bilo najviše do toga, da upravo ove zemlje povrati carstvu svojemu.

Grčkoj vojsci zapoviedao je sam car Emanuel. Krenuv iz Carigrada starodrevnom vojničkom cestom, koja je kraj Sredca (Sofije) i Niša vodila do Beograda, predje

ovdje rieku Savu i provali u pokrajinu Sriem, koja je tada obuhvatala ne samo današnji Sriem, nego i sadanju Bačku medju Dunavom i Tisom. U tinji čas prodre car s ogromnom vojskom svojom do Petrovaradina, gdje se čvrsto utabori, da mu bude što laglji i slobodniji prelaz u Ugarsku. Iz Petrovaradina odpravi kralju Stjepanu ovu poslanicu: „Niesmo došli, sinko moj, da na Ugarsku ratujemo, nego da vratimo Beli njegovu baštinu, koje ti ne otesmo silom, nego nam ju ti i tvoj otac već prije dobre volje odstupiste. Ako se je dakle slučilo, te bi Bela tvojom privolom imao postati naš zet — a ti si to čak i ugovorom potvrdio — zašto mu onda ne daješ njegove baštine, pa se uza to ne koristiš našom naklonosti i savezničtvom? Ako se pako žacaš našega rodbinstva i dužnosti svoje, a duh ti već za drugim teži: budi uvjeren, da ne ćemo nikako dopustiti, da nam se ma kakova sila nanese“. Od Petrovaradina podje Emanuel preko Dunava do grada Bača, koji je tada bio prvi grad u čitavome Sriemu i sielo nadbiskupa. Kuda je car prolazio, svagdje mu je narod sa svećenstvom dolazio u susret, i pozdravljao ga pjesmami i hvalospjevi po grčkome obredu. Stigavši napokon pred Bač utabori se Emanuel u veoma čvrstu taboru.

U to nije ni ugarsko-hrvatski kralj Stjepan IV. mirovao. Njemu priskoči u pomoć češki kralj Vladislav II., a na to krenuše oba u južnu Ugarsku, da suzbiju cara. Čuvši Emanuel, da je uz Stjepana i češki kralj Vladislav, potraži u svome logoru Moravljanina Bogotu, koji bješe još pred sedamnaest godina za križarske vojne ostao u Carigradu. Našavši ga, dade ga obući u strano odielo, te mu zapovjedi, da podje u neprijateljski tabor, pa kad dodje do češkoga kralja, da mu saobći ovu poruku: „Kamo putuješ? Kamo si pošo s vojskom svojom? Zar ne znaš, da dižeš ruku na velikoga cara, s kojim je

opasno vojevati i s pravednih razloga, a kamo li sada, kad ga Ugri vode za nos otevši kraljeviću Beli baštinu, koju su mu podielili, te su tako svoje zakletve pogazili i ruglu izvrgli. Zar ne znaš, da se i onaj, koji s običnim čovjekom sklopi ugovor, smatra po zakonu za krivca, ako se predomisli i ugovor razkine? A Ugri, koji su prekršivši ugovor uvriedili toli velikoga cara, da ostanu nekažnjeni? Nipošto. Zar car ne vodi pravedan rat i zar se ratna sreća ne naklanja uviek pravednoj stvari? Promisli još; ti kao sluga dolaziš da ratuješ sa svojim gospodarom, ne kao sluga, kome je silom nametnuto da služi, nego kao dobrovoljni sluga, što vi zovete kletvenik (vazal). Il zar se ne sjećaš, što si nekad govorio u Carigradu, kad si s carem rimskim išao na križarsku vojnu put iztoka? Dočim sada do tvoje odluke stoji konac i uspjeh stvari, dobro promisli, što prudi tebi i tvojim Čehom . . .". Na ove rieči odporuči češki kralj Vladislav: „Niesmo došli ovamo, da nanesemo rat velikomu caru, dobri moj čovječe, niti smo zaboravili na ono, što smo s njim ugovorili, već smo došli da obranimo mladjanoga kralja Stjepana od njegovih neprijatelja. Ako je taj kralj Stjepan što god proti veličanstvu carevu sagriešio (čujem, da je zauzeo zemlju, što zapada Belu), to će on uz naš sud i posredovanje oteto vratiti i okajati svoj čin". Rekavši ovo odpusti kralj Bogotu, koji se je na to vratio u carev logor i tamo sve izkazao Emanuelu bješe ta poruka veoma mila, pa da ne prolieva krvi, prihvati ponudu češkoga kralja. Sklopljen bi na to mir medju Ugarskom i byzantskim carstvom, te kralj Stjepan podieli svome bratu dio zemlje, koji ga je zapadao, naime čitavi Sriem. Car pako, ostavivši Nicefora Kalufa da upravlja Sriemom, vrati se u svoju priestolnicu. Uz put ponese iz Mitrovice (iz hrama sv. Dimi-

trija) ruku mučenika sv. Prokopija i sahrani ju u gradu Nišu, gdje je ostalo tielo ovoga svetca počivalo.

Mir ne potraja dugo. Ugarsko-hrvatski kralj Stjepan poželi si opet kitnjastoga Sriema, pa ljeti 1165 provali u nj, da ga otme Grkom. U tinji čas zauze svu pokrajinu sve do grada Zemuna, kojega ne mogaše u jedan mah osvojiti, pošto je bio utvrdjen, a k tome ga je branila i jaka grčka posada. Emanuel pošalje za obranu grada i pokrajine nove čete, a kralju Stjepanu zaprieti ovom poslanicom: „Nepravedno radiš, vele plemeniti mužu, kad kršiš nedavno meni zadatu vjeru glede Sriema i Zemuna. Znaj dakle, ako što prije ne odeš iz oblasti, koja nije tvoja, stradat ćeš ne samo s toga, što ću ti Sriem opet oteti, nego ću ti umah zatim dati zemlje tvoje poharati i spaliti od svojih ljudi. Zar ne znaš, koliko je zlo snašlo Ugarsku, što je tvoj otac Gejza uvriedio byzantsko carstvo? Ali kazna za njegove griehe bila je za nj spasonosna. Ti pako pazi, da se ne bi kasno i zaludu kajao“.

Kralj Stjepan slabo je mario za prietnje careve, već je i dalje obsiedao Zemun. Ne mogući ga silom uzeti posluži se izdajom. Dogovori se naime tajno s ugarskimi žitelji i pristalicami svojimi, što su bili u gradu, te mu ovi nekoga dana otvoriše gradska vrata. Zgodilo se to u travnju g. 1166

Pad Zemuna, najtvrdjega grada u čitavom Sriemu, silno se kosnu cara Emanuela. On odluči strašno kazniti kralja Stjepana. Još za obsade Zemuna spremao se je na odlučnu borbu s ugarsko-hrvatskim kraljem, te je u to ime na sve strane tražio saveznike i sabirao vojnike. Nešto pomoći poslaše mu ruski knezovi Rastislav i Jaroslav; osim toga pozvao je na oružje Srbe, pače je sklopio savez i s turskim sultanom. Skupivši ovako ogromnu vojsku stiže mu strašna viest o padu Zemuna.

Premda je caricu upravo onih dana shrvala ljuta bolest, ostavi ipak car priestolnicu svoju i podje s vojskom na sjever. Koncem lipnja bješe već u Sredcu, gdje pribiraše još više vojske. Tu smisli i osnovu, kako će ne samo Sriem uzeti i kralja Stjepana kazniti, nego kako će uza to osvojiti i sve zemlje i oblasti, što no su nekad spadale na hrvatsku državu. Hrvatska, Dalmacija, pa i Bosna neka se vrate pod byzantsku vrhovnu vlast, kojoj su se pokoravale, dok ih nije lakomi Koloman ugrabio zakonitomu gospodaru. U to ime razdieli Emanuel svoje čete u dvie vojske: jednu vojsku povede sam put Sriema, a drugu povjeri vojvodi Ivanu Duki, da s njom osvaja Bosnu, Hrvatsku, Duklju i Dalmaciju, naime sve zemlje, koje su nekad spadale na rimsku Dalmaciju.

Ivan Dukas sretno obavi, što mu bješe car povjerio. Iz Sredca prodje kroz Srbiju u Bosnu, gdje no pokori bana; a zatim upade u Hrvatsku i Dalmaciju. Tu mu se slabo opirao ban Ompudin, pošto su kraljevske čete bile pošle u Sriem na cara Emanuela. Grada Zadra ne mogaše Ivan Dukas uzeti, jer je bio u mletačkoj vlasti, ali za to pridobi susjedne gradove hrvatske, poimence O s t r o v i c u i S k r a d i n, koji je u to doba počeo cvjetati mjesto razvaljenoga Belgrada. Odavle krene slavodobitno na jug. Uz put zauze T r o g i r i S p l i t, zatim pokori čitavu Neretvu i slavno već tada pleme Kačića. Iz Neretve provali u kraljevinu Duklju, te osvoji sve nekadanje crvenohrvatske oblasti zajedno s Dubrovnikom, Kotorom, i drugimi gradovi. Tako je Ivan Dukas osvojio svega p e t d e s e t i s e d a m t v r d i h g r a d o v a i vratio byzantskomu carstvu čitavu rimsku pokrajinu Dalmaciju. U Hrvatskoj i sjevernoj Dalmaciji postade na to carskim upraviteljem Nikefor Kalufo, koji je još nedavno bio namjestnik u Sriemu; a u kraljevini Duklji

i južno-dalmatinskih gradovih (Dubrovniku i Kotoru) zavlada u ime carevo vojvoda Izak. Nicefor Kalufo stolovaše u gradu Spljitu, a vojvoda Izak po svoj prilici u Draču ili Skadru na Bojani.

Dok je vojvoda Ivan Dukas osvajao hrvatske i dalmatinske krajeve, obsiedao je car Emanuel tvrdi grad Zemun u Sriemu. Kralj Stjepan spremao je doduše vojsku, da obrani ovaj grad i čitavu pokrajinu, ali se ipak nije usudio, da se ogleda s carem. U to zapade posada ugarsko-hrvatska u Zemunu u toliku biedu, da su vojvode poslali Emanuelu poslanike, te mu ponudili, da će mu grad predati, ako ih pusti s vojskom zdrave i čitave otići. No car poruči im, da ne će na to privoljeti, dok vrhovni vojvoda Gregorije i drugi vojvode u gradu ne metnu užeta na vrat, pa gologlavi i bosonogi ne dodju preda nj moliti za milost. Odpravivši tako poslanike dade car još jednom jurišati na grad, te ga na posljedku zauzme. Na to dodjoše predanj vrhovni vojvoda Gregorije i druge vojvode, baš onako kako bješe naložio, pa ga plačući moljahu za milost. Car ih izprva ne htjede ni gledati, no na molbu kraljevića Bele pokloni im život, ali ih dade u tavnice pobacati. Na to provališe razjareni vojnici byzantski u grad, pa ubijahu ljude ko jaganjce i oplieniše grad baš nemilo. Po silnih mrtvacih bilo je vidjeti, da se je grad baš junački branio. Medju mrtvimi nadjena bi i neka žena vračarica, koja se bješe za obsade popela na gradske zidine te htjela da vračarijom spase grad; — ali ju u sred vračarija shvatila strjelica grčkoga vojnika.

Kralj Stjepan ljuto se prepao, kad je začuo za pad Zemuna, jer gotovo nije ni vjerovao, da bi se taj grad mogo toli brzo osvojiti! No još ga više potrese, kad se je pročulo, da je i svakolika Hrvatska s Dalmacijom pala u šake byzantske. Ne mogav uza to dobiti obe-

ćane pomoći niti iz Češke niti iz Ruske, pošalje slavodobitnome caru Emanuelu svoje poslanike nudeći mu mir. Poslanici bijahu sami odlični ljudi, medju njimi i sriemski biskup. Ovi izjaviše u ime kraljevo, da će on drage volje odstupiti caru Sriem i svu nekadanju rimsku Dalmaciju, samo ako pristane na mir. Car odvrati poslanikom ujedljivo: „Velika i čudna je stvar, kad tko hoće pokloniti ono, što je već izgubio. Mi imamo Sriem, osvojismo Zemun, zauzesmo silom Dalmaciju, i tako smo postali gospodari svega onoga, što nam hoćete da odstupite, pošto vam je oteto. Ili zar imade u vas još jedan Sriem, još jedan Zemun, ili druga Dalmacija?“ Narugavši se ovako do volje ugarskim poslanikom okrenu govorom i završi: „Ali da vidite, kako čestito i pošteno mislim s vama raditi, jer ste kršćani, to pristajem na mir, ali vam je priseći, da ćete mir i držati“. Na to se poslanici zaista zakleše na ime kraljevo, da će držati mir i da odstupaju Sriem i Dalmaciju.

Ali kralju Stjepanu IV. ne bješe iskreno stalo do mira. Čim mu je malko odlanulo, umah je opet snovao, kako da vrati izgubljene zemlje svojoj državi. Pomagala su ga pri tome i mnoga hrvatska gospoda, kojim se ne mogaše sviknuti grčko vladanje. Nadbiskup splitski Petar ostavi prvi svoju stolicu i ode u Ugarsku, ne htijući se pokoravati caru razkolniku, a i mnogi hrvatski župani ne htjedoše se iznevjeriti svomu zakonitomu kralju, pače nastojahu, da bi čak i latinske gradove odvratili od byzantskoga cara. Videći to kralj Stjepan IV. pošalje u Hrvatsku i Dalmaciju nekoga vojvodu ili bana Relju, čovjeka moćna i ugledna, da se stavi na čelo nezadovoljnikom, pa da protjera Grke iz ovih kraljevina. Čim je Relja došao u Hrvatsku, grnuo narod odasvud pod zastavu njegovu, te župa za županom i grad za gradom odmetaše se od byzantskoga cara. To prisili carskoga

namjestnika u Splitu, Nicefora Kalufa, da izadje s četami svojimi u susret vojvodi Relji. No prolazeći kroz hrvatske župe ostavljali ga redom njegovi ljudi, bježeći i razilazeći se na sve strane, tako da se je napokon Nicefor s posve malom četom našao pred neprijateljem. On se je doduše s ostatci svoje vojske hrabro borio, ali mu nije pomoglo. Četa bi mu razpršena, a on sam bi zarobljen.

Iza ovoga poraza odmetnu se od byzantskoga carstva čitava Hrvatska, a valjda s njom i Bosna. A i njeki gradovi dalmatinski pokoriše se opet kralju Stjepanu. Jedini Split, gdje su osobito svjetovnjaci revno pristajali uz cara, ne htjede se predati. Zato odluči vojvoda Relja, da će ga silom uzeti. O tom priča neki latinski pisac ovako: Vojvoda Relja nastojaše na svaki način, da postane gospodar i načelnik grada Splita, ali ga caru odani Splićani ne htjedoše bojeći se, da ne bi spali pod vlast muža hrvatskoga poriekla. Na to počne vojvoda udarati na grad. Dolazio bi sve pod zidine gradske i odvodio silu ljudi i stoke za plien. Splićani se ne usudiše oprieti velikoj sili njegovoj, već se braniše iza svojih zidina; samo kadkada provaljivali bi iz grada i štete nanosili svome dušmaninu. Zgodi se jednom, da je vojvoda Relja sabrao veliku vojsku, te se utaborio pred gradom, pa stao harati i sjeći vinograde i plodonosno drveće. Videći to tužni Splićani pošalju preda nj poslanike moleći ga, neka bi se s njima nekako nagodio. Ali Relja odgovori: „Ja ne ću prestati haranjem, dok ne posiečem sve vaše vinograde tako, da vam sasvim nestane vina, pa da ga nemate ni toliko, koliko za vama treba za jednu misu“. Tužni poslanici odoše a vojvoda pade opet pod zidine, poče gradjane grditi i pozivati ih na mejdan. Na to se Splićani ipak jednom ohrabriše, pa pograbivši oružje provališe na gradska

vrata. Razdieliše se u dvie čete; jedna će se ogleda s Hrvati, a druga će im zaći za ledja, pa iz zasjede n njih navaliti. Domala dodje do bitke, i sred bitke pr vališe oni iz zasjede. Nastade ljuto kreševo, te sam vo voda Relja pogibe prvi u boju. Čim on pade, čete nj gove nagnuše u bieg. Splićani proganjahu neko vrien bježeće Hrvate, a zatim se vratiše veseli u grad. U put odrubiše glavu palomu vojvodi Relji, te ju natako na gradske zidine, neka se znade, tko je pobiedio.

Ali Splićani ne mogoše ipak odoljeti. Još iste godi 1167. pokoriše se kralju Stjepanu, a s njimi i grado Trogir i Šibenik. Kralj Stjepan potvrdi na to sve p vlastice ovih gradova, što ih dobiše od njegovih predj a papa Aleksandar III. imenova na molbu Splićana n voga prvostolnika, nekoga Girarda iz Verone, ljuta pr tivnika grčkoga cara.

U isto vrieme, kad se je Hrvatska s Dalmacijo vratila pod svoga kralja, vojevaše druga ugarsko hrva ska vojska u Sriemu. Vodio ju je glasoviti vojvo Dionisije. Ovaj zateče jednom prilikom rano u zoru n pripravne grčke vojvode Gabrasa i Branu, te ih potu i razprši im svu vojsku. Vojvode same jedva žive u koše. Dionisije dade pale Grke pokupiti i sve na jedno mjestu sahraniti, a nad grobom njihovim podiže veli mogilu, da bi se činilo, da ih je kud i kamo više ginulo.

Kad je za sve to čuo car Emanuel, dodija mu v rolomni kralj Stjepan. Umah iza uzkrsa 1168 dodje s u Sredec, te sabiraše vojsku sa svih strana svoga c stva, da učini jednom kraj i konac zulumu ugarsko Deseći se u Sredcu stiže mu glas, da se je od dva m dena kipa, što su stajala na trgu u Carigradu, te je prikazivao Ugarsku, a drugi byzantsko carstvo, onaj b zantski od starosti porušio, dočim je ugarski ostao či

Umah zapovjedi, da se ugarski kip sruši, a byzantski na novo podigne, hoteći tako označiti sudbinu obih država. Sabravši zatim veliku vojsku zače razmišljati, bi li sam pošao na vojnu ili bi vojsku povjerio kojemu vojvodi. Svjetovahu ga, da ostane u Sredcu i da imenuje vojvode, jer ako pobiede, bit će veća slava, ako budu poraženi, bit će manja sramota. Na to povjeri čitavu vojsku svome rodjaku Androniku Kontostefanu i poduči ga, kako će vojevati s Ugri.

Već iza nekoliko dana predje Andronik Savu i dopre s velikom vojskom svojom do Zemuna. U isto vrieme prispije i ugarska vojska, koju je vodio hrabri Dionisije. Približivši se Ugrom ne htjede se Andronik umah upustiti u borbu, već razasla svoje ljude, da uhvate kojega Ugrina, koji bi im izkazao položaj i broj neprijateljske vojske. I zaista zarobljen bi jedan Ugrin, koji izpriča, da ugarsku vojsku vodi 37 vojvoda (župana,) a na čelu da im je hrabri Dionisije; vojnika da ima 15.000 konjanika, oklopnika, strielaca i praćara. Ugri da su toli smjeli, da ne će grčka vojska ni prvoj navali njihovoj odoljeti.

Andronik odabere dan sv. Prokopija (18. srpnja) za bitku. U to mu stiže pismo od cara Emanuela, gdje mu naloži, da bitku odgodi na zgodniji dan. No vojvoda turi pismo u žep i povede vojsku u bojne redove. Poredavši vojsku i osokolivši ju vatrenom besjedom poče ju voditi u boj. Idući na neprijatelja dodjoše do onoga mjesta, gdje je lanske godine Dionisije podigo mogilu na grobu palih vojnika grčkih. Svi poskakaše ovdje s konja, i se prisegom zavjeriše, da će smrt svojih drugova ljuto osvetiti.

Dionisije čuvši, da se Grci primiču, nije si mnogo za to glave razbijao. Kako se i suviše uzdavaše u svoju snagu, smijaše i rugaše se neprijateljem, pače zapovjedi

svojim Ugrom, da se ponapiju vina i da nekoliko vrčeva izkape u zdravlje dolazećih Grka. A na to se digoše brzi Ugri, pograbiše oružje, i staviše se u bojni red. Bitka započe. Izprva ko da će Ugri pobiediti, ali na posljedku pretegnu grčka sila. Ugri nagnuše u bieg, a Grci za njimi te ih poubiše sila, da je bojno polje bilo prekrito lješinami ugarskih junaka. Zarobljena bi i ogromna zastava, koja je bila tolika, da su ju morali voziti na kolima; isto tako uhvaćen bi i Dionisijev konj s čitavom opremom, te je sam Dionisije jedva živ po čudu umako. Zasužnjeno bi još mnogo vojvoda, medju njimi pet župana, zatim osam stotina vojnika.

Ovom odlučnom bitkom svrši se dugotrajni rat medju carem Emanuelom i kraljem Stjepanom. Sriem, Bosna, i čitava Hrvatska s Dalmacijom (izuzam Zadra) spadoše u ruke careve, koji umah pošalje svoje vojvode i upravitelje u ove zemlje i pokrajine. Malo zatim zaruči car kraljevića Belu ili Aleksija, koji se je svedjer u Carigradu desio, sa svojom kćeri Marijom i odredi ga za svoga naslјednika na priestolju byzantskom, nadajući se ovako, da će Bela svoju baštinu za sve vieke sjediniti s carstvom.

Hrvatska s Dalmacijom ostade sada pod byzantskim carstvom kroz trinaest godina, naime sve do smrti cara Emanuela. Namjestnikom carskim postade Konstantin Sebastos, koji se je ponosno zvao „vojevoda čitavoga kraljevstva dalmatinskoga i hrvatskoga.“ Stolovaše u gradu Splitu i nastojaše odavle, da pokori hrvatske župane i plemena, koja niesu htjela da skuče svoj vrat pod byzantsku vladu. Osobito se u tih borbah proslaviše žitelji hrvatskoga grada Klisa, i plemena Kukari i Kačići. Nu napokon prevlada grčka sila, i za dvie i tri godine ne bješe nikoga više koji bi se otimao oružjem u ruci byzantskim vojvodam. Ovi pako, pokorivši Hrvate, nastojahu sada, da im u svem ugode, pa da tako steku iskre-

nih privrženika u Hrvatskoj i Dalmaciji. Stari neki pisac pripovieda o tom ovako: Sva Dalmacija i malo ne ciela Hrvatska bijaše podložna caru Emanuelu. Ovaj pako bijaše veoma milostiv prema svim podanikom svojim. Nije pobirao daća, već je velеdušno razpoklanjao svoja dobra. Sve bi častio, koji su k njemu dolazili na poklon, pače bi im i putne troškove iz svoje carske blagajne namirivao. Doznavši pako, koliko ima duša u gradu Splitu, šiljao je svima podpore, čak i djeci u koljevkah darovao je po jedan dukat. Vojvode njegove došavši s velikom vojskom imale su vazda silu i obilje novaca za trošak, te niesu bile na teret gradjanom."

Sve se pokori caru Emanuelu, samo glavar kršćanske crkve, nadbiskup Girard u Splitu, ne htjede ni čuti za cara razkolnika. Svjetovnjaci splitski zahtievahu od svoga nadbiskupa, da i on podje na poklon novome gospodaru Hrvatske i Dalmacije, pa da bi mu svećenstvo njegovo u to ime moralo skupiti novaca za put. Ali Girard ne htjede na to privoliti, već ode u Rim papi Aleksandru III., a ovaj izdade g. 1170 poslanicu, kojom oslobodi svećenstvo hrvatsko i dalmatinsko od plaćanja svake podpore, ako bi nadbiskup išao u pohode ili na poklon budi caru byzantskomu, budi kralju ugarskomu. Girard vrati se na to u Split misleći, da će se gradjani primiriti; ali kad su sada splitski svjetovnjaci, na čelu im načelnik Ivan, još odlučnije tražili, da ide u Carigrad, ostavi on po drugi put svoju stolicu, te se ne vrati više sve do smrti svoje (1175). Splićanom dade se to na žao, te kušahu poslanstvom na papu domamiti Girarda u Split. Girard obeća, da će se vratiti, ali samo uz pogodbu, ako mu se gradski načelnik i čitavo gradjanstvo prisegom obveže, da će vazda braniti prava njegova i crkvena, a poimence da ga ne će ni sami siliti, a niti pustiti, da ga drugi sile, da se podje po-

kloniti caru Emanuelu. Splićani medjutim ne pristadoše na to, pa tako se Girard više ne vrati na svoju stolicu.

Po smrti Girardovoj imenova papa na molbu Splićana nadbiskupom nekoga Talijana Rajnerija, koga su Hrvati prozvali Arnerijem. Ovaj Arnerije bijaše, kako se priča, imućan čovjek, a uza to uman i razborit biskup. Čim je došao u Split, saletiše ga gradjani, da učini ono, čemu se je Girard toliko otimao, pa da podje u Carigrad na poklon caru Emanuelu. Na veliko veselje gradjana privoli Arnerije na to, i umah biše izabrani poslanici, koji će s nadbiskupom poći u Carigrad. Došavši onamo primljen bi Arnerije vele prijazno, te pozdravi cara najpokornije u ime gradjana splitskih. Iza toga ostade duže vremena u Carigradu, a trošak za boravak njegov i splitskih poslanika namirivala je carska blagajna. Kad je napokon Arnerije zamolio cara, da ga milostivo odpusti, car obilno nadari i njega i Splićane, pa im dozvoli, da se vrate u domovinu.

Tako nije carstvo byzantsko imalo više ni jednoga protivnika u gradu Splitu. Arnerije sa svojim svećenstvom pokoravao se je zapoviedim carskim, a zato je opet novi carski namjestnik, vojvoda Rogerije radio u prilog nadbiskupu, kad bi se samo zgoda pridesila. A Arnerije nastojao je živo ne samo oko boljega života svećenstva i oko pouke puka, nego se je i mnogo brinuo da uredi svoju biskupiju i da joj vrati izgubljene povlasti i posjede. Baš radi posjeda zavadi se jednom prilikom s plemenom hrvatskih Kačića, koji su tada bili gospodari Poljica i vladali u gradu Omišu. Povod razmiricam bile su neke zemlje, poimence selo Srinjine na podnožju planine Mosora, koje si prisvajaše u jednu ruku pleme Kačića, a u drugu nadbiskup Arnerije za svoju biskupiju. Razmirice se tako zaoštriše, da se je Arnerije na posljedku obratio za pomoć caru Emanuelu, tražeći u

njega zaštite proti Kačićem. Car izdade umah nalog svome namjestniku Rogeriju, neka izvidi, da li je istina, što nadbiskup tvrdi za Srinjine, i da li ima u njega pismo, kojim bi mogo dokazati, da je to selo njegovo. Ako je nadbiskup vlastnik, neka mu se umah povrate Srinjine, koje su mu Kačići nedavno oteli. Na to dozove 10. lipnja 1180 vojvoda Rogerije zbilja nadbiskupa i svećenstvo, zatim više gradskih načelnika i hrvatskih župana na sud, koji se je sastao u Splitu pred kulom cara Emanuela. Ovamo dodjoše osim prućih se stranaka još i Mireo, biskup senjski; Flasko, biskup kninski; Martin, načelnik splitski; Marin, načelnik trogirski; zatim hrvatski župani Deša, Nikola, Miroslav, Stjepan, Grubiša, Drago, i mnogi drugi. Na sudu ne bješe govora o Srinjinah, nego samo o posjedu crkve sv. Bartola, i taj bi zaista podieljen Arneriju u vlastničtvo. Ujedno dade vojvoda Rogerije nadbiskupu dva pristava, koji će ga uvesti u dosudjeni mu posjed. O Srinjinah nije se ništa odlučilo, jer nadbiskup nije valjda mogao svoga prava dokazati. Medjutim ode Arnerije sa svojimi pristašami, da preuzme zemlju. Ogledavši medjaše i ustanovivši ih dodje i do sela Srinjine; no tu ga doč ka knez Nikola Kačić s braćom, rodjaci i pukom. Kačić s družbom obkoli nadbiskupa i svi počnu na nj vikati: „Što ti radiš, zli glavaru? Što snuješ proti nam? Ako te umah ne bude nestalo, znaj da je to zadnji dan tvoga života.“ Ali Arnerije se ne prestraši, već odvrati oporo: „Nije to vaša zemlja, nego crkvena, koju ste silom ugrabili.“ Sada tek nastade prava gungula; Kačići sa svojim plemenom pograbiše kamenje i bacahu ga na nadbiskupa, dok ga ne pokopaše pod gomilom kamenja. Dok su ovako Kačići nadbiskupa kamenovali, pobjegoše oba pristava i drugi ljudi, koji bjehu nadbiskupa dopratili, u grad Split, da jave gradjanom tu nesreću. Ko gromom ošinuti prenuše

se gradjani, pograbiše oružje, pa koje po moru, koje po kopnu pohitiše k brdu Mutograsu (Monte grasso, Debelo brdo), gdje se bješe nesreća dogodila. Kačići u to sa svojim pukom umakoše, a Splićani razvališe gomilu kamenja, te odnieše lješinu svoga nadbiskupa u Split, gdje ga svečano sahraniše. Kasnije podigoše na istom mjestu, gdje je nadbiskup tužno zaglavio, malu crkvicu, koja i sad još stoji.

Nadbiskup Arnerije pogibe 4. kolovova 1180. Nekoliko tjedana kasnije (24. rujna) umrie i byzantski car Emanuel. Čim je oči sklopio, svakolika Hrvatska s Dalmacijom listom se diže na noge, odmetne se od Carigrada, i vrati se u krilo svoga zakonitoga kralja.

17. Kula u Knegincu.

Još za živa cara Emanuela umre u Ugarskoj kralj Stjepan, ne ostavivši za sobom mužkoga poroda. Tko će sada biti kralj? Neka gospoda ugarska pomisliše umah na mladjega mu brata Belu ili Aleksija, koji je od rane mladosti svoje boravio u Carigradu. Emanuel privoli, da se Bela vrati u Ugarsku i da sjedne na priestol djedova svojih. Ali na polazku morade Bela obećati caru, da ne će od njega tražiti svoju baštinu — Hrvatsku s Dalmacijom i Sriemom, nego da će ju i dalje ostaviti carstvu byzantskomu.

Tako postade Bela g. 1173. kraljem ugarskim. Od hrvatskoga kraljevstva nasliedio je iza brata svoga jedino banovinu slovinsku sa Zagrebom gradom; sva ostala zemlja hrvatska i dalmatinska ostade u rukama grčkim. I dok je Emanuel živio, Bela nije pogazio rieči svoje niti otimao caru Hrvatske s Dalmacijom. Ali kad je veliki car grčki umro, kad se je u Srbiji podigo Stjepan

Nemanja, a u Bosni ban Kulin, e onda je i Bela zaboravio na svoje obećanje, pa posego za baštinom svojom.

Godine 1180. vratiše se opet Sriem i Hrvatska s Dalmacijom u krilo svoga zakonitoga kralja Bele II. (III.). Borba nije ni bilo, jer su i Hrvati i Dalmatinci težko izgledali čas, da se otmu zagrljaju grčkih vojvoda. Kad su to vidjeli Zadrani, koji su takodjer već odavna mučno podnosili vladanje mletačko i nepravde mletačkih ljudi, i oni se podigoše na noge, pa odkazavši posluh duždu pokloniše se kralju Beli. Tako je Bela opet sjedinio u svojoj ruci čitavo kraljevstvo hrvatsko, kako ga bješe nasliedio kralj Koloman, prvi kralj hrvatski od roda Arpadova. No Belina se moć razastrla još i dalje; njegovu je rieč slušao i bosanski ban Kulin, u njega se pouzdavao i slavni Stjepan Nemanja, koji je utemeljio srbsku državu, okupivši raztresene župe i oblasti srbske u jednu cjelinu.

Kralj Bela bijaše uman i uljudjen čovjek. Ta nije zalud toliko godina proboravio u Carigradu, učeći se svakome znanju i umienju ljudskome. Ugarski ga ljetopisi hvale, da je bio prijatelj pravde i reda, i da je nemilo progonio tate i razbojnike, kojih se bješe za prošlih burnih vremena velika sila pojavila. Kažu još, da je još uveo pismene molbenice i pismene tužbe u parnicah, kako je to odavno bio običaj u Carigradu, gdje se nije mogao svatko približiti caru, kad bi mu se prohtjelo. Kako je sam kralj bio pravedan, tražio je i od hrvatskoga bana, da radi pravo i zdravo. Poimence se hvali hrvatski ban Dionisije, „da je ljubio pravicu, i da je u svem sliedio stope preblagoga kralja Bele.“

Hrvatsko kraljevstvo bijaše za kralja Bele mirno, zadovoljno i sretno. Kraljevstvom upravljao je ban ili vojvoda, koji je od svojih dohodaka davao kralju godimce 10.000 maraka srebra. Zalud su Mletčani svom

silom nastojali, da opet pridobe Zadar; sav trud njihov bješe zaludan. Jedno samo kidalo vriednoga kralja Belu. Sjećao se dobro, kako je nedavno stradala Ugarska, a s njom i Hrvatska, jer nije bilo stalno odredjeno, tko da vlada iza smrti kraljeve, da li prvorodjeni sin njegov, ili koji od preživjele braće njegove. Emerik ustanovi, da će odsad na izpražnjeno priestolje sjesti prvorodjeni sin pokojnoga kralja, a samo kad sina ne bi bilo, da zapane vladanje kojega brata kraljeva. Ima li u kralja više mužke djece, prvorodjenac nasliedit će kraljevsku čast, a mladji sinovi bit će vojvode i upravljat će u ime bratovo pojedinimi pokrajinami i zemljami, ali tako, da slušaju zapoviedi starijega brata svoga.

U kralja Bele bijaše više sinova; najstariji bijaše Emerik, a mladji zvahu se Andrija, Salamon i Stjepan. Da ne bude kasnije krvi medju braćom, dade Bela još za života svoga prvorodjenca si Emerika okruniti kraljem najprvo ugarskim, a poslije hrvatskim; a zatim mu god. 1194. predade čitavu Hrvatsku s Dalmacijom, da njome gotovo samostalno upravlja, pomagan banom Dominikom. Osigurav ovako prvorodjencu svome nasljedstvo spremaše se kralj Bela zadnje vrieme svoga života, da podje u daleku Aziju na križarsku vojnu, pa da pomaže tamo kršćanskim vladarom, koji bjehu pošli, da oslobode svetu zemlju iz ruku nevjerničkih. Bela bješe u to ime skupio i liepu svotu novaca, a i sabrao čete junaka, kad ga sred tih priprava stiže smrt 23. travnja 1196. Na samrti preporuči još jednom sinovom svojim, da priznaju okrunjenoga već brata svoga Emerika za kralja, a mladjemu sinu Andriji naloži, da ide na križarsku vojnu, pa mu u to ime predade skupljeno blago i sve drugo, što bješe za taj daleki put spremio.

Još nije Bela u grobu ohladio, već se pojavi razdor medju najstarijom braćom Emerikom i Andrijom. Eme-

rik bijaše čovjek strastven, bez ikakve snage i uztrajnosti; tjelesna nemoć njegova činila je k tome, da je bio osobito razdražljiv. Časomice planuo bi gnjevom, a na to bi u tinji čas sasvim malaksao Kad bi se razigrao, bio je smion i podhvatljiv; ali zato nije bio mugić, da radi promišljeno, uztrajno i odlučno. Ni brat mu Andrija nije bio bolji. Bio to čovjek tašt, slabičak, koji je hlepio za gospodstvom, dok ga nije stekao; a kad ga je zapalo, nije bilo u njega snage, da vrši vlast. Uza to bio je nepromišljen i razpikuća; a nije mario ni za pravdu ni za mudre savjete, već se dao zavoditi od laskavaca, koji ga zavadiše s rodjenim bratom.

Čim je Bela umro, zaboravi Andrija na otčeve opomene. Novce otčeve uze, ali za križarsku vojnu ne htjede ni da čuje. Otčevimi novci sabere vojsku i premami mnogo vlastele na svoju stranu. A na to poče tražiti od brata Emerika, da mu predade u baštinu svu Hrvatsku s Dalmacijom i Bosnom, upravo onako, kako je nedavno kralj Stjepan IV. morao te zemlje ustupiti bratu svome Beli. Kad se Emerik ne odazove ovim zahtjevom bratovim, Andrija trgnu mač iz korica.

Gradjanski rat planu već g. 1197. Kako je u Andrije bilo obilno novaca i vojske, bilo mu je lako ratovati s bratom. Emerik ne mogaše se pouzdati ni u svoje pristalice. Kad ih je pozvao na oružje, mnogi se izvinjivahu, da ne smiju vojevati u svjetskom ratu, pošto su se još za živa Bele zavjetovali, da će poći na križarsku vojnu u svetu zemlju. Emerik se s toga nadje u velikoj biedi, pa se uteče pod okrilje pape Celestina III. Ovaj umah zaprieti Andriji i njegovim pristašam crkvenim prokletsom, ako se ne bi umirili i pošli na križarsku vojnu; k tome se zagrozi svima, koji bi se s Andrijom družili i ga čak i pomagali. No prietnje papine slabo su kor ile. Svećenstvo u Ugarskoj bilo je doduše većim die-

lom uz kralja Emerika, a i u Hrvatskoj revnovao je osobito za nj zagrebački biskup Dominik, koji je za to mnogo zla pretrpio od pristaša Andrijinih; ali zato su svjetska vlastela jatomice grnula pod zastavu Andrijinu. U slovinskoj zemlji bio je najodlučniji pristaša njegov Vratislav, kojega se je posjed sterao oko Susjedgrada i po Zagorju. Ovaj je Vratislav pretrpio radi Andrije veoma mnogo; protivnici poharaše mu dvore, oteše sva imanja, tako da je ostao siromak bez kuće i kućišta.

Rat medju Andrijom i Emerikom vodio se g. 1197. ponajviše u Ugarskoj i u slovinskoj zemlji medju Savom i Dravom. U Hrvatskoj i Dalmaciji priznavahu još u prosincu iste godine jedinoga Emerika za svoga zakonitoga gospodara. U to postade u siečnju 1198. rimskim papom odlučni i strogi Inocentije III. Jedva bješe na svoju stolicu sjeo, umah odasla vojvodi Andriji poslanicu, u kojoj mu zapovjedi, da po otčevoj odredbi ide u svetu zemlju, a da se okani dalje borbe s bratom i da mu se pokori, jer da će ga inače lišiti nasljedstva i prenieti pravo na priestol na mladjega brata (Salamona). Pismo papino slabo je medjutim prudilo. Andrija je malo mario za prietnje papine, već pošto je sretno napredovao u slovinskoj zemlji, podje preko Save i Kupe na jug, da si pokori Hrvatsku i Dalmaciju. Polovicom veljače 1198. bio je već na jugu Velebita, te su sa svih strana hrlili preda nj svjetski i duhovni velikaši, da mu se poklone; a koncem ožujka stolovao je i u samom Zadru, okružen najvećimi častnici Hrvatske i Dalmacije. Tu se je ponosno prozvao „Božjom milosti vojvodom Zadra, čitave Dalmacije i Hrvatske, a i Humske zemlje“, tu je imao posebni svoj dvor i dvorsku kancelariju, tu se je uza nj desio i hrvatski ban Andrija, zatim novi zadarski nadbiskup Nikola, načelnici gradova Zadra i Splita, napokon i neki župani hrvatski, poimence krbavski i sanski

Andrija ponašao se je gotovo ko sasvim samostalan vladar. Iz Zadra ode na jug put Splita, gdje su ga opet dočekali svi nadbiskupi i biskupi hrvatski i dalmatinski, uz njih ban Andrija i nada sve vjerni mu Vratislav od Susjedgrada. Pred Splitom sazove vojvoda Andrija vieće ili mali sabor hrvatskih velmoža i vlastele, te učini mnoge koristne odredbe. Prošavši tako čitavu Hrvatsku i Dalmaciju i sklonivši koje milom koje silom sve hrvatske župe i latinske gradove, da su mu se pokorili, bio je već u travnju 1198. jedini gospodar hrvatskoga kraljevstva počam od Drave pa sve do Humske zemlje.

Sada tek poče raditi, kako bi se izmirio s rimskim papom, te mu ušo u volju. U to ime diže vojsku na susjednu oblast Hum, gdje se bješe ukorienila kriva vjera nekoga popa Bogomila, a isto tako zaratova i na srbskoga velikoga župana Stjepana Nemanjića, koji je pristajao uz iztočnu crkvu. On pobiedi i humskoga kneza i velikoga župana srbskoga; ali na to se umah vrati u Hrvatsku, te je već u svibnju opet bio u Zadru.

Andrija boravio je već u Zadru, kad mu stiže druga poslanica od pape Inocentija III., koja je bila kud i kamo blaža od prve. Papa ga nastojao liepim načinom uputiti, da bude sklon i pokoran svome bratu. Valjda se braća i prije kušala izmiriti, jer papa svjetuje vojvodu Andriju, da ostane trajno pokoran i vjeran svome bratu, da štuje brata ko svoga kralja, a brat će njega poštivati ko vojvodu. Na posljedku javi papa Andriji još i to, da je naložio nadbiskupu ostrogonskomu i kaločkomu, da ga izobće iz crkve, a na vojvodinu njegovu udare crkvenu kletvu (interdikt), ako bi iznovice pokušao, da digne oružje na brata svoga.

Iz ovoga dakle razabiremo, da je valjda posredovanjem biskupa i nadbiskupa ugarskih i hrvatskih došlo medju braćom do nekoga sporazumka, te da je Emerik

priznao Andriju samostalnim vojvodom Hrvatske i Dalmacije, a Andrija Emerika svojim kraljem i gospodarom. Ali taj mir ne potraje dugo. Još u prosincu 1198. izobći papa Andriju iz crkve, nedvojbeno za to, što je iznovice trgo mač na brata svoga. Odmetnome vojvodi pridružiše se ovaj put i nadbiskupi zadarski i splitski, zato naloži papa ostrogonskomu nadbiskupu i zagrebačkomu biskupu Dominiku, da povedu proti ovim crkvenim poglavicam što strožiju iztragu, pa ako su u istinu krivi, da će ih on tada skinuti s njihovih časti.

Godine 1199. biesnio je opet očit rat medju braćom. Čini se, da je Andrija ovaj put kušao, da oružanom silom provali u samu Ugarsku i da brata s priestolja skine. No ko što je Andrija u svojem vojvodstvu bio mnogo jači, tako je u samoj Ugarskoj stranka Emerikova bila brojnija i mogućnija. S toga ostade Andrija kratkih rukava. Emerik ga pobiedi, a Andrija izgubi ne samo nadu, da bi se mogao popeti na kraljevsko priestolje, nego bi lišen i vojvodske časti u hrvatskom kraljevstvu. Za ove borbe iztaknuo se je osobito zagrebački biskup Dominik ko revan pristaša Emerikov. Slavodobitni Emerik namjesti sada za bana Hrvatske i Dalmacije nekoga Nikolu, a nesretni vojvoda Andrija uteče i sakri se najprvo u ugarskoga velmože Ladislava, a zatim pobjegne u susjednu Austriju k nadvojvodi Leopoldu VI. No ni ovdje ne bješe siguran, jer je brat mu zahtievao od nadvojvode, da mu nevjernika predade ili da ga barem iztjera iz svoje zemlje. Leopold ne htjede na to privoliti; a kralj Emerik provali u Austriju, te ju pohara. Bilo bi sada došlo do krvavih bojeva, da se opet nije umiešao rimski papa. Njegov poslanik Krescencij zajedno s nekimi njemačkimi knezovi i s Konradom nadbiskupom grada Mainza, uze moliti Emerika, d oprosti bratu, pa da onda izmirena braća podju u svet

zemlju vojevati na nevjernike. Emerik se dade namoliti, pa oprosti po drugi put vjerolomnomu bratu i vrati mu vojvodsku čast u Hrvatskoj i Dalmaciji. Još g. 1200. opet se je Andrija ponosio kićenim naslovom „vojvoda Dalmacije, Hrvatske i Humske zemlje“.

Ali vlastohlepni Andrija ne mogaše mirovati ni brata svoga gledati na kraljevskom priestolu. Ne minuše ni dvie godine, a braća se na novo zavadiše. Nasta grozan rat u Ugarskoj, Hrvatskoj i Dalmaciji. Andriji se sreća nasmijala, te se činilo, da će starijega brata nadhrvati. Velmože i vlastela jatomice grnuli pod njegov barjak, a zakonitoga kralja redom sve ostavljalo. Jednom zgodom sastale se obje vojske kod rieke Drave nedaleko od grada Varaždina. Emerik stajaše na ugarskoj obali, Andrija na hrvatskoj. Ni jedan ni drugi ne usudi se zametnuti boja; Emerik, jer je bio slabiji, a Andrija nepouzdavajući se u dosadanju sreću svoju. Prodje neko vrieme, a protivničke vojske ni makac. U to se dosjeti kralj Emerik, što da učini. Ostavi vojsku svoju, pa sam, goloruk, noseći u ruci jedino kraljevsku šibiku, predje preko Drave u Andrijin tabor. Kad stiže onamo, čitava se gotovo vojska preseneti, ugledavši kralja svoga. Sve se uklanjaše sa strahom i počitanjem pomazanome kralju, koji je dostojanstveno medju vojnici prolazio. Kad Emerik dodje u sred tabora, stade i doviknu ovako osupnutim delijam: „Ej ljudi, evo vašega kralja! Tko da se od vas usudi, da si omasti ruke krvlju svoga krunjenoga kralja?“ I nitko niti pisnu niti rukom ne mače, već sva momčad dohrli pred kralja, da ga moli za oproštenje. Na to kralj podje u šator brata Andrije, koji nije ni slutio, što se je zgodilo u njegovoj vojsci. Ni Andrija ni znadijaše, kamo da se krene, već poniknu nikom; a kralj na to zapovjedi momkom, da neharnoga brata svežu i sa njim odvedu. Sada se obje vojske sjediniše, a sva

Hrvatska i Dalmacija priznaše kralja Emerika za svoga jedinoga gospodara. Nesretni vojvoda Andrija dopade robije; on bi zatvoren od brata svoga u tvrdu kulu K n e g i n e c kraj Varaždina, u kojoj je čamio sve do smrti bratove g. 1204. Sužanj Andrija boravio tužne dane u tavnici; jedina mu utjeha bješe, što su čestiti žitelji grada Varaždina svome nekadanjemu vojvodi bili na ruku, te mu tako olakšali nesnosno tamnovanje. Još i sada vide se, idući od Varaždina u ljekovite toplice Varaždinske, podrtine stare kule Kneginca, koja je njekad od sunca krila hrvatskoga vojvodu.

Dvie pune godine čamio Andrija u kuli Knegincu. Kad je Emerik slutio, da mu se primiče zadnji čas, pusti neharnoga brata iz tavnice, oprosti mu sve i povjeri mu čedo svoje Ladislava, da mu bude i otac i majka, dok doraste do mača i žezla kraljevskoga. Ali Ladislav umre već za nekoliko mjeseci, a na to se izpuni davna želja Andrijina, jer ga zapade kraljevsko priestolje u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Tužno li bješe vladanje kralja Andrije (II.)! Toliko hlepio za kraljevskim viencem, a kad si glavu krunom okitio, pokaza čitavome svietu, da je nije vriedan nositi. Bio on rob i sluga svoje žene, Njemice Gertrude, koja je bila kći meranskoga grofa Bertolda. Još za živa Emerika bunila svedjer muža svoga proti zakonitomu kralju, tako te je morala ostaviti Ugarsku; a kad joj se vojno zakraljio, goropadila se ta Njemica upravo grozno. Nije marila ni za zakon ni za narodne običaje, već vladala starodrevnimi kraljevinami po svojoj glavi, dozivala Niemce u Ugarsku i Hrvatsku, pa ih darivala častmi i službami, a domaću gospodu kraj toga zametala i prezirala. Brata svoga Bertolda, mladenca od dvadeset godina, namjestila za nadbiskupa kaločkoga, a kasnije ga čak uzvisila na čast bana hrvatskoga! A i tašta i raz-

sipna bijaše ta meranska grofica. Imala je za svoju djecu srebrne koljevke, a za se srebrne kupke; što sama ne bi mogla proharčiti, razpoklanjala je njemačkim doselicam, svojim miljenikom i štićenikom.

No još gori bješe brat joj Bertold, pravi zulumčar i pustolov. Sva ugarska i hrvatska plemčad bijaše kivna na njega i mrzila je na nj poradi bezprimjerne drzovitosti njegove. Jednom zgodom provališe gnjevna vlastela čak u njegov dvor, i ljuto izbiše i njega i svećenike, koji mu u pomoć dohrliše. Ali ga to ipak ne dozove sviesti, pače on zaglibi u još veće zlo. Ma da je bio duhovnoga striša, planu grešnom ljubavi prema liepoj ženi palatina Benka, koji je nedavno bio ban hrvatski. Krepostna žena nije htjela ni čuti za ljubezne ponude njegove, a on se na to posluži varkom. Sestra mu, kraljica Gertruda pozove liepu ženu Benkovu na svoj dvor. Čim ova na zapovied kraljičinu dodje, eto i Bertolda i nanese joj silu u odajah svoje sestre. Poradi ovoga zločina uzbuni se i plemstvo i puk. Bertold, bojeći se za rusu glavu svoju, ugrabi blago, što ga bješe kraljica Gertruda za svoju djecu sabrala i u nekoga ostrogonskoga gradjanina sahranila, po pobjegne iz Ugarske. Mjesto njega nastrada sama kraljica. Prijatelji Benkovi dosudiše joj smrt a na to privoli i sam ostrogonski nadbiskup Ivan. Urotnici, na čelu im župan Petar i hrvatski ban Šimun navališe g. 1214. na grešnu kraljicu u njezinih vlastitih odajah, te ju razkomadaše na komade. Djecu njezinu, krunjenoga već kralja Belu, najmladjega sina Andriju i kćer Mariju spase njihov odgojitelj Salamon tako, da ih je sakrio.

Čuvši kralj Andrija, koji se je upravo desio u zemlji Haliču (Galiciji), kako mu je tužno poginula žena Gertruda, pohiti brže bolje u Ugarsku, da osveti smrt jezinu. Ali se bolan uvjeri, da mu to nije moguće, jer

zateče čitavo kraljevstvo nezadovoljno, a u narodu veliku stranku, koja je glasno i jasno tražila, da se sam Andrija skine s priestolja, a da ga zamieni prvorodjenac Bela. Težkom mukom i sve uz pomoć pape Inocentija održa se nekako na vladi; ali brojno plemstvo ugarsko i hrvatsko počelo je doskora oholo dizati svoju glavu i nastojati, da što više smanji kraljevsku vlast, pa da kralj Andrija bude puka lutka u rukuh njegovih. Uza to postade plemstvo i nasilno i grabežljivo, te se je kralj g. 1218 papi ovako tužio: „Mnogi plemići poput sluga paklenskih ne žacaju se, da vriedjaju našu kraljevsku visost, već preziru naše odredbe i mute zemaljski mir. Kad je nadbiskup Ivan htio, da ih odvrati od opačina njihovih, oteše mu sve imanje, zarobiše ga, pa ga na posljedku odpraviše iz zemlje.“

Medjutim ni sam kralj Andrija ne bijaše bolji, pa tako se zgodi, da je iza nekoliko godina nestalo svakoga reda i zakona u ugarskom i hrvatskom kraljevstvu. Sam kralj, pošto je ludo izpraznio blagajne svoje i dohodke svoje smanjio, razpoklonivši svojim udvoricam kraljevska dobra, poče sada raditi protiv zakona, samo da skuca novaca. Iznajmljivao bi žudijam sve kraljevske pristojbe, pa i poreze, a i solare; na posljedku, kad sve ništa nije prudilo, pogoršao srebrni novac tako, da u njem nije više srebra gotovo ni bilo.

Kralj grabio k sebi, plemstvo grabilo k sebi, a puk nebogi stradao grozno. Napokon dodijao plemstvu zulum Andrijin, pa g. 1222. listom ustalo, da iznudi od kralja povlasti i pravice za se i za čitavo kraljevstvo. Tako bi Andrija prisiljen, da izdade popis pravica ili zlatnu bulu, kojom biše ustanovljene sve povlasti plemstva u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Ali ni zlatnom bulom ne vrati se mir u Andrijinu državu. Plemstvo i dalje ustajalo na kralja svoga.

napokon čak i prvorodjeni sin kraljev, vojvoda hrvatski Bela digo neharnu ruku svoju na nesretnoga otca svoga. I u hrvatskih zemljah borili se osiljeni knezovi s vojvodom Belom i medju sobom, te je tako nastao obći rat i metež. Najviše rogoborili su u Hrvatskoj knezovi od plemena Kačića, na koje je čak papa dizao križarske čete; a iza Kačića banili se moćni knezovi od Bribira, nikli iz krila plemena Šubića. Poimence knez Gregorije od Bribira bješe strah i trepet svojih protivnika; on je sa svojom braćom i svojtom vriedio u hrvatskom kraljevstvu gotovo više, nego li i ban i vojvoda, i sam kralj. Jednom zavadi se knez Gregorije od Bribira s rodjakom svojim, knezom Višanom od Zvonigrada u Lici. Digoše vojske i zametnuše kavgu. Višan bješe izprva sretniji, pa razbije Gregorija i zatvori ga u njegovu gradu Bribiru tako, da nitko nije mogao iz grada izaći, ni u nj ući. Ali se Gregorije dosjeti varci, pa jednom iznebuha provali iz grada. Vojska Višanova bi raztjerana, a sam Višan zarobljen. Nevoljni Višan molio se Gregoriju, da mu pokloni život; ali ovaj bijaše tvrda srca, pa će se osvetiti. Dade Višana svući do gola, a na to ga probode sam mačem svojim.

E taki su onda bili knezovi, župani i druga gospoda i u Ugarskoj i u Hrvatskoj. Klali se medju sobom ko najljući dušmani; ali kad se je bilo kralju opirati, našli bi se složni na okupu ko jedan čovjek. Možda je u ono tužno doba postala i stara hrvatska poslovica: „Tko jači, taj kvači,“ jer je zaista tako bilo. Ko da je pravedni Bog prokleo i Andriju i porod njegov i zemlje njegove, pošto je u mladosti svojoj tri puta digo ruku i brata, zaboravivši na onu svetu: „Poštuj brata starija, i tebe će mladji tvoji.“ —

18. Kralj Pasoglav.

Jeste li kad čuli za kralja Pasoglava? Znate li, što se za nj priča?

U ravnoj Podravini, na Jablanovom polju medju Virjem, Gjurgjevcem i Šemovcem stoje dva okrugla brežuljka. Jedan se brežuljak zove Careva glavica, a pričaju, da su u njem sahranjena trupla divljih pasoglavaca i njihova cara i kralja, koji da je ovdje zajedno sa svojimi poganimi podanici poginuo od ruke hrabrih Hrvata.

Još se više priča o kralju Pasoglavu i njegovu bezbožnu puku tamo u primorju, na podnožju siedoga starca Velebita. Tamo u kamenom Podgorju, koje se niže od Karlobaga sve do Obrovca, još i danas kola od usta do usta čudna priča o kralju Pasoglavu, o njegovoj vojsci i o njegovu porazu; a sve to pripovieda narod toli živim uvjerenjem i toli svježom uspomenom, kao da je sam bio svemu očevidac. Pokazuje se i nedaleko od sela Starigrada, tik uz obalu morsku, a kod utoka potoka Velike Paklenice podor neke stare gradine, koja se zove Većka kula, pa se govori, da je u toj kuli deset godina tamnovao kralj Pasoglav, a kad je umro, da su ga u njoj i zakopali. Podgorac priča:

Kralj Pasoglav provalio jednom iz neznane zemlje u Hrvatsku i prodro sa svojim divljim pukom sve do kamenoga Podgorja. Imao kralj Pasoglav struk od čovjeka, ali pasju glavu i jarčevu bradu. Taki su bili i njegovi ljudi, koji nisu znali za Boga, niti je u njih bilo srca, već su jedino umjeli harati, plieniti i krv prolievati. Golem strah zavladao čitavim Podgorjem; nitko se nije usudio oprieti onim divljim zvierim, jer se znalo, da ih ne može nadvladati nikakova vojska ni oružje. U

to dodje u Podgorje neki biskup sveta života. On ohrabri i skupi nesretne Podgorce i izadje s vojskom Pasoglavu na suprot, s častnim krstom u ruci. Sastavši ga baci na nj prokletstvo i protjera vragove, koji su dosad pomagali i branili njega i puk njegov. Na to navale Podgorci junački na kralja Pasoglava, te ubiše njega samoga i izkorieniše čitavu vojsku njegovu. Biskup dade zatim u sadanjoj Većkoj kuli izkopati devetdeset i devet sežanja duboku jamu i obzidati ju živim debelim zidom, kao kakav studenac, pak baci u nju truplo Pasoglava i njegovo silno blago, koje je bilo prokleto, te ga nije smio nitko posvojiti, da ne ogrieši i ne izgubi duše. Nekoliko sežanja povrh Pasoglava dade biskup zakopati i častni krst, da ne bi opet kada izašao na ovaj sviet i udario u stare svoje opačine. I dok je ukopan častni krst, ne će se više Pasoglav vratiti, jer se boji krsta ko žive vatre.

I po drugih nekih krajevih hrvatske zemlje umiju koje šta pričati o kralju Pasoglavu. U Lici znadu, da je kralj Pasoglav imao pasju glavu, ljudski trup i kozje noge; a k tome dodavaju, da je bio golema ljudeskara, težko kosmata, na čelu mu bješe u sredi jedno veliko oko, kojim bi kadkad štogod i previdio, ali mu to nadomještao dobar njuh, kojim bi osobito ljudsko meso brzo zaćutio.

Pa zar je zbilja kada kralj Pasoglav živio? Ne, pasoglavaca niti je bilo niti ih imade. No zato je ipak istina, da je pred šest sto četrdeset i četiri godine neki divlji narod, gori od Turaka, provalio u hrvatsko kraljevstvo, te ga grozno poharao. Narod taj zvao se je Mongoli ili Tatari.

*
* *

U drugoj strani svieta, u dalekoj Aziji življahu od davnih vremena na sjeveru kitajskoga carstva divlji Mongoli, podieljeni u više plemena. Bijahu goropadniji i krvoločniji od istih Avara (Obara). Za vladanja ugarskoga i hrvatskoga kralja Andrije sjedini neki Temudžin sva mongolska plemena u jednu ogromnu državu (1207). Sabravši naime on jednom mnogobrojne Mongole na izvoru rieke Amura, ustade neki stari žrec (poganski svećenik) i naviesti Mongolom, da je njihov bog darovao Temudžinu svu zemlju i da će se on za to odsad zvati džingis-kan, t. j. veliki gospodar. Na to povede veliki kan vojsku svoju na Kitaj i osvoji sjeverne česti njegove, obori zatim državu turskih Kovarezmijaca (1218) i dopre sve do medja Evrope. Kasnije predje preko planine Kavkaza, provali u Evropu, te potuče Ruse u krvavoj bitci kod rieke Kalke (1224). Ruski knezovi bjehu digli na noge do sto tisuća ljudi, ali ni ovom ogromnom vojskom ne mogoše odoljeti sili mongolskoj. Jer mongolske vojske, ogromne kao njihove visoke planine, a nedosežne kao njihove pustare, brojile su po pol milijuna ljudi i više, a bile su kud i kamo okretnije, uvježbanije i brže od ma čije vojske onoga vremena. Što je bilo preći evropskomu vojniku za tri dana, to je Mongol učinio na svom malom i mršavom, ali uztrajnom konjicu često puta u jednu noć. Neprijatelje svoje znali bi brzinom preteći, a njihovu silu i položaj uviek bi dobro poznavali. A i strjelice njihove dobro su gadjale, te ih je riedko obični evropski štit mogao da odbija. Nije pomagalo niti s mira se predati, jer su ove nakaze bile gola nevjera. Tko bi im se dobre volje predao, liepo bi ga danas i najprijaznije primili, pače mu koje šta liepa i obećali, a sutra bi ga ko ludu izsmijali i zatim ga nemilo zaklali.

Temudžina nasliedi sin Ogotaj ili Oktaj. Ovaj udari opet na Kitaj, te ga sasvim osvoji. Iza toga po-

šalje sinovca svoga Batija (Batu-kana) s pol milijuna ljudi na Evropu. Batij provali najprvo u Rusku, te osvoji redom tamošnje kneževine zajedno sa slavnim gradom Kijevom (1240), koji su Rusi zvali majkom svih gradova svojih. Iz Ruske podje u Poljsku, opustoši ju i osvoji znameniti grad Krakov (1241). Tu u Poljskoj razdieli ogromnu vojsku svoju u tri diela: jedan dio pošalje na sjevernu Njemačku, drugi na Česku, a sam krene s najvećim dielom na Ugarsku. Još uz put pošalje svoje glasnike kralju ugarskomu i pozove ga, neka mu dragovoljno preda sebe i svoju državu, ako hoće da se spase od gotove propasti.

U Ugarskoj i Hrvatskoj vladaše tada kralj Bela III. (IV)., prvorodjeni sin Andrije II. Čim je čuo, da se Mongoli njegovu vladanju primiču, umah uze raditi, kako bi ih junački dočekao. Glasnici njegovi razidjoše se po obima kraljevinama, pa noseći u rukama krvave mačeve pozivahu narod na oružje. Ali u Ugarskoj se malo tko odazove kraljevu pozivu. Moćni plemići, osilivši i poznievši se za kralja Andrije, bijahu kivni na kralja Belu, što je stezao njihove povlastice i netom stečene pravice, ne bi li tako opet okriepio moć kraljevsku. Ta baš nedavno bješe izdao zapovied, da po starom običaju ne smije nitko osim prvih duhovnih i državnih dostojanstvenika u njegovu prisuću sjediti, pa je zato dao i spaliti sve stolice velikaša i plemića po sabornicah. K tome oduze posjede i gradove svim onim plemićem, koji niesu mogli dokazati, da su ih stekli pravednim i zakonitim putem. Upravo ovi nezadovoljnici počeše sada govoriti, da su svi glasovi o dolazku Mongola puke bajke, a da ı ih izmislili popovi, poimence biskupi, kojim se ne će oći u Rim na crkveni sabor, jer to stoji mnogo novaca. .li i seoski puk bijaše zlovoljan na svoga kralja. Vrie|alo ga, što je Bela nedavno udomio u Ugarskoj do

40.000 porodica Kumanskih (Polovačkih), koje su pobjegle izpred sile mongolske, a upravo bješe ogorčen, kad je kralj u svem ugadjao tim došljakom, koji su u raznih krajevih zemlje počinjali najveća nasilja. Gotovo slavodobitno klicao je uvriedjeni narod: „Neka kralju sada pomognu njegovi miljenici Kumani, koje je pozvao u Ugarsku proti narodom ugarskim."

Uz ove prilike nije se kralj Bela mogao onako pripraviti, kako bi trebalo. U prvi čas bilo mu je moguće jedino to, da je poslao svoga nadvornika Dionisija Hedervara s nešto vojske u klance planina Karpata, da brani Mongolom prelaz u Ugarsku. U isto vrieme sazove ugarski sabor, gdje su velmože i plemići pravu istinu doznali. Sve se zabrinu, te gotovo jednoglasno bi prihvaćeno, da se sav narod digne na oružje. Ali već bješe prekasno. Još za saborovanja doglasi Dionisije iz Karpata, da se ne će moći održati kraj svih umjetnih obkopa i šumskih zasjeka, a malo dana zatim, dne 15. ožujka 1241. dohrli sam ko bez duše u Budim, te javi, kako je pred tri dana njegova vojska od Tatara razbita i raspršena, i kako je eto sam jedva živu glavu iznio. Još isti dan doprli su pojedini čopori mongolski sve do Pešte, koji je tada bio njemačka naselbina, te su kralj i gospoda ugarska mogla iz Budima svojima očima vidjeti, kako gore sela i gradovi, zapaljeni od divljih Mongola.

Neki stari pisac, koji je tada živio i mnogo sam vidio, opisuje Mongole ovako: „Ovi su ljudi maleni, ali prsa su im široka. Spodoba njihova je grozomorna; golobrado lice i plosnato, nos tup, a male oči razdaleko jedno od drugoga. Odielo im je neprodirno, a sastavljeno je od složene kože te naliči ljuskam Kacige su im od kože ili od željeza. Oružje im je zavinuta sablja, tulac, luk i strjelica s oštricom od željeza ili kosti, koja je za četiri prsta duža od naše. Na svoje crno-biele zastave

među na vrh vunenu kitu. Njihovi konji, koje jaše bez sedla, maleni su ali jaki, navikli naporu i gladu; premda niesu podkovani, penju se i prolaze po pećinah kao divokoze, a i poslije trodnevna naporna trka zadovoljavaju se s malo odmora i hrane. Pa ni ljudi ne brinu se mnogo za svoju hranu, kao da od same okrutnosti živu; ne jedu kruha, hrana im je meso, a piće konjsko mlieko i krv. Sa sobom vuku velik broj zarobljenika, osobito oružanih Kumana. Silom ih gone u bitku i ubijaju ih, čim vide, da sliepo ne srću u boj. Mongoli sami ne idu rado u boj. Ako li pak koji od njih pogine, odmah ga pokopaju na onom mjestu, tako da mu se grob ne pozna iz vana. Gotovo nema rieke, preko koje ne bi sa svojimi konji preplivali. Preko velikih rieka ipak se prevoze na svojih mjehovih ili čamcih. Šatori su im od kostrieti ili od kože. Premda ih ima neizmjerna množina, ipak nema u njihovu taboru štropota niti halabuke, već mukom mučeći hodaju i mukom muče, kada se biju."

Bješe prošlo već preko mjesec dana, što su Mongoli prodrli u Ugarsku, a još se vojska ugarska nije mogla skupiti ni pripraviti na odlučnu bitku. U to vrieme poharaše Mongoli sjevero-iztočnu Ugarsku i čitavi Erdelj, te se napokon, čuvši da je kralj Bela pošo s vojskom na njih, počeše skupljati sa svih strana na velikoj pustari Mohijskoj, koju presieca rieka Šajo ili Slana. Kako se je Bela sa svojom vojskom od 65.000 ljudi polagano napried kretao, povukoše se Mongoli za rieku Šajo i utaboriše se na lievoj obali njezinoj, čekajući kraljevu vojsku. Mongolskomu taboru za ledji bile su prostrane močvare, a pred njim otvorena ravnica, gdje se je mongolskomu konjaničtvu nudjala najbolja prilika, da razvije svu svoju divlju silu. U to prispije i kralj Bela s bratom svojim Kolomanom, vojvodom hrvatskim, koji je vodio hrvatsku vojsku. Ni kralj ni brat mu Koloman ne bijahu

vični ratu ni boju, pa smjestiše svoje čete posve nespretno. Stisnuše ju naime u malen tabor, da su ju Mongoli mogli lako obkoliti, a k tome ogradiše tabor kolima i izprepletoše kao gustom mrežom sav prostor taborišta svoga mnogobrojnimi užeti, kojimi su privezali čadore uz kolce. Kan Batij bješe se popeo na jedan humak i gledao, kako se Belina vojska redala; pa kad je vidio, kako je zlo smještena, reče svojim ljudem: „Ne će ovi uteći mojima rukama, jer su se stisli u jedan tor kao u ovčarnicu.“ Pokraj slabe vještine vojvoda bilo je i u samoj vojsci malo oduševljenja za boj. Mnogi su plemići i velmože upravo žudili, da kralj bude pobiedjen, misleći, da će se tim pokoriti njegov opori duh prema plemstvu. A bilo je i takih, koji su smatrali pobjedu nad divljimi Mongoli za posve laku stvar, pa su se rugali onim, koji su se bojali bitke.

Kralj bješe odredio, da svake noći jedna četa od tisuću momaka čuva prelaz preko rieke i mosta, što je bio na rieci Šaju. No uza sav taj oprez ipak bi ugarsko-hrvatska vojska zatečena, kadno jedne večeri dohrli neki ruski prebjeg i javi kralju, da će još iste noći Batij udariti na kraljev tabor. Na ovaj glas sabra vojvoda Koloman svoje hrvatske čete i sjedinivši se s junačkim nadbiskupom Ugrinom podje oko ponoći do mosta, gdje zaista nagazi na neke čopore mongolske, koji bjehu prešli preko rieke. Odmah navali na njih i protjera ih preko vode. Zatim postavi na most straže i vrati se slavodobitno u tabor. Ali još istu noć dovede Batij sedam bojnih strojeva i poče sipati kamenje na most. Ugarska straža bi protjerana, a na to još pred zoru čitava mongolska vojska predje preko rieke, jedni po mostu, a drug po vodi niže mosta.

O osvitku drugoga dana opasaše Mongoli u ici konjske podkove sav tabor ugarski. Nebrojene strje ce

mongolske, što su padale iznenada kao kiša i led na kršćansku vojsku, zajedno s vikom stražara, koji su od mosta bježali, poremetiše u tinji čas svaki red u ugarskoj vojsci. Zalud su vojvode zapoviedale, nitko ih nije slušao. Čadori se upališe, a tuča strjelica mongolskih pokri čitavo taborišće ugarsko. Jedini vojvoda Koloman, koji je s hrvatskom vojskom ostao pod oružjem čitavu noć, provali iz tabora, da suzbije neprijatelja; njemu se pridruži nadbiskup Ugrin, i meštar Božjaka, koji je vodio talijanske čete. Čitav dan borio se je Koloman uz svoje poput lava, nadajući se svedjer, da će se ostala vojska osviestiti i u pomoć mu priteći. Ali ga prevari nada, jer Ugri uzmicahu sve dalje, pa kad dodjoše do glavne ceste, počeše hrpimice bježati, ne slušajući ni kralja ni svojih vojvoda, od kojih većina pogibe ili u bitci ili na biegu. Koloman i nadbiskup Ugrin, bivši smrtno ranjeni i izgubivši trećega druga, meštra Božjaka, koji je s čitavom četom svojom na bojištu poginuo, moradoše takodjer na posljedku uzmaknuti. Ugarska vojska, što je bježala velikim drumom i prostranom ravnicom, razbita bi do nogu; trupla ubijenih kršćana ležala su na prostoriji od dva dana hoda poput jesenskoga lišća ili nagomilana drvlja i kamenja, a krv je pod njima tekla poput bujna potoka. Do 56.000 junaka ugarskih i hrvatskih bješe pokrilo bojno polje. Vojvoda Koloman spase se sretno drugim putem u Peštu, a odavle ode kroz Simežku županiju u slovinsku zemlju, gdje se nastani u Čazmi (Česmi), da preboli zadobivene rane. Ali ih ne preboli, već umre još iste godine 1241, te bi sahranjen u čazmanskoj crkvi reda sv. Dominika, gdje mu postaviše veličanstven spomenik, koji su kasnije razorili Mongoli.

Nakon pobjede na rieci Šaju zauzeše Mongoli svu zemlju ugarsku s lieve obale Dunava. Što nije naroda izginulo od mača i strjelica njihovih, razbježa se po vi-

sokih gorah, špiljah i šumah, koje su bile pune gole i gladne čeljadi. Mongoli ne htjedoše čitavo ljeto i jesen da predju preko Dunava, već čekahu, dok dozrije ljetina, pa će onda zauzeti preostalu Ugarsku i Hrvatsku i poći u potjeru za kraljem Belom. Nesretni ovaj vladar bješe umah iza poraza na Šaju sa ženom i djecom pobjego u susjednu vojvodinu Austriju, kamo ga bješe pozvao vojvoda Fridrik II. Smutljivac. Ali čudan domaćin bješe taj Fridrik. On orobi svoga gosta, pače ga prisili, da mu je morao zapisati nekoliko ugarskih županija, koje su medjašile s Austrijom. Tužni kralj Bela ostavi na to Austriju i ode u Hrvatsku, da se pripravi za dalji rat s Mongoli.

Prolazeći slovinskom zemljom sustavi se kralj Bela u Zagrebu, gdje no ostade deset mjeseci, dočim je ženu s djecom umah dalje odpravio u Dalmaciju. Iz Zagreba pisa Bela papi (18. svibnja 1241), moleći ga za pomoć. Fridriku II., njemačkom caru, koji je upravo tada vodio rat na papu, ponudi sebe i državu svoju za kletvenika (vazala), ako mu pošalje pomoći. I u druge zemlje evropske, poimence u Česku, Francezku i Italiju pošalje svoje poslanike; ali sve zaludu. Jedini papa Gregorije IX., starac od osamdeset godina, smilova se kralju, te mu pošalje što je mogao, svoj blagoslov naime i pismo, kojim podieli veliko oproštenje grieha, kao pri polazku u svetu zemlju, svim onim, koji bi pograbili oružje na obranu kralja Bele od Mongola.

Deseći se u Zagrebu viećao je kralj mnogo i s hrvatskom gospodom i velmožami, medju kojimi su bili najznatniji ban Dionisije Vialka, biskup zagrebački Stjepan Babonić, knez Hudina, Ivan Jaroslavov od Ol ća grada, Abraham i Nikola župani od Moravča, i dri gi. U Zagrebu je nadalje Bela sabirao novu vojsku i a-redjivao, kako da se utvrde neki gradovi. Ovamo d le-

takodjer iz Stolnoga Biograda prenieti moći ugarskoga kralja sv. Stjepana i sve kraljevske i crkvene dragocjenosti, zajedno s krunom, što je sve kasnije u Dalmaciju odpremio.

U to nadodje zima. Dunav se smrznu nekako pred Božić, a na sam Božić predjoše Mongoli po ledu preko ove rieke i provališe u zapadnu Ugarsku, koju su upravo strašno poharali. Malo ne sve gradove i poveća mjesta obratiše u prah i pepeo. Kamo je stupila noga mongolska, prestala je rasti trava i nestalo je traga prvašnjemu životu. U prvi čas htjede kralj Bela, da se na novo ogleda s Mongoli, ali se domala predomisli, te ostavi čak i slovinsku zemlju, i ode u južnu Hrvatsku, nadajući se, da će se tamo u primorskih stranah lašnje oprieti divljoj nemani. Za kraljem bježao je silan narod iz Podravine i Posavine: mužko, žensko, bogato i ubogo. Sve se je nadalo, da će se spasti u visokih planinah hrvatskih.

Jedva što je kralj s banom Dionisijem i drugimi velmožami, a i s vojskom svojom odmako od Zagreba, provališe Mongoli na više mjesta u slovinsku zemlju. Premda ih je župan varaždinski s četami svojimi sustavljao, ipak ih ne mogaše suzbiti. Jedna velika četa razori grad Banoštor, sielo slavne biskupije sriemske, a onda pohara sav iztočni kraj slovinske zemlje. Tom prilikom propade i znameniti grad Orljava u požežkoj županiji. Druga velika rulja Mongola provali preko Drave u križevačku županiju, te se ovdje sjedini s ostalom vojskom, koja je došla iz iztočne zemlje slovinske. Sva sila mongolska navali sada na Čazmu (Česmu), razori to veliko mjesto do temelja, a na to krene prema Zagrebu. Uz put pohara svu zemlju i poruši sve gradove, jedini tvrdi Kalnik-grad obrani junački knez Filip Bebek. I kraljevski grad Zagreb sa svojom stolnom crkvom

prometnu se razvalinom. Pošto je kan Batij poharao svu slovinsku zemlju, podje na jug u Hrvatsku i Dalmaciju, jer bješe dočuo, da se je onamo kralj Bela sklonio. A upravo za kraljem bješe se pomamio, jer mišljaše, da se ne će tako dugo moći zvati gospodarom Ugarske i Hrvatske, dok mu kralj Bela ne dopane šaka. Prešavši Gvozd nije se gotovo nigdje sustavljao, već je hrlio s čopori svojimi na jug, ne bi li gdje zateko kralja Belu. Narod hrvatski bježao je pred silom njegovom na sve strane, tražeći zaklona u visokih planinah i u špiljah i pećinah, kojih u južnoj Hrvatskoj obilno imade. Da bi ove bjegunce zastrašio, stade kan Batij negdje u Lici kod vode Sirbium, da izvede grozno djelo. Utaborivši se naime na ravnom polju kraj rieke sabere svu silesiju sužnjeva, što ih je iz Ugarske i slovinske zemlje sobom vodio, i dade sav taj ubogi puk u jedan mah pogubiti. Grozan bješe plač i jauk nesretnih žrtava, i neopisive muke njihove, kojimi su paklene zvieri mongolske mučile te nevine, svezane ljude. Nečovječni divljaci, pošto su poubijali tisuće krštenih duša, zapališe oko žrtava svojih kriesove i zaigraše kolo, smijući se i veseleći, ko da su počinili najveće junačtvo. Još dugo iza odlazka Batijeva ležala su trupla tih nesretnika na onom polju kano pobacani snopovi žita.

Na to predje kan Batij preko Velebita i krene prema tvrdim gradovom u primorju dalmatinskom. Kralj Bela bješe medjutim sretno prispio u Split; ali ga umah ostavi i podje u susjedni Trogir, jer je ovaj grad bio tada na otoku, pak se je lasnije mogao braniti. Na čelu ovoga grada bio je tada knez Stjepan od Bribira, iz plemena Šubića, koji je nevoljnoga kralja veoma častno primio. Na obranu kraljevu nadjoše se ovom prigodom u Trogiru još i mnogi drugi županі i knezovi hrvatski; no od vih bijahu najodličniji i najmoćniji knezovi s otoka

Krka, slavni Frankapani. Oni su bili kao gospodari Krka podanici mletački, ali su k jednu bili i podanici hrvatsko-ugarskoga kralja, pošto su još g. 1193. dobili od kralja Bele II (III). čitavu županiju Modruše za vjerne službe svoje. Zahvalni za toliku milost pohitiše i sada, da obrane unuka svoga dobrotvora.

Početkom mjeseca ožujka 1242 osvanuše prve čete mongolske na Mosorskih planinah iznad grada Splita. Silan narod, koji se bješe skupio pred gradom, nadajući se spasu uz kraljevu vojsku, prepozna umah Mongole te kako se bješe prepao, poteče glavom bez obzira jatomice na sva vrata u grad, da se spasi. Jedni pobjegoše u crkve, da se pričeste i s Bogom izmire, drugi opet lietahu gradom jaučući i jadikujući. Mnogi umakoše toli brzo, da su ostavili izvan grada svoje konje i blago, da i djecu svoju. Sve ulice splitske biše tako u jedan čas napunjene bieguncі. Tu su ležale najodličnije gospodje pod vedrim nebom ili na pragu crkve, ondje opet jagmile se velmože i siromasi, starci i djeca, da se utisnu pod krov i ugrabe komadić kruha. Što je god živa ostalo izvan grada, sve pogibe: mač mongolski pogubi ih ne oprostivši ni mladu ni staru, ni zdravu ni bolestnu.

Splićani prirediše već bojne strojeve, da brane svoj rodni grad. Ali četâ mongolskih nestade još istoga dana izpred Splita. Malo dana zatim nadodje sam kan Batij s glavnom vojskom svojom i podje osvajati susjedni grad Klis, jer bješe načuo, da se je kralj Bela u njem sakrio. Ali bješe loše sreće. Mongoli stadoše najprvo bacati na gradske ograde otrovne svoje strjelice. ali ne naudiše gradu. Niti hitci iz strašnih bojnih strojeva ne c aviše ništa; jer su visoki i tvrdi zidovi odoljeli i r ma. Na to poskakaše Mongoli s konja, te se počeše v ati uz klisure, pomažući si rukama i nogama, ne bi l se uzpeli do gradskih zidina. No branitelji bacahu sa

zidina na jurišajuće nemani veliko kamenje, te ih sila poubiše. Razdraženi s toga divlji Mongoli penjahu se u najvećoj jarosti sve do bedema i do samih kuća, koje su stajale pred gradskim platnom i, hrvajući se na šake s gradjani. Ali ipak ne uzeše grada, jer ih junački branitelji suzbiše, te se moradoše razbijenih glava vratiti izpred Klisa grada.

Upravo se je kan Batij vraćao od Klisa, kad mu stigoše glasi, da je džingis-kan Ogotaj u Aziji umro. Nedaća pred Klisom, a još više ova viest skloni ga, da se je riešio sto prije povratiti u domovinu. No ipak pokuša još jednom, da zarobi kralja Belu, za kojega bješe čuo, da boravi u gradu Trogiru. Još dok se je kan primicao gradu, svjetova knez Stjepan Šubić svoga kralja, da ostavi Trogir i da bježi sa ženom, djecom i blagom svojim na susjedne otoke. Bela posluša vjernoga kneza i odplovi na jug, te se nastani na malenom otočiću, koji se i danas još zove Kraljevac (Kraljev kamen) na uspomenu kraljeva boravka Odavle je, ploveći morem amo i tamo, motrio neprijatelja i pazio, što radi pred Trogirom. U to pade Batij pod grad. Najprvo ogleda, da li bi s konji mogao doprieti do samih zidina gradskih; pa kad se uvjeri, da ne može pregaziti vode, što je razstavljala grad od kopna, posla pred grad glasnika, da pozove gradjane, neka se dobre volje predadu, Glasnik dodje sve do gradskoga mosta i dovikivaše gradjanom na hrvatskom jeziku ovako: „Poručuje vam kan Batij, vodja nepobiedjene vojske, da ne branite kralja i ljude tudje krvi, nego da predate neprijatelje u naše ruke, pak ćete izbjeći njegovoj osveti, i ne ćete u ludo [illegible]ginuti.“ Ali stražari iza zidina ne odgovoriše mu ni r[illegible]či.

Kan Batij se uvjeri, da su primorski gradovi u Hrvatskoj i Dalmaciji i suviše jaki, da bi ih moga[illegible] na brzu ruku uzeti. K tome ponestade takodjer u krše[illegible]toj

zemlji hrane za mongolske konje, pa zato odluči, da će se vratiti opet u Posavlje, Podravlje i Podunavlje. Odluči udariti istim putem, kojim bješe i došao. Ostavi Trogir, Split i Klis, te krene na sjever, da predje preko Velebita. Ali tamo mu zakrči put narod hrvatski, ne dajući, da mu iznova opustoši tužnu domovinu. I sam kralj Bela bješe uz pripomoć krčkih knezova Frankapana doplovio na otok Rab, pa je odavle sve udešavao, da se Mongolom zaprieči put preko klanaca Velebitskih. Pa kad je Batij malo zatim stigo pred Velebit, eto mu zakrčenih dolina i provalija, koje vode preko te kršne planine. Ne ostade mu drugo, nego da se spusti Podgorskom župom, pa da se ovuda protuče do Senja. I zbilja Mongoli padoše u Podgorje, gdje no i danas još staro i mlado znade za pasoglavce i njihova kralja. Prolazeći Podgorjem doznade nekako Batij, da kralj Bela s mnogo velmoža i mnogo blaga boravi na otoku Rabu. S te viesti gotovo pobjesni 'mongolski kan. Umah negdje namakne brodove i splavi, pa zapovjedi svojim četam, da zaplove morem i da uhite kralja. Nebogi kralj Bela nadje se opet u velikoj nevolji. Kako nije ni u snu slutio, da bi ga Mongoli mogli i na moru potražiti, nije imao ni mnogo ljudi uza se; pa kad je sada vidio brojne splavi i brodove mongolske, kako se primiču otoku Rabu, sasvim zdvoji o svom spasu. Ali ga ni ovaj put vjerni Hrvati ne ostaviše. U osudni čas dohrliše hrvatski žitelji sa susjednih otoka, da obrane svoga kralja. Na čelo im se staviše stanovnici otoka i grada Paga. U nazočnosti kraljevoj zametnula se bitka pred otokom R-bom. Junački otočani navališe strjelicami, kopljem i -ugim oružjem oda svih strana na Mongole, koji u -iše u bieg. Ali vještim mornarom hrvatskim ne mog- uteći moru nevješti Mongoli. Hrvati ih otvorenih je ra stigoše i sve do jednoga uništiše; mnoge poubiše,

a druge utopiše u moru. U ovoj se bitci proslaviše i knezovi krčki, braća Friderik i Bartolomej Frankapan. Sa svojom rodbinom i družinom ubiše oni nekoliko mongolskih vojvoda i silu vojske, a k tome zarobiše i neke žive, te ih darovaše svome kralju. Ali i oni izgubiše mnogo svojih rodjaka i ljudi, pače i sami dopanuše rana.

Iza ove pobjede ode kralj Bela uz najveće slavlje na otok Pag, gdje ga primiše s velikim veseljem. Kako je sav puk bio oduševljen s pobjede, odlučeno bi, Mongole sada i na kopnu potražiti, te ih sasvim protjerati. Oduševljeni Pažani obskrbiše u to ime kralja svim potrebnim, pače mu darovaše i novaca, a na to kralj sa slavodobitnimi otočani (Frankapani) odplovi prema Podgorju, da se tamo izkrca. Ali tu se na morskoj obali zametnu ljuta borba. Kralj se već živo pobojao za svoju glavu, kad no mu u osudni čas stigoše u pomoć one hrvatske čete, što su branile klance u Velebitu. Na čelu ovim bijahu braća Kres, Kupiša i Rak iz Sriema. Kralj Bela priča sam o junačtvu ove braće ovako: „Žestoka bitka s Tatari bješe jur započela na obali morskoj, a ja sam stajah obkoljen od množine borećih se četa mongolskih; mrtva tjelesa mongolskimi strjelicami i mačevi ubijenih junaka ležahu oko mene nagomilana kao zid i ograda, i to u tolikom broju, da nisam mogao ni napred poći ni natrag uzmaći, nadajući se pomoći od jedinoga Boga: — kad iznenada, u vrieme najžešće bitke i najveće opasnosti doletiše tri brata Kres, Kupiša i Rak sa trideset i osam braće i rodjaka svojih iz ravnoga Sriema kao iz neba poslani angjeli, te pobivši se s tatarskim četami prodrieše kroz najgušće gomile tatarske do m ne, spasoše moju glavu i kraljevsku zastavu, i podi liš tim meni i mojim braniteljem novu snagu. Jun i Kres, smotrivši nekoga tatarskoga vodju, koji je pc jn

nišanio lukom svojim na mene, naperi svoju strjelicu na njega, te mu prostrieli oba oka, i odsieče mu zatim glavu u mojoj nazočnosti, te mu baci truplo u dubljinu morske pučine Zatim navali smjelo sa svojimi drugovi na ostale čete mongolske i na šance njihove, obrativ se onamo, gdje je bila najžešća bitka, te stade neprijatelje sjeći mačem, gaziti nogama i bacati trupla njihova u more kao guske u ribnjak . . .“

Boreći se ovako braća Kres, Kupiša, i Rak uz svoje rodjake ko mladi lavovi, pošto ih je dvadeset i pet mrtvih palo, suzbiše sretno Mongole iz blizine kraljeve. Na to se sjediniše s ostalom vojskom hrvatskom, udariše s njom poput plahe kiše na uzmičuće Mongole, te ih napokon natjeraše u bieg. Pobjeda hrvatska u Podgorju bijaše sjajna, a poraz Mongola podpun. Od Mongola pogibe neki V u l, ponajznatniji vojvoda iza kana Batija a ubi ga strjelicom knez Aleksandar od plemena Abova u nazočnosti samoga kralja. Uz Aleksandra proslavi se u bitci još ban hrvatski Dionisije, zatim knez Hudina, župani Abraham i Nikola od Moravča, knezovi Tomo, Filip i Lovro Radići, Ivan knez Okićki, i mnogi drugi, kojih poimence ne spominjemo.

Potučeni Mongoli umakoše u nutrnju zemlju sve prema izvoru rieke Krke. Odavle predjoše u Bosnu, Srbiju i Bugarsku, te opustošiše te zemlje. U Hrvatsku ne vratiše se nikad više.

Pod jesen 1242. vrati se kralj Bela s banom Dionisijem i s mnogimi drugimi velmožami i junaci u slovinsku zemlju, poimence u Zagreb. Ali nadje taj grad gotovo sasvim razvaljen, zato se morade nastaniti u križevačkoga vlastelina Hudine, koji je kralja svoga baš gospodski podvorio. Bela ostade više mjeseci u slovinskoj zemlji, nastojeći odavle ubogu svoju državu podići iz praha i pepela.

Kroza sav viek svoj ostade kralj Bela haran hrvatskomu narodu, koji mu je spasao život i kraljevsku krunu od divljih Mongola i njihova krvožednoga kana Batija. Pa tako iza krvave borbe za bitak oživi hrvatsko kraljevstvo po milosti kraljevoj novim životom, i na ruševinah starih gradova ponikoše novi, obasuti svakom pogodnosti i najvećimi povlasticami. A pokraj ovih gradova prosinuše nevidjenim još sjajem one kneževske porodice hrvatske, koje su za crnih, tmurnih dana bile jedino uzdanje kralja bezkućnika.

Ciena knjigam,

koje je izdalo književno društvo sv. Jeronima a mogu se još kupiti: u Dubrovniku kod Pretnera, u Osieku kod Fritšea, u Požegi kod Szalaya, na Rieci kod Simona, u Senju kod Lustera, u Spljetu kod Morpurga, u Zagrebu kod odbora, Dolac, kuće broj 8., u sveučilištnoj knjižari Županovoj, Albrecht i Fiedler, u knjižari L. Hartmána (Kugli i Deutsch) i kod Mučnjaka i Senftlebena.

Životinje. Diel II. Napisao M. Kišpatić. (Sa 22 sl.) Str. 120. Meko vez. 20 n.

Životinje. Diel III. Napisao prof. Šebišanović Str. 96. Meko vez. 20 n. (sa sl.

Životinje. Diel IV. Napisao prof. Šebišanović. (Sa 31 slikom) Str. 84 Meko vezano 20 novč.

Život svetaca i svetica Božjih. Napisao dr. Fr. Ivković Za mjesece travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujan i listopad Meko vezan 20 novč. svaki svezak.

Život svetaca i svetica Božjih. Napisao dr. Fr Iveković Za mjese studeni. Meko vezan 50 novč. Str. 144

Prirodni zakonik za svakoga. III. knjiga. Svjetlarstvo. Napisao dr. B Šulek (Sa slikami.) Strane 222. Meko vezan 50 nvč.

Mijat Briguša, pripoviest za puk. Napisao Drag. Stražimir. Strana 229 Meko vezan 20 novč.

Pripoviesti iz povjesti hrvatske iz okolice križevačke Napisao Dragutin Ferkić. Strana 70. Meko vezane 10 novč.

Ratarstvo za puk. Napisao Drag. Stražimir. Str. 276 Meko vez. 20 novč.

Večernji razgovori o sv. obredih katoličke crkve I. dio. Obredi sv. mise Napisao Gjuro Šimončić. Str 121. Meko vez. 10 novč.

Govedarstvo. Napisao M. Kučenjak Str. 144 Meko vez. 20 novč.

Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati. Napisao Vj Klaić. I. svezak Strane 192 Meko vezana 20 nvč. II. sv. str. 264. 20. nč. III. svezak Strana 218 0 novč.

Domaća dvorba bolestnikâ, napisao prof. dr. Lobmayer. Strana 167. Meko vezana 40 novč. (sa slikami).

Prva pomoć kada tko nastrada, napisao prof. dr. A. Lobmayer. Strana 144 Meko vezano 40 nvč. (sa slikami).

Većarsvto za puk, napisao Fr. Kuralt. Strana 86. Meko vezano 20 novč. (sa slikami)

Domaća perad ili živad. Kratka uputa. kako valja domaću perad (živad) gojiti. Priredio Andrija Hajdinjak. Strana 84. Meko vezano 15 nvč.

Supruga (žena) prava kršćanka. Za puk napisao Isidor F. Paulić. Str. 9? Ciena 15 nč.

Nauk o domaćem uzgoju ili glavna pravila kršćanske gojitbe. Napisao za puk Ferdo Filipašić. Str. 214. Ciena 80 novč.

Krmadarstvo ili kako valja svinje gojiti. Napisao Nikola Vežić. Str. 32. Meko vezano 10 nč.

Kovačeva Barica. Seoska pripoviest. Napisao Dragutin Lihl. Strana 48. Meko vezana 20 novč.

Pripoviesti iz hrvatske poviesti. Napisao Vjek. Klaić. Prvi dio. Str. 200. Ciena 50 nč.

Još se kod odbora družtvenoga u Zagrebu prodavaju knjige družtvu darovane:

Stolna crkva u Djakovu. U Zagrebu 1874. U velikoj 8-ni. Strane 53. Sa 8 slike. Meko vezana 1 for. a. vr.

Odkritje Amerike II. svezak. Meko vezano 10 novč.

Odkritje Amerike III. svezak. Meko vezano 10 novč.